

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ

ARKHE

SAYI 14 - 15 TL

ESKİ ORTA DOĞU'DAN
İMPARATORLUĞA
PERSLER

PERSLERİN ANADOLU'DAKİ İZLERİ

PERS ORDUSU

PERSLERDE İNANÇ VE RİTÜEL

PERS MÜHÜRLERİ

PERS SANATI VE PERSEPOLİS

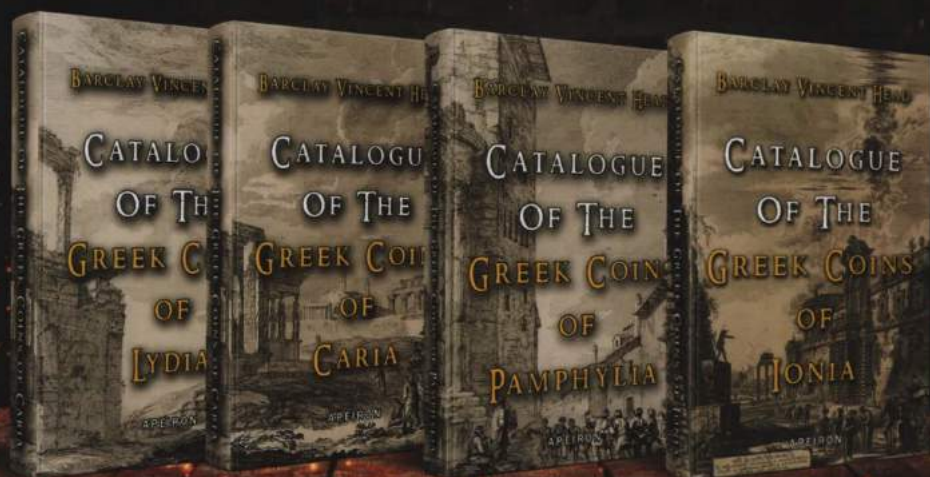
PERS SİKKELERİ

MAYIS-HAZİRAN 2020

ISSN 2667-7970

CATALOGUE OF THE GREEK COINS

www.arkhedergerisi.com

Künye

İmtiyaz Sahibi
Mert ŞAHİNER

**Yazı İşleri Müdürü/
Genel Yayın Yönetmeni**
Damla BAYAZIT

Editör
Ömer Can TAŞPINAR

Konu Danışmanı
Doç. Dr. Erkan İZNİK

Dergi Danışmanı
Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT
Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Görsel Yönetmen / Grafik Tasarım
Eray DEMİR

Çeviri
Kubilay AY

Reklam ve Halkla İlişkiler
info@arkhedergi.com

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar
Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı, Prof. Dr. Şevket Dönmez,
Öğr. Gör. Mona Saba, Arş. Gör. Nuri Can Uçar,
Arş. Gör. Okan Sezer, Alper Alp, Bulut Cesur,
Furkan Aslanhan, Ömer Can Taşpınar

Kapak Görseli
Pers Muhafız Kabartması - Persepolis

Yönetim Yeri
Bahçelievler Mahallesi, Şimşek Sokak No:80 Kat:3
Tepebaşı/ Eskişehir

ISSN
2667 – 7970

Basım Yeri
Özkağıtçılık Matbaacılık
Estim Tıptancılar İş Merkezi 7. Cadde No:1 Eskişehir
0222 228 04 25

**Dergide yer alan içeriğin yayın hakları Arkhe Dergisi'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında dergi içeriğinin bir kısmı ya da tamamı yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz, dağıtılamaz.*

**Dergide yer alan makaleler ile ilgili her türlü yasal ve etik sorumluluk yazarlara aittir.*

Editörden

Persler, iki yüz yıldan uzun süre tarih sahnesinde kalan, İrandan Anadolu'ya, Avrupadan Mısır'a ve Hindistan'a kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Bu yönüyle tarihin ilk imparatorluğu olarak nitelendirilebilirler.

Akhaimenid Hanedanlığı, dağınık bir şekilde yaşayan Pers kabilelerini birleştirmiş ve siyasal bir güç haline getirmiştir. Hakimiyet kurdukları bölgelerde yaşayan halka kendi kültür, dil ya da inançlarını benimsemeleri konusunda baskı yapmayan Persler, çok geniş bir coğrafyaya yayılan egemenlik alanlarına, uzun yıllar boyunca devam eden isyanlara ve iç savaşlara rağmen yaklaşık iki yüz yıl boyunca tarih sahnesinde kalmayı başarmışlardır. Perslerin son kralı olan III. Darios isyanlar ve iç çatışmalarla iyice zayıflayan imparatorluğu eski gücüne kavuşturmak için mücadele etmiş ancak başarılı olamamıştır. Makedonya Kralı III. Aleksandros (Büyük İskender) karşısında yenilgiye uğramış, bu olay sonucunda Pers İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir.

Bu sayımızda hanedanlıktan büyük bir imparatorluğa giden süreçte Persleri ele alıyoruz. Siyasal tarihinden ordusuna, egemenlikleri altına aldıkları bölgelerden sanatlarına, inançlarına ve Anadolu'daki izlerine kadar pek çok konuda Pers tarihine ışık tutuyoruz.

Keyifli okumalar dileriz...

Damla BAYAZIT

**Arkhe Dergisi'nin çıkmış bütün sayıları,
abonelik kampanyaları, kitaplar, arkeoloji
temalı pek çok ürün...**

**Arkeolojiye dair aradığınız her şey
www.arkhedergisi.com'da**

PERSLER KİMDİR? ANADOLU'DA PERS İZLERİ

- Damla BAYAZİT

A k h a m e n i d (Ahamenişler) Hanedanlığı, MÖ 6. Yüzyılda dağılık halde yaşayan Pers kabilelerini birleştirerek siyasal bir güç haline gelmişlerdir.

Persler, oldukça geniş bir coğrafyada iki yüzyıldan uzun bir süre hüküm sürmüştür. İlk büyük ve düzenli imparatorluk olarak nitelendirilebilirler. Adını Akhameniş'ten alan hanedanın hükümdarlık kurması Büyük Kyros döneminde gerçekleşmiştir.

Büyük Kyros başa geçtiğinde Babil kralının da desteğiyle Med Devleti'ne son vermiştir. MÖ6. yüzyılda Perslerin Ön Asya'nın en büyük gücü haline gelmesini sağlayan Büyük Kyros Pers Devleti'nin kurucusu kabul edilmektedir.

06 - 13

PERS SANATI

- H. Sabri ALANYALI

İlk kez MÖ 843 yılında Assur Kralı III. Salmanassar'ın yıllıklarında Urmia Gölünün güneyinde "PARUSA" isimli bir ülkenin varlığından söz edilmektedir. Akhameniş'in ölümünden sonra oğlu Tesis (MÖ 675-MÖ 640) krallığın tacını ardılı ve "Anshan kentinin Kralı" olarak sahiplenmiştir. Böylece Parsa (Persis (grekçe) Fars (günümüzde) Eyaletinin tacına sahip olmuştur. Oğulları krallığı bölmüşlerdir. Her ikisi de Med Krallığının vasaı kralıdır. I. Kyros'un oğlu I. Kambyzes (MÖ 600 - MÖ 559) iki Pers krallığını tekrar birleştirmiştir.

14 - 25

PERS MÜHÜRLERİ

- Furkan ASLANHAN

Anadoluda geçirdiği yerlerde merkezi bir otorite kurmaya çalışmış ve başarılı olmuştur. Yerel halkların yönetimlerinde satraplık merkezleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu merkezler idari işler ile uğraştıkları ve halktan alınan vergilerin toplandığı yerlerdir. Aynı zamanda satraplık merkezleri ve başkent arasında sıkı bir haberleşme ve ticaret ağı kurulmuştur. Bu ağ olabildiğince korunmaya ve kesintisiz bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Merkezi yönetim ve satraplıklar arasındaki ticari ve kamusal değer taşıyan malzemelerin güvenli bir şekilde elde tutulması gerekmektedir. Burada devreye gönderen kişinin kim olduğunu ve güvenli bir şekilde karşı tarafa ulaştığından emin olmak için mühür ve bülalalar karşımıza yaklaşık 200 yıl kadar hüküm sürmüş olan Pers İmparatorluğı ele çıkar.

26 - 29

PERS ORDUSU

- Bulut CESUR

PERS SİKKELERİ

- Ömer Can TAŞPINAR

Yapılan Arkeolojik kazılar ile ortaya çıkan Pers sikkeleri göz önüne alındığında, gümüş Pers sikkeleri olan siglosun, altın sikkeleri olan dareikosa göre daha fazla basıldığı tespit edilmiş, ancak siglos Batı Anadolu'da yaygın olarak kullanılmıyken dareikosun daha geniş bir coğrafyada kullanım gördüğü ortaya çıkmıştır. Ksenophon kaleme aldığı Anabasis adlı eserinde bir Pers askerinin aylık maaşının bir dareikos olduğunu aktarmaktadır. Batı Anadolu'da basılan bu sikkelerin, Perslerin kendi ülkelerinde de darp edilmesi konusunda henüz bir veriyeye ulaşılmamıştır.

Pers gibi çok uluslu ve sayıca oldukça fazla bir orduyu meydana getirmek için belli aşamalar zorunlu hale gelmekteydi. Aksi takdirde ordu içerisinde en alt kademeden başlayarak büyük sıkıntılar başlar ve bu büyük olumsuzluklara yol açabilirdi. Büyük bir ordunun oluşturulması ve savaşlarda başarılı sonuçlar elde edebilmesinin ilk basamağı şüphesiz askerlerin küçük yaşlardan itibaren sistemli eğitimi idi. Zorlu aşamalardan, eğitimlerden geçen her genç ileride tek başına bir savaş makinesi rolünü üstlenebilmekteydi.

36-47

Marathon'dan Gaugamela'ya Batlıların Pers Algısı

- Nuri Can UÇAR

Gaugamela Meydan Muharebesi, doğu ile batı dünyaları arasında yüzyıllardır süregelen, yayıldığı coğrafya göz önüne alındığında bugün dahi varlığını sürdüren bitmek bilmez savaşın derece önemli bir aşaması olarak ele alınabilir. Bir başka deyişle bu savaş, batı halklarının savaş doğu topraklarına taşıdığı ilk mücadele olması açısından bir kırılma noktası olarak nitelendirilebilir. Savaşın sonucu ise antik çağ tarihinde bir dönem sonunu, yeni bir dönemin ise başlangıcını ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Büyük İskender'in komutası altındaki Makedon ordusunun Gaugamela'da kazandığı zafer, Pers otoritesinin uygar dünyanın tüm halkları üzerinde ortaya koyduğu tehdidi sonsuza dek ortadan kaldırmıştır.

48-59

Güncel Arkeolojik Bulgular Işığında

Anadolu Erken Zerdüşt Dini

- Şevket DÖNMEZ
- Mona SABA

MÖ geç 6. yüzyıl ile 5. yüzyılda Zerdüşt'in getirdiği dinin İran ve yakın coğrafyasında etkinlik kazanmış olduğu gözlenebilmektedir. Bu süreçte Akhaimenid İmparatorluğu'na kısmen kabul gören Zerdüşt Dini ile bu inançın temel pratiği olan Ateş Kültü özellikle Kappadokiya'da Anadolu'nun diğer bölgelerine göre çok daha güçlü bir şekilde kendine yer bulmuş ve yaşamıştır. Bunun iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birinci neden gerçekte volkanik bir bölge olan Kappadokiya'nın, bu özelliği nedeniyle Ateş Kültü'nün yapısına çok uygun olmasıdır. Yani başka bir söylemle, doğasında ateş bulunan bölge, Ateş Kültü için çekici olmuştur. İkinci neden ise, Kappadokiya'nın fiziki coğrafya açısından İran'ı andırması yani yüksek dağlara sahip olmasıdır. Çünkü İran'da Ateş Kültü'nün özellikle yüksek dağlarda ateşgedeleri olduğu bilinmektedir.

60-69

Nemrud Dağı Hierotheseion' da

Görülen Doğu -

Batu Sentezi

- Alper ALP

İlk olarak Pers Başlığı (Persian Tiara) olarak adlandırılan başlık sadece Persler için değil, Oryantalizm etkisindeki çoğu halkı tanımlamak için kullanılıyordu. Bu başlık yukarı doğru daralarak devam eden ve en yukarıda öne doğru yuvarlak bulunmaktaydı. Başlığın altında bittiği yerde tiara bant şeklinde arkaya kadar uzatılarak bağlanıyordu. Arkada ise başlığın uzantısı omuzlara kadar devam eder ve yıldızlarla süslenirdi. Atalar kabartmalarında bu başlığı takan 5 kişi sırasıyla; Hystaspes oğlu Dareios, Dareios'un oğlu, kesin olarak bilinmemesine rağmen Aroandes ve son olarak Orontes'in oğlu Artasouras'da görülmektedir. Ataların yanı sıra bu başlığı takan tanrılarda mevcuttur. Zeus - Oromasdes heykelinde başındaki diadem şimşek demetleriyle süslenmişken, Apollon - Mihras - Helios - Hermes heykelinde ise dörtlünger ve diskler ile süslü olarak gösterilmiştir.

80-87

PERSLER KİMDİR?

Damla BAYAZİT

Akhaemenid (Ahamenişler) Hanedanlığı, MÖ 6. yüzyılda dağınık halde yaşayan Pers kabilelerini birleştirerek siyasal bir güç haline gelmişlerdir.

Persler, oldukça geniş bir coğrafyada iki yüzyıldan uzun bir süre hüküm sürmüştür. İlk büyük ve düzenli imparatorluk olarak nitelendirilebilirler. Adını Akhaemenes'ten alan hanedanın hükümdarlık kurması Büyük Kyros döneminde gerçekleşmiştir.

Büyük Kyros başa geçtiğinde Babil kralının da desteğiyle Med Devletine son vermiştir. MÖ 6. yüzyılda Perslerin Ön Asya'nın en büyük gücü haline gelmesini sağlayan Büyük Kyros Pers Devleti'nin kurucusu kabul edilmektedir.

Büyük Kyros Dönemi'nde Perslerin Akdeniz ve Ege ticaretini ellerinde tutmalarının önündeki tek engel Lydia Krallığı idi. Lydia, Perslere karşı Mısır ile bir ittifak yapmıştı. MÖ 547 yılında Kyros, Lydia kralı Kroisos'u yenilgiye uğratarak Sardeis'i ele geçirmiştir. Perslerin Ege kıyılarına hakim olması ticarete önemli bir güç haline gelmelerini sağladı.

Bu zaferden sonra Büyük Kyros güneybatıya ilerlemiş ve MÖ 539 yılında Babil Krallığı'na son vermiştir. Bu zafer Perslere çok önemli bir bölgenin kapılarını açmıştır.

Babil'in alınmasının ardından Kyros gözünü Orta Asya'ya çevirmiş, Horasan, Harzem, Baktria ve Mverahünnehr bölgelerini de Pers topraklarına katmıştır.

Oldukça uzun bir süre Perslere dair bilgilere sadece Eski Yunan kaynaklarından ulaşılabilmektedir. Büyük Kyros'un hayatına ve fetihlerine dair neredeyse bütün ayrıntıları ise Herodotos sayesinde öğreniyoruz.

Persler hakkındaki en önemli kaynaklardan biri ise Büyük Kyros'un Babil'de bulunmuş olan mühürüdür. Bu silindir mühür üzerinde Kyros kendini şu şekilde tanıtmıştır;

"Ben Kyros'um büyük kral, güçlü kral, Babil'in kralı, Sümer ve Akad'ın kralı, dünyanın dört bucağının kralı, Anşan'ın kralı büyük kral Kambyses'in oğlu, Anşan'ın kralı büyük Kral Kyros'un torunu, Anşan'ın Kralı büyük kral Teispes'in torununun çocuğu, ölümsüz kral ailesinin bir ferdi."

Büyük Kyros kısa sürede egemenlik sınırlarını genişletmiş, onun ardından MÖ 530 - 522 yılları arasında Pers İmparatorluğu'nun başına oğlu II. Kambyses geçmiştir. Tahta geçtiği ilk yıllarda daha çok iç isyanları bastırmaya çalışan II. Kambyses bu dönemin ardından MÖ 525 yılında Mısır firavununu yenilgiye uğratmış, babası Büyük Kyros Dönemi'nde alınamayan Mısır'ı ele geçirmek için harekete geçmiştir.

Mısır üzerine harekete geçmeden önce Pers donanmasını oluşturmuştur. II. Kambyses'in Mısır'da bulunduğu sırada kardeşi Bardiya olduğunu iddia eden biri tahtı ele geçirmeye çalışmış, bu haber üzerine Mısır'dan geri dönmek üzere yola çıkmış ve MÖ 522 yılında Suriye'de ölmüştür. Ölmeden önce yanında bulunanlara kardeşi Bardiya olduğunu iddia eden kişiyi kral olarak kabul etmemeleri için kardeşini öldürdüğünü itiraf etmiştir. II. Kambyses'in kardeş katili olduğu kaynaklarda da geçmektedir.

Kambyses'in ölümünün ardından bazı Pers soylularının da desteği ile Parthia satrabı Hystaspes'in oğlu I. Dareios Bardiya'yı indirerek tahta geçmiştir. I. Dareios Perslerin en güçlü imparatorlarından biridir. Tahta geçtiği ilk dönemlerde İran'dan Orta Asya'ya, Mısır'dan Lydia'ya kadar uzanan pek çok isyanı bastırmaya çalışmıştır. Dareios'un bu mücadeleleri çivi yazısı ile Pers, Akad ve Elam dillerinde yazılmış olan Behistun Yazıtı'na da konu olmuştur. İsyanları bastırdıktan sonra öncelikle Hindistan'a ardından İskitler üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sırasında Karadeniz kıyıları, Trakya ve Marmara Denizi'ni Pers hakimiyeti altına almıştır. Bu durum İonlar'ın Karadeniz üzerinden yaptıkları ticareti olumsuz etkilemiş ve büyük isyanlara sebep olmuştur. İsyanlar sonucunda ise uzun yıllar süren ve tarihe ünlü Pers - Yunan Savaşları olarak geçen pek çok savaşın sebebi olmuştur.

MÖ 486 yılında Dareios'un ölümünün ardından tahta oğlu Kserkses geçmiştir. Tahtta bulunduğu süre içerisinde daha çok isyanlarla meşgul olan Kserkses MÖ 465 yılında öldürülmüştür. Yerine geçen oğlu I. Artakserkses de Mısır'daki isyanları bastırmaya çalışmış ve Yunanlarla mücadele etmiştir. Bu dönemde Yunanlarla yapılan mücadelelerin sonu gelmiş, barış yapılmıştır.

Bazı kaynaklara göre Artakserkses ailesinin birçok üyesi çıkan bir isyanda öldürülmüştür.

Perslerin son imparatoru MÖ 336 yılında tahta çıkan III. Dareios'tur. Uzun yıllar devam eden savaşlar ve isyanlar sebebiyle güç kaybeden imparatorluğu eski gücüne kavuşturmak için uğraşmış ancak başarılı olamamıştır. MÖ 330 yılında Makedonya kralı III. Aleksandros (Büyük İskender) tarafından yenilgiye uğratılmış, bu durum Pers İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesine sebep olmuştur.

PERSLERİN ANADOLU'DAKİ İZLERİ

Persler, MÖ 6. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya hakim olmuşlardır. Anadolu'da Pers Dönemi Antik Yunan yazarları tarafından ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.

Perslerin Anadolu hakimiyeti Lydia Krallığı'nın başkenti olan Sardeis'i ele geçirmeleriyle başlamıştır. Büyük Kyros Dönemi'nde Perslerin Akdeniz ve Ege ticaretinin önündeki tek engel olan Lydia Krallığı yenilgiye uğratılmış ve tarih sahnesinden silinmiştir. Sonrasında Anadolu'da 200 yıl süren Pers hakimiyeti başlamıştır.

Persler, Lydia Krallığı'nı yıktıktan sonra Batı Anadolu'daki bölgeleri yönetmeye başlamışlardır. Batı Anadolu'da bulunan İonia ve Aiolis kentleri bölgeyi Sardeis'ten yöneten Büyük Kyros'a elçiler göndermişler Lydia Krallığına bağlı oldukları şartlara kendisine bağlanacaklarını bildirmişlerdir. Ancak Kyros bu isteği reddetmiş ve yalnızca Miletos ile anlaşmıştır. Lydia Satrapplığı Perslerin en önemli satrappıklarından biridir.

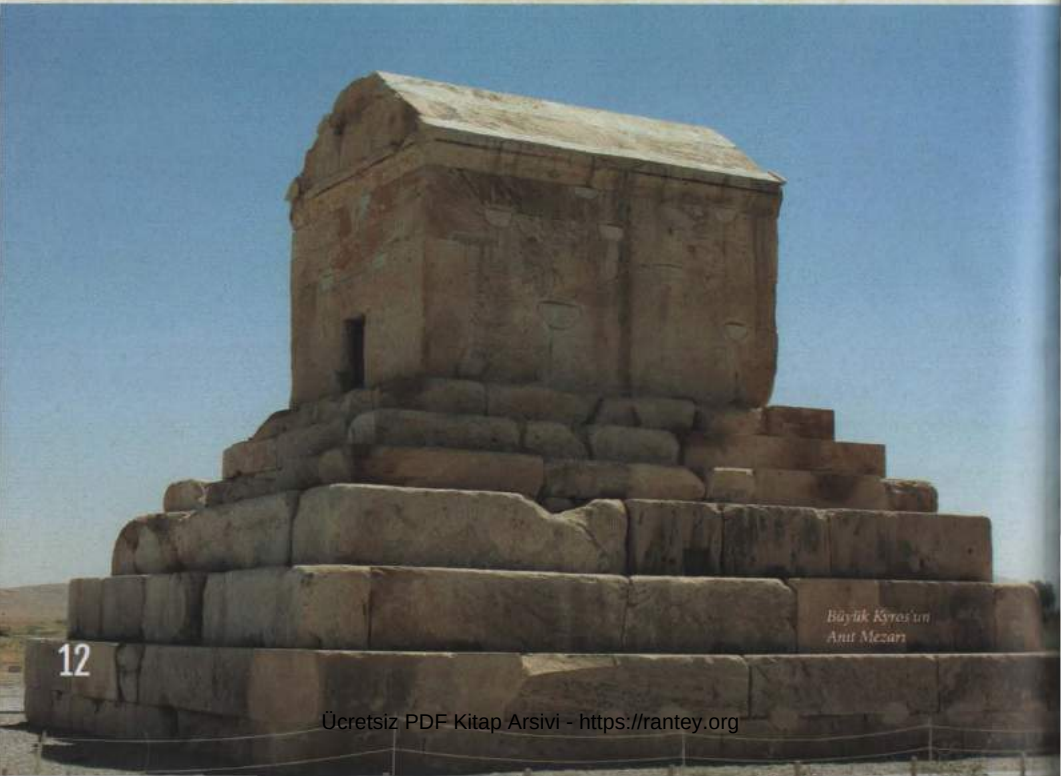
Persler sonrasında Phokaia, Teos, Knidos, Ksanthos gibi pek çok kenti ele geçirmişlerdir.

Perslere teslim olmak yerine kadınları ve çocukları kaleye toplanarak kendilerini topluca yakan, erkekleri ise yenilinceye kadar savaşılan Ksanthosluların hikayesi oldukça etkileyicidir.

Kilikialılar, Paphlagonialılar ve Kıbrıslılar ise kendi istekleriyle Perslerin yanında yer almışlardır. Kendi topraklarını Büyük Kyros adına yöneterek ve vergi ödeyerek özerk bölgeler olmuşlardır.

Kyros Dönemi'nde Persler yönetim kolaylığı açısından Anadolu'yu satrappıklara bölmüşler ve bir tür eyalet sistemi uygulamışlardır. I. Dareios ise satrappıklara yeni bir düzenleme getirmiş ve vergi sistemini değiştirmiştir. Herodotos'a göre bu dönemdeki satrappıkların sayısı yirmiyi bulmaktaydı. Her bir satrapplığın merkezi ve yöneticisi bulunuyordu.

Herodotos'un sözünü ettiği Anadolu satrappıkları; İonialılar, Magnesialılar, Karialılar, Lykialılar, Aiolisliiler, Pamphyialılar, Lydialılar, Mysialılar, Phrygialılar, Kappadokialılar, Trakyalılar, Kilikialılar, Hellespontuslar, Paphlagonialılar ve Maryandyndlerdir.

Büyük Kyros'un
Anıt Mezarı

Anadolu'daki en bilinen ve en önemli Pers satraplıkları ise şunlardır;

Daskyleion

Perslerin Batı Anadolu'daki en önemli satraplık merkezlerinden biridir. Günümüzdeki Manyas Gölü civarındır. Merkezi Daskyleion olan bu satraplığı Phrygialılar, Trakyalılar, Paphlagonialılar, Kappadokialılar, Mariandynler ve Hellespontuslular oluşturmaktaydı. Bu bölge Perslerin tarih sahnesinden silinmesiyle Büyük İskender'in orduusu tarafından ele geçirilmiştir.

Sardeis

Lydia Krallığı'nın yıkılmasının ardından Sardeis de Pers satraplık merkezlerinden biri olmuştur. Bu dönemde bölgedeki sanat eserlerinde Pers, Anadolu ve Yunan etkileri bir arada görülmektedir. Pers İmparatorluğu döneminde Sardeis, zengin ve görkemli bir yer olarak bilinmektedir. Perslerin özellikle Batı Anadolu halklarının üzerinde önemli bir kültürel etkisi söz konusudur. Heykeltıraşlık eserlerinde, mezar yapılarında, lahitlerde Pers etkisi dikkat çekmektedir. Bu etki, özellikle satrapların kendilerini büyük Pers kralının temsilcisi olarak görmelerinden ve aristokrat sınıfın Perslerin yaşam tarzını taklit etme çabasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Bu arada Persler de Anadolu'da taş işçiliğinden etkilenmişlerdir. Taş işçiliği Perslere Karia, İonia ve Lydia'dan geçmiş, özellikle Persepolis'teki taş işçiliğine Anadolu etkileri yansımıştır. Bazı kaynaklarda Anadolu'dan götürülen taş işçilerinin Pasargadae ve Persepolis'te çalıştığı, Pers sanatına katkıda bulundukları görülmektedir.

Batı Anadolu dışında Perslerin Urartularla olan ilişkilerinde de iki uygarlığın karşılıklı etkileşimde bulunduğunu söylemek mümkün.

MÖ 6. yüzyılda Büyük Dareios'un İskitler üzerine düzenlediği sefer sonucunda Karadeniz'in batı kıyıları, boğazların kontrolü ve Trakya Pers hakimiyetine geçmişti. Bu durum İonia kent devletlerinin ticari faaliyetlerini engellemiş, İonia'nın bazı kent devletlerinin Perslere karşı isyan etmesine sebep olmuştur. Uzun süren isyanlar sonucunda Persler İonia donanmasını yenilgiye uğratmışlar, Miletos gibi bazı bölgeleri tekrar ele geçirmişler ve isyanı bastırmayı başarmışlardır. İsyanı katılan diğer kentler ise vergilerini ödemek koşuluyla ceza almamışlardır.

İskender Mozaği - Faun Evi - Pompeii

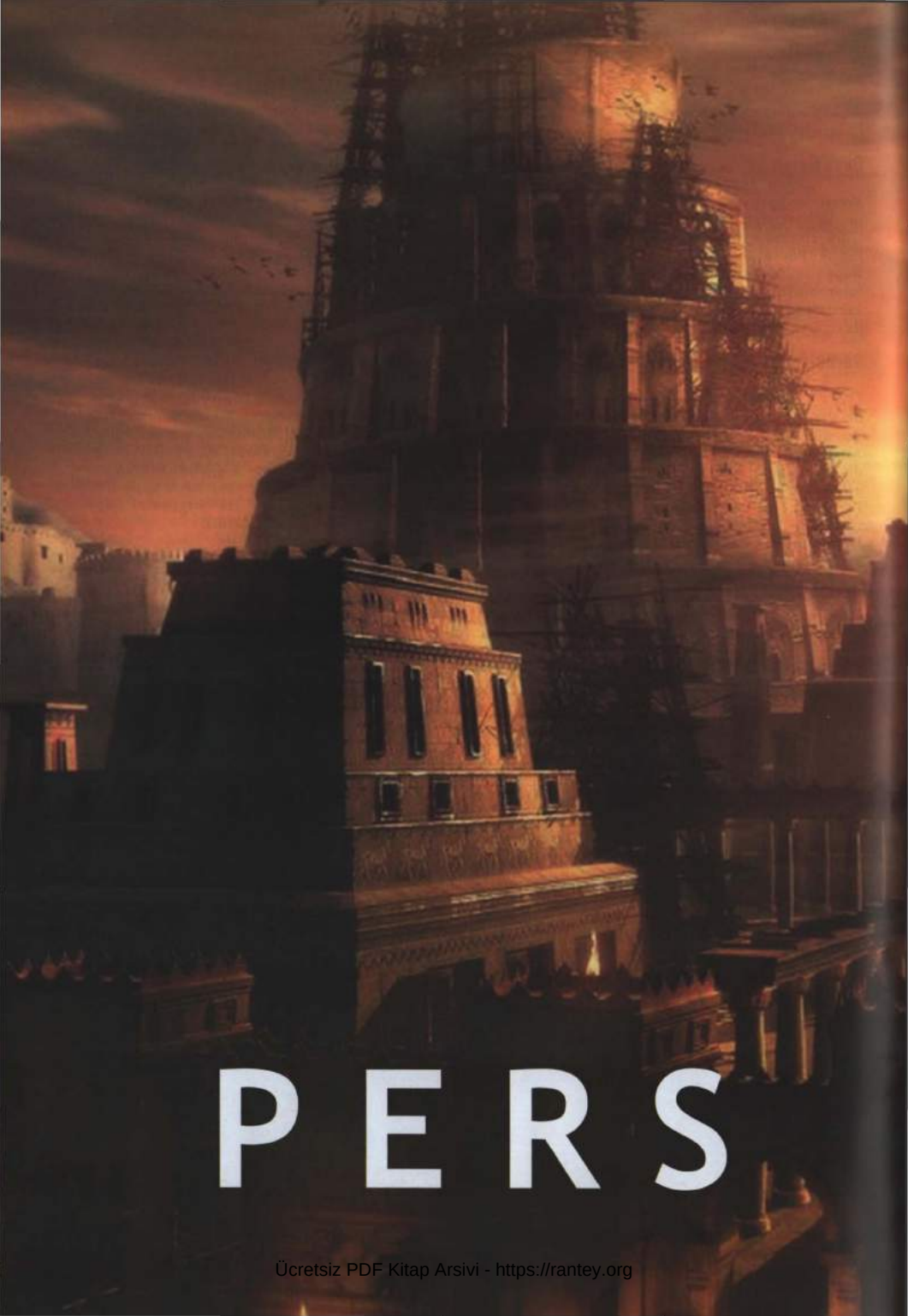
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

İren, K., Karagöz, Ç., Kasar, O., Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

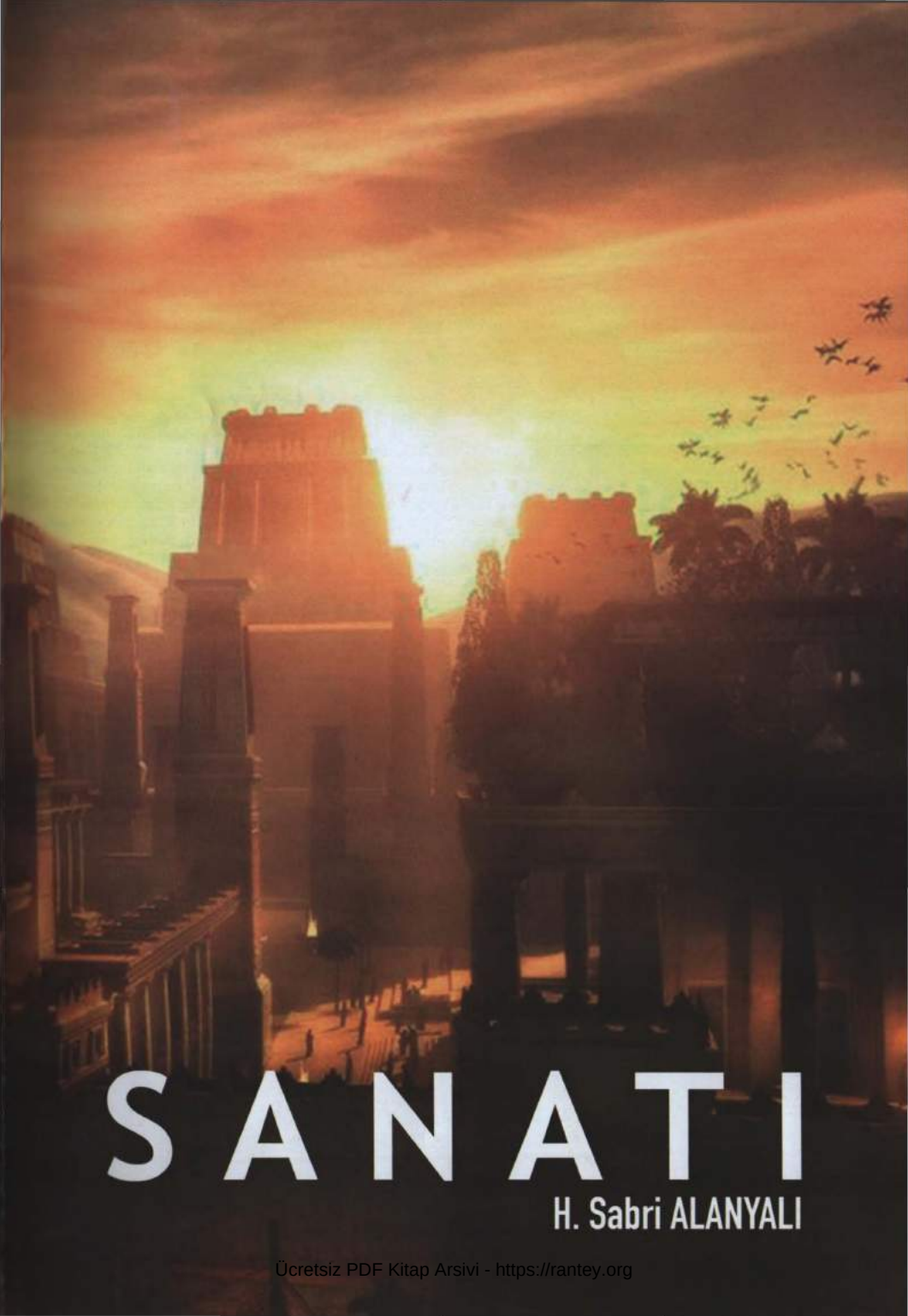
Wiesehöfer, J., Antik Pers Tarihi: On Asyânın Kadim Krallığı, (Çev. Mehmet Ali İnci), Totem Yayınları, 2019.

Küçükeren, C.C., Gurbetçi Kariialılar: Mısır, İran, İsrail, Aktüel Arkeoloji Yayınları, 2019.

Memiş, E., Eski İran Tarihi, Ein Basım Yayın - Akademik Kitaplar, 2018.

PERS

SANATI

H. Sabri ALANYALI

İlk kez MÖ 843 yılında Assur Kralı III. Salmanassar'ın yıllık- larında Urmia Gölünün güneyinde "PARUSA" isimli bir ülke- nin varlığından söz edilmektedir. Akhamaenes'in ölümünden sonra oğlu Tespis (MÖ 675- MÖ 640) krallığın tacını ardılı ve "Anshan Kentinin Kralı" olarak sahiplenmiştir. Böylece Par- sa (Persis (grekçe) Fars (günümüzde) Eyaletinin tacına sahip olmuştur. Oğulları krallığı bölüşmüşlerdir. Her ikisi de Med Krallığına vasal krallardır. I. Kyros'un oğlu I. Kambyes (MÖ 600 - MÖ 559) iki Pers krallığını tekrar birleştirmiştir.

II. Kyros (MÖ 559-MÖ 529) Med Kralı Astyges'i yenerek Med Krallığına son vermiş ve Pers Krallığını ilan etmiştir. II. Ky- ros'un isteği tüm dünyaya hakim olmaaktır. Öncelikle krallığı- nı güçlendirmiş ve batıya doğru ilerlemeye başlamıştır. MÖ 546 yılında Kroisos'u yenerek Lydia Krallığı'na sona erdirerek Anadolu'yu Pers İmparatorluğu'nun bir parçası yapmıştır. Böylece Persler ilk defa doğrudan Yunanlılarla ilişkiye girmiş- lerdir.

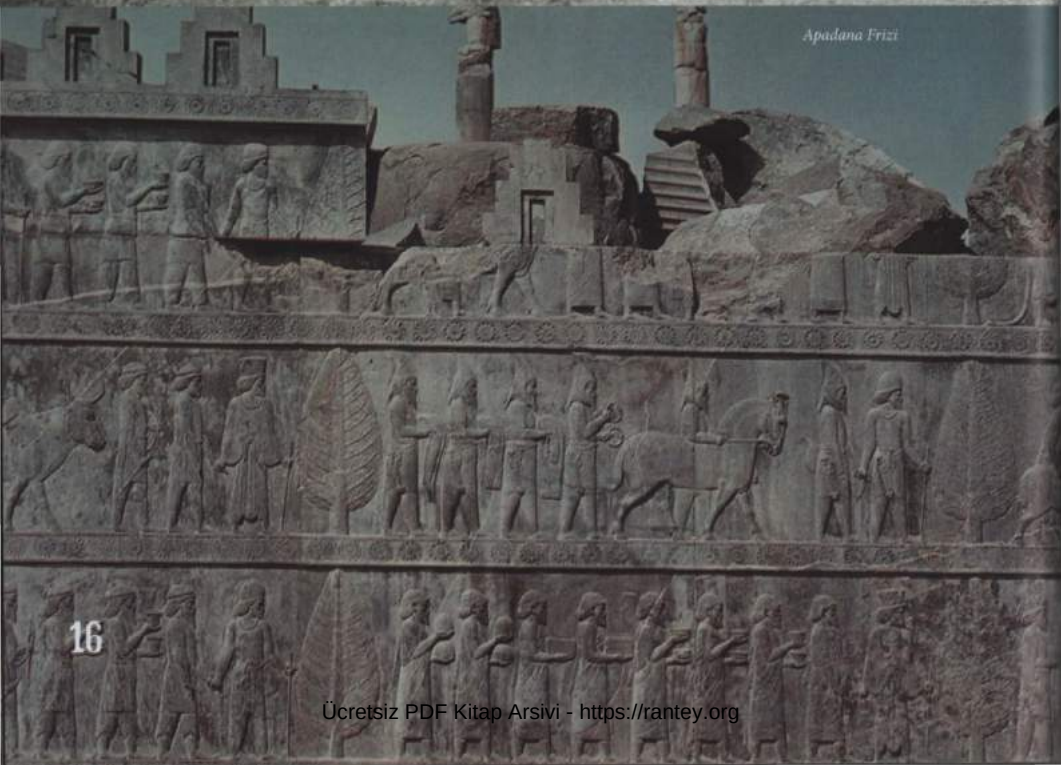
Pasargadai (Hamadan): II. Kyros'un Sarayı geniş ve çöl özelliği gösteren ova'daki Pasargadai kentinde yer almaktadır. Yere- şim bir kale şeklinde oluşturulmuş olması yanında iki saray yapısına sahiptir. Büyük bir platform üzerinde kutsal bir alan oluşturulmuştur. Kutsal alanda ateş tapınağı, altınlar ve iki mezar binası inşa edilmiştir. Saray büyük bir bahçe düzenle- mesi içine yerleştirilmiştir. Kabul veya arz odası diyebilece- ğimiz yapı anıtsal olarak planlanarak bu bahçe sistemi içine yerleştirildi. Dörtgen planlı saraya uzun ve çift sıra sütunlu giriş holü ile girilmekte, ana salonun içerisindeki aşağıdan yukarıya doğru incelen sütunlar tavanı taşımaktadır. Yapı- nın inşasında siyah ve beyaz kireçtaşı birlikte kullanılmıştır

(Urartu Sanatından etkilenmiş). Kral Sarayı'nın Batı kapısının girişinde Pers kıyafetli II. Kyros'un kabartma betimi yer alır. Kabul odasının girişinde ise Assur Sanatı etkisinde Mitolojik yaratıkların betimlemeleri bulunur. Özel yaşam alanına girişi sağlayan Kuzey kapıda ise dört kanatlı bir Genius Figürü Mı- sır tacı ile resmedilmiştir.

Kyros'un Mezarı: Mezar Büyük İskender tarafından restore edilmiştir. 11 metre yüksekliğindeki yapı beyaz kireçtaşından inşa edilmiştir. Mezar yapısı altı basamaklı bir kaide üzerinde yükselir. Kuzey cephede küçük bir kapı bulunur. Kapı içten ve dıştan iki kapı kanadı ile kapanmaktadır. Çatı kırma şek- linde semerdam formudur. Çatı silmesi çok ince bir bordur ile bezenmiştir. Dışa doğru eğimli çıkıntısı Yunan-Anadolu geleneğini yansıtmaktadır.

Pasargadai şehri Pers Sanatının nadide örneklerinden birisi- ni oluşturması yanında, hakkında çok az şey bildiğimiz Pers Sanatının başlangıç evresi hakkında oldukça bilgi edinmemi- zi sağlamaktadır. Çünkü Pers Sanatı öncüsü olan Med Sanatı etkileri uzun süre devam etmiştir. Pers Sanatının başlangı- cında Assur sanatının kanatlı mitolojik yaratıkları, Hititlerin orthostat geleneği, Babillilerin çok renkli resim sanatı ve Mı- sırılıların sembolizminin bir araya getirilmesi ile ileri düzeyde uluslararası bir sanat oluşmasına neden olmuştur.

II. Kambyes (MÖ 529-MÖ 522): II. Kambyes Mısır'a sefer düzenlemiş ve ele geçirmiştir. Pers kaynaklarından bu dönem ait bilgi yoktur. Persler hakkındaki dönem ait Yunan kaynak- çası da oldukça kısıtlıdır.

Apadana Frizi

I. Dareios (Büyük) (MÖ 522 – MÖ 486)

lonia Bölgesinde ayaklanma çıkmasının ardından, MÖ 494'te Miletos ve Didyma yıkılarak ayaklanma bastırılmış, Yunanistan'ı cezalandırmak için sefer başlatmıştır. MÖ 490 Marathon Savaşı'nda Atinalı Lider Miltiades önderliğinde Yunanlılar Pers Ordusunu yenmişlerdir. İç işlerinde yeni bir yasa oluşturmuştur. Bütün imparatorluğu 20 Satraplığa bölmüştür. Böylece her Satraplığın ödeyeceği vergi belirlenmiştir. Satraplar genel merkez tarafından takip edilmektedirler. II. Dareios posta ve haberleşme sistemini kurmuştur. Egemenliği altında yaşayan halklara dinsel özgürlük tanımıştır. Pers alfabesi oluşturularak Pers dili ilk kez yazıya aktarılmıştır.

Bisitü Kabartması: Yüksek kabartmada (yük: 3m gen: 5,50 m) Dareios tanrısar bir büyüklükte resmedilmiş, kral resmin merkezine yerleştirilmiştir. Arkasında okçuları yer alır. Kral ayağı ile yerde yatan düşmanın karnına basmaktadır. Diğer esir ettiği devletleri temsil eden figürler karşısında elleri arkada bağlı ve boyunlarından birbirleriyle zincirlenmiş şekilde arka arkaya ayakta durmaktadırlar. Üst tarafta yer alan tanrı Ahuramazda figürü krallığın gücünü simgelemektedir. Kabartma ilk yapıldığında Elamca yazıt yer almaktadır. Daha sonra Akadca ve Eski Farsça metinler eklenmiştir. Resimsel anlatımda kral yeni bir ifade yaratmıştır. Kendi düşüncesi önünde zincirlenmiş figürlerle açık bir şekilde anlatmayı başarmıştır. Anlatılmak istenen zamanın halklarının kralın egemenliğini tanımladığıdır.

II. Dareios'un kışlık sarayının duvarlarında sırlı tuğlalarla alçak kabartma olarak Pers bahçe figürleri ve karışık yaratıklar (Demonlar) resmedilmiştir. Dareios sarayını Akropolisin kuzeyinde büyük bir alana inşa ettirmiştir. Oturma kısmında Babylon örneğini tekrarlanmıştır. Kazılar sırasında ele geçen inşa yazıtının bulunduğu yerde 72 sütuna sahip Apadana yapısını inşa ettirmiş, tüm yapıları ile şehri güçlendirmiştir.

Persepolis: Pers Kralları'nın yazlık saraydır. Dareios tahta çıkışını müteakip sarayı inşa ettirmeye başlamıştır. Persepolis Pers Kralları'nın başkenti ve Yeni Yıl Kutlamalarının (Nevruz) merkezidir. Zaten saray bu amaç için inşa edilmiştir. Arkeolojik kazılarda altından ve gümüşten Elamca, Akadca ve Eski Farsça yazılmış inşa ithaf yazıtları ele geçmiştir.

Dareios yalnızca kanun yazar veya iyi bir asker değildi. Susu'da bulunmuş olan heykeli onun insancıl yönünü yansıtır. Heykel MÖ 496 – MÖ 494 de Susa Kanalı'nın açılışı için yapılmış olmalıdır. Heykelin başı ele geçmemiş ve aynı zamanda kim tarafından da yapıldığı bilinmemektedir. Kralın anlatmak istedikleri heykelin kaidesinde Elamca, Akadca ve Eski Farsça olarak üç farklı dilde anlatılmaktadır.

1. Dareios'un Kaya Mezarı: Yaht mezarın krala ait olduğunu kesinleştirmektedir. Pers Kral Kaya mezarı şekli Dareios zamanında ortaya çıkmıştır. Mezar tipinin genesisi Urartu, Küçük Asya, Karia, Lykia ve Pers Sanatlarının bir sentezi olarak ortaya çıkmaktadır. Dinsel açıklamanın dışı yansımasıdır. Kralın ardılları da mezar geleneği olarak aynı şekli kopyalamışlardır. Mezarın üst kısmındaki kral, tanrı ve kralığa bağlı ülkeleri temsil eden figürleri MÖ 3. Bindeki Efram geleneğini yansıtır. Mezar cephesi Med geleneği etkisindedir. Alt kısmındaki kaya yüzeyinin düzeltilmiş kısmı mezara tırmanarak ulaşmayı engellemek içindir.

Pers egemenliğindeki Daskylaiion kentindeki kabartmalar dönemin Anadolu'sundaki Pers etkili sanatın yansımalarıdır. Bütün satraplar kralın kızlarından birisi veya saray kadınları ile evlenmeyi arzu ederlerdi. Satrapların düğünleri her daim sarayla bağlantılı olmuştur ama Daskylaiion'da ki kabartma özel yaşamı yansıtmaktadır.

1. Xexes (MÖ 486 – MÖ 465)

Babasının ölümünden sonra tahta çıkan Xexes önce Mısır (MÖ 385) sonra Babylon (MÖ 479 / MÖ 478) ayaklanmalarını bastırmak zorunda kalmıştır. Yunan halkını cezalandırmak için sefer başlatmıştır. MÖ 480'de Thermopla'da büyük bir başarı elde etmiş ve Atina'yı ele geçirmiştir. Fakat aynı yıl içinde Salamis Deniz Savaşı'nı kaybetmesi Yunanistan'da kalmasını zorlaştırmıştır. MÖ 479'da Platae'de Yunan Birlikleri'nin Pers Ordusu'nu yenmesi ile Xexes'in Yunanistan macerasının başarısız olarak son bulmasına neden olmuştur. Asya merkezine dönmesi ile krallığı güçlendirmiş ve sayısız inşa projesine başlamıştır. Günümüze ulaşan anıtların çoğu Xexes zamanında yapılmıştır. Kral saray ayaklanmasında ördürülmüştür.

Xexes döneminde Persepolis Akhemenid sanatının en iyi ve olgun mimari ve resim sanatı eserleri oluşturulmuştur. Persepolis yerleşkesi Ön Asya'nın en iyi korunmuş anıtıdır.

20 metre yüksekliğindeki bir platform üzerinde yer alan terastan iki taraftan yükselen bir merdivenle giriş kapısına (1. Xexes Kapısı) ulaşılmaktadır. Kapıyı iki kanatlı hayvan figürü korumaktadır. MÖ 520/519'da Appadana (Kabul Salonu) inşasına başlanmıştır. Apadana merdiven ve duvarların alt kısmına (orthostat gibi) 70 m uzunluğunda frizler yerleştirilmiştir. Frizlerde yeni yıl kutlamaları için (Nevruz) imparatorluğun Satraplıklarından gelen delegeler, getirmiş oldukları tribut (vergi) krala saygılarını sunarak teslim etmektedirler. Her bir delegeye saray muhafızları eşlik edip yol göstermektedir. Apadana içinde yer alan sütunları gövdeleri yivli, çan şeklinde kaideleri, eğer şeklinde sütun başlıkları çift taraflı olarak hayvan protomaları (boğa, aslan griffon veya kartal griffon) ile şekillendirilerek süslenmiştir. Çok sayıda sütun geniş salonun sedir ağacından yapılmış zengin motiflerle boyanmış çatısını

taşımaktadır. Merkezi Propylon Apadana ile Yüz sütunlu odayı birbirine bağlamaktadır. Yüz sütunlu oda taht odası olarak kullanılmaktaydı. Kral sarayında ayrıca özel yaşam kısmı, depolar, kerpçten inşa edilmiş bir Harem ve her krala özel inşa edilmiş hazine daireleri bulunur. Sarayın özel yaşama ait olan kısmında çok sayıda oda, arz veya kabul odası ve sütunlu avlolar yer almaktadır. Saray 1. Artaxexes Makrokehier zamanında bitirilmiştir. Ana avludan bir cadde ile Xexes Kapısına (kapı tamamlanmamıştır) ulaşılır. Burada ahırlar ve Garnizon yer almaktadır.

Persepolis Sarayı'nda batıdan gelmiş birçok sanatçının çalıştığı bilinmesi yanında Assur, Mısır, Babil, Yunan ve Med Sanatı etkileri bir arada görülür. Bu uluslararası sanatların bir araya gelerek Pers Sanatı ile yörgülük özel bir Saray stiline oluşmasına neden olmuştur.

Hazine Odasının Taht Kabartması: Ortada taht üzerinde 1. Dareios oturmakta, arakasında veliahtı Xexes ayakta durmaktadır. Her ikisi de diğer figürlerden yüksek bir zeminde durmaktadırlar. Kral ve Veliahtın arakasında memurlar ve muhafızlar yer almıştır. Kral kendine has başörtüsü (tiara), tacı ve asası ile dikkat çekmektedir. Diğer bütün figürlerden boyut olarak büyük resmedilmiştir. Kral iki yardımcısı ile gelmiş olan hazine sorumlusunu dinlemektedir. Hazine sorumlusu ağzını kapatır ve eğilmiş şekli ile saygısını gösterir şekilde kralının karşısında durur.

Appadana Frizi

Pers Krallığı egemenliğinde yaşayan halklar Nevruz Bayramında (Yeni Yıl) kendi ülkelerinden Büyük Krala hediyeler getirmektedir. Appadana kabartmalarında bu halk gruplarına alt Delegasyon resmedilmiştir. Her delegasyon bir Persli veya Medli mühmandar eşliğinde ilerlemektedir.

1. **MEDLER:** Erkeklerin kıyafetleri Med Tiarası, Manto, pantolon, kemer ve baş örtüsüdür. Ellerinde üç kulplu sırtahlı, geniş tabaklar, kabartma bezemeli Akinakos (kısık kılıç) koymak takımları, bilezikler ve Med kıyafetleri taşımaktadır. Bütün kaplar değerli metaldendir.

2. **ELAMLILAR:** Kıvrımlı elbiseleri, baş örtüleri düğümlemiş bir saç bandı şeklinde, bir mitra ve saçlarının üst kısmı düz taranmış, alın ve ense kısmında kıvrıkcıklar halinde yanatılmıştır. Elamlılar yay, Pers kısa kılıcı ve Aslan getirmektedirler.

3. **ERMENİLER:** Figürler boyun bağcıkları yukarıda bağlanmış başlıklar takmakta ve Med süvari kıyafeti giymektedir. Değerli madenden yapılmış karıştırma kabı, kıymetli maden ve at hediye olarak getirilmiştir.

4. **ARIALILAR veya ARASOIALILAR:** Med tunikası giymiş olan delegeler yüksek çizme ve başlıkla kıyafetlerini tamamlamıştır. İki kabartmalı kupa şeklinde büyük kap, iki hörgüçlü deve ve tüylü yele ve vahşi hayvan postunu hediye olarak getirmişlerdir.

5. **BABİLİLER:** Uzun gömleğe benzeyen kaftan giymişler ve üzerine çapraz şekilde atılmış pelerini vardır. Ellise üzerine ince kumaştan iki püskülü bulunan geniş stola yer alır. Konik takke tarzındaki başlıklarının ucundan arakaya doğru bir püskül sarkar. Ellerinde iki kase, bir katlanmış kumaş yığını ve hörgüçlü bir sıgar getirmektedirler.

6. **SURİYELİLER:** İnce kumaştan uzun bir kaftan giymişlerdir. Üzerlerinde stola sarıdır. İnce bir uzun deri şeritten sarılarak yapılmış bir türbanları bulunmaktadır. İki özel yapılmış vazo, iki kase, bilezik ve atlı savaş arabasını da hediye olarak getirmektedirler.

7. **ARIALILAR veya ARASOIALILAR:** Med stili kemerle sıkılmış kaftan, başlık ve uzun çizmeleri vardır. İki kase, çift hörgüçlü deve ve vahşi hayvan postu getirmektedirler.

8. **KİLİKIALILAR:** Kısa kollu kaftan, kısa çizme ve takke tarzı şapkaları vardır. Dört kase, iki metal eser, bir stola ve iki koç getirmektedirler.

9. **KAPPADOKJALILAR:** Med süvari kıyafetleri vardır. Kıyafet kaftan, patıklı pantolon ve bağcıkları tepesinde bağlanmış bir başlıktan oluşur. Dikkat çeken unsur Kappadokia tarzı fibulalardır. Hediyeleri at, manto, kaftan ve pantolondan oluşmaktadır.

10. **MISİRLİLER:** Levha oldukça tahrip olmuştur. Çıplak ayaklı oldukları ve boğa getirdikleri anlaşılabilmektedir.

11. **İSKİTLER:** Kıyafetleri manto, etek, pantolon ve İskit işi sivri külahlardır. Hediyeleri at, manto, kaftan ve pantolondan oluşmaktadır.

12. **LYDIALILAR:** Pile kollu khiton, üzerinde stola, sivri burunlu kısa çizmelerden oluşmaktadır. Başları açıktır. Altı adet çeşitli formda kap, kumaş veya giysi yığını ve dört bal kovası taşımaktadırlar.

13. **PARTHLAR:** Med kaftanına yüksek kemer takmışlardır. Süvari pantolonları, ayakkabıları ile saçları arkada toplayan bir başörtüsü vardır. Alın üzerinde saç uçları serbest kalmıştır. Dört kap ve iki hörgüçlü deve getirmektedirler.

14. **GANDARALILAR:** İnce kumaştan kısa kollu bir gömlek, peştamal, dörtgen şal ve sandalet giymektedirler. Başlarında bir bant vardır. Indus hörgüçlü boğası, kalkan ve mızrakları hediye olarak getirmektedirler.

15. BAKTRİALILAR: Med kaftanı, İskit pantolonu bileklerinden bağlanan, küçük çizmeler giymektedirler. Çapraz çizgili iki kap, iki kase ve çift hörgüçlü deve getirmektedirler.

16. SAGARTIALILAR: Med süvari kıyafeti (pantolonları patikli) ve kaftan giymektedirler. Tören elbiseleri getirmektedirler; tören manto, kaftan ve pantolondan oluşuyor. Ayrıca da getirmektedirler.

17. SOGDİALILAR: Çapraz kesilmiş İskit ceket, uzun bir pantolon ve topaç uçlu başlık giymektedirler. Med süvari kılıcı, sadak, savaş baltası ve at getirmektedirler.

18. HİNTLİLER: Peştamal ve üzerinde sağ omuzlarını açıkta bırakan bir şal ile sandalet giymektedirler. Sırtlarında taşıdıkları çubuğun iki ucunda asılı çuval veya kabı taşımakta, eşek ve iki çift balta getirmektedirler.

19. TRAKİALILAR (SKUDRA): Kemersiz kaftan, kısa çizme ve şapka giymektedirler. Kalkanlar, mızraklar ve at getirmektedirler.

20. ARAPLAR: Gömleğe benzer kaftan, ince kumaştan bir şal ve sandaletleri vardır. Arap kıyafetleri ile iki hörgüçlü deve getirmektedirler.

21. MEDLER X KARİALILAR /LYKİALILAR): Med süvari giysisinin üzerine ince bir stola giymektedirler. Kalkan, mızrak ve Lyra benzeri boynuzları olan boğa getirmektedirler.

22. LİBYALILAR: Uzun kollu uzun Khiton giymekte ve yalın ayaklıdır. Keçi, çift koşumlu aygırların çektiği araba getirmektedirler.

23. ETİOPYALILAR: Peştamala benzeyen yarı açık bir kaftan ile üzerinde şal ve sandalet giymektedirler. Kapaklı bir kap, egzotik hayvan ve uzun kıvrımlı bir çubuk (belki fildişi) taşımaktadırlar.

Bu halk toplulukları arasında Persler Dareios'un vergiden muaf tutması ile vergi ödemeleri için resmedilmemiştir. İonialılar MÖ 494 yılında İonia Ayaklanmasının bastırılmasından sonra hiçbir Persepolis kabartmasında yer almamışlardır. Frizlerin geri kalan kısmında soylular (Pers Asilzadeleri), komutanlar, ordu mensubu kişiler resmedilmiştir.

Xanthos Harpyler Anıtı: Mezar Xanthos Antik Kenti'nde yer almaktadır. Lykia Bölgesi Dareios önderliğinde Med soylusu Harpagos tarafından fethedilmiştir. Büyük Kral Dareios Satrap olarak Bölgeye Harpagos'u atamıştır. Bundan sonra Harpagos ailesi burada yönetici olarak kalmıştır. Antın uzun yüzünde Yunanlı bir sanatçı tarafından Heros şeklinde kral Harpagos tahta aynı büyük kralın tasvir edildiği şekilde (belki Dareios'un kendisi) resmedilmiştir. Tahtın arkasında arka arkaya duran iki figür Yunan etkisini yansıtmaktadır. Kralın önünde resmi bir hizmetli yer almaktadır.

Elinde bir horoz tutmaktadır. Lykia Bölgesi'nde horoz kurban etmek eski bir geleneğin yansımasıdır. Aynı zamanda Pers Dini'nde horoz, Süvari tanrı Sraoscha'nın simgesidir. Horoz tutan hizmetlinin arkasında başka bir hizmetli durmaktadır. Bu kişi elindeki tasmaya bağlı köpeklerle birlikte yer almaktadır. Bu köpekli duruş şekli Yunan Mezar Stelleri'nde çok yaygın olarak görülen bir motiftir. Burada Pers düşüncesi ile oluşturulmuş bir anlatımda Yunan şekillenmesi görmekteyiz.

Karaburun: Antalya Elmalı İlçesi'nde bulunan Tümlüs MÖ 570 yılına tarihlenir ve mezar odasının iç kısmı fresklerle süslenmiştir. Batı duvar cenaze yemeği, kuzey duvar savaş sahnesi, güney duvar seyahat ve doğu duvarda büyük bir olasılıkla rahip resmedilmiştir. Cenaze yemeği şölen sahnesi şeklinde düzenlenmiştir. Mezar sahibi kline üzerinde uzanmaktadır. Yunan kıyafetleri giymiş olan erkek figürün elbisesi aşırı süslüdür. Pers modasına uygun olarak kulağında küpe bulunur. Sağ elinde bir tabak taşır. Önünde duran köle çok gösterişli bir sürahi tutmaktadır. Eftendisine bir şey sunmaktadır. Bu kölenin arasında ikinci bir köle yer alır, onun görevi sinekleri kovalamaktadır. Ölen kişinin arasında taht şeklinde bir koltukta eşi oturmaktadır. Seremoniyi anlatan bir sahnenin böyle olması yadırganamaz. Çünkü mezar sahibinin ne kadar zengin olduğu, nasıl rahat bir yaşama sahip olduğu ancak böyle ifade edilebilir. Perslere bağlı beyler Yunanlıların düşmanıydı. Savaş sahnesinde pers kıyafetli süvarinin atının altında yer alan Yunanlı bir Hopliti yenmektedir (öldürmektedir). Birde tam zırhlı bir kişi düşmanla savaşmaktadır. Düşman olan Yunanlıın migferi lon migferi şeklindedir. Güney duvarda uzun bir presasyon anlatılır. Seyahat faytonları, kamara (kadınlar için kapalı seyahat arabası) önünde Milyas Bölgesi Beyi at üzerinde liderlik yapmaktadır.

Xanthos Heroon: Xanthos Akropolis'inde bulunan Heroon kabartmasında Pers Kralına bağlı Xantos Beyinin Persli bir asilzade gibi ebedi istirahatgahına götürülmesidir. Alayın önünde ölen beyin atı bir şövalye tarafından koşumundan tutularak götürülmektedir. Kafilenin sonunda bir süvari yer alır. Hem Perslerde hem de Yunanlılarda at ölen kişileri elçi olarak ölümler dünyasına götürdüğüne inanılır. Bu yapı Pers sanatı ile bağlantılı göstermektedir. Manto, mızraklar, Med ayakkabısı, eyerler, baş örtü şekilleri ve profilden resmedilmiş atlar Pers sanatı ile Orta Asya tasvirleri ile benzerlik göstermektedir.

I. Artaxerxes Macroheir (Uzun eli) (MÖ 465 – MÖ 425/24)

Babası I. Xerxes'in öldürülmesinden sonra genç Artabanus'un yardımı ile tahta çıkmıştır. Tahta çıkışından kısa bir süre sonra babasının katillerini öldürmüştür. Barış içindeki yönetimi süresince ayaklanmalarla baş etmeye çalışmıştır. MÖ 448'de Atinalılarla Kallias anlaşmasını yaparak Pers Savaşlarını sonuçlandırmıştır. I. Artaxerxes'in döneminde Persepolis'deki taht odasının inşası tamamlanmıştır.

II. Dareios (MÖ 423 – MÖ 404)

I. Artaxerxes'in oğlu olan II. Dareios döneminde Pers Krallığının işlerinde büyük kargaşanın yaşandığı dönemdir. Yönetim döneminde krallık içinde meydana gelen birçok ayaklanmanın bastırılması gerekmiştir. MÖ 405 yılında bir ayaklanma sonucunda 60 yıllık Mısır Pers yönetiminden çıkmıştır. Bu dönemde II. Dareios oğlu Genç Kyros diplomatik dışki ve para ödeyerek Spartalılarla anlaşarak Atinaların yenilmesini (Peloponnesos Savaşları) sağlamıştır. Küçük Asya'daki Yunan Kentleri'ne imtiyaz sağlanmıştır.

Satrap Lahiti: Beyrut'daki Sidon (Sayda) Kral Nekropti'nde Osman Hamdi Bey tarafından yapılan kazılarda çakılarak İstanbul Arkeoloji Müzelerine taşınmıştır. Lahidin uzun yüzlerinden birisinde tahta oturur şekilde bir tıralı ve asalı figür oturmaktadır. Bu Sidon Beyinin değil onun bağlı olduğu bü-

yük kralın tasviridir. Tahta oturan figürün arakasında Persliler durmaktadır. Persliler saray soylularının giydikleri kıyafetlere sahiptir. Burada büyük kralın önünde bir şeyler olmaktadır. Mezar sahibi çift koşumlu bir savaş arabasının dizginlerini tutmaktadır. Bu araba büyük krala hediye edilebileceği gibi kralın beye verdiği bir ödül olabilir.

Diğer uzun yüzdeki av sahnesinde Büyük kral av hayvanını öldürmektedir. Çünkü avda hayvanı yalnızca Büyük kral öldürebilir. Sidon Beyi Megabisos büyük kralla çıktığı bir avda büyük karala saldırıya av hayvanını öldürerek kralın canını kurtarmıştır. Bu nedenle de affedilerek onurlandırılmıştır. Belki de bu yüzden mezar sahibi bey burada bu anısını resmettirmiş olabilir.

Kısa yüzlerden birisinde Persli kline üzerinde uzanmakta yanında tahta oturan eşi ve iki hizmetli yer alır. Diğer kısa yüzde beş Persli yer alır. Thematon, Phylakos, Muhafızlar ve benzerleri...

II. Artaxerxes Mnemon (MÖ 404 – 359)

Kurban Sahnesi (MÖ 400): Daskilyaon Satraplığı merkezinde ele geçen kabartmada Yunan Sanatı etkisinde bir kurban sahnesi resmedilmiş olsa da Akamenid sanatı etkileri de görülmektedir. Persli Rahibin önünde durduğu kapı Pasarda-dae'deki Kyros Mezarı'nın kapısını anımsatmaktadır. Elbiseler, başlık, kurban aletleri ve kurbanların duruş şekli en ince detayına kadar işlenmiştir. Fakat her detay farklı kuralları içermektedir. Gözler profilden verilmiştir. Kemerle sıklıkla elbiseler kıvrımları ile aktarılmıştır. Kol kıvrımı elbisenin kıvrımları daha dışa vuran bir etki yaratmaktadır. Üç boyutlu aktarımda Barsom Demeti (Zerdüşt Dininde rahiplerin törende kullandıkları dinsel eşya) içerisindeki dalların detaylı bir şekilde sanatçı tarafından işlenmesi resimde algıyı öne çıkarır. Anlatım ve dini tören alanı Pers Sanatı şeklinde düzenlenmiş olsa da resmedilme şekli Yunan sanatı şeklindedir. Altar üzerinde duran Koç ve Boğa başı ölü kültüründe Pasargadae geleneğine geri gitmektedir.

Xanthos Neridler Anıtı: Anıtın üzerinde birçok kabartma vardır. Ama küçük frizdeki bir sahnede II. Artaxerxes ortada savaş alanında tahta üzerinde oturmaktadır. Arkasında Pers Askerleri durmaktadır. Kralın önünde Yunan kıyafetli şehir temsilcileri bulunur. Sahne bir şehrin teslimini sembolize etmektedir. Buna benzer bir sahneyi Tyrsa (Gölbasi) Heronundaki frizlerinde de görmekteyiz. Tyrsa Lykia Beylerinden Mitripata'ya aitti.

III. Artaxerxe (MÖ 359 – MÖ 338)

II. Artaxerxes'in oğludur. Krallıktaki kraliyet mensupları ve Satrapların bütün ayaklanmalarını bastırmış ve MÖ 343'de bağımsızlığını almış olan Mısır'ı tekrar Pers topraklarına katmıştır.

Limyra: Perikle Heroon'unun Batı Frizi: Frizde büyük Kral III. Artaxerxes Pers Süvarisi şeklinde resmedilmiştir. Limyra Beyi Perikle'de yer almaktadır. Perikles burada oriental Kraliyet ideolojisi'nde resmedilmiştir. Burada egemenliğinde olduğu Büyük Pers Krallığının hizmetinde olduğunu yansıtmak istemektedir.

III. DAREİOS (MÖ 336 - MÖ 330)

II. Artaxexes'in yeğenidir. III. Ataxexes ve ailesi Eunuchon Bagaos tarafından öldürüldüğü için tahta çıkmak zorunda kalmıştır. Dareios büyük savaş kahramanlıklarına karşın Büyük İskender'in zaferini durduramamıştır. Grönikos (MÖ 334 bu savasta büyük kral yoktur, satraplar önderlik yapmıştır), Issos (MÖ 333) ve Gaugamela yenilgisinden sonra Ektabana üzerinden Kuzey İran'a kaçmıştır. Burada Satrap Alexander'ın ihbar edilip öldürülmüştür. III. Dareios Akhemenid Krallığı'nın en son kralıdır.

İskender Mozaigi

Mozaik günümüzde Napoli Milli Müzede sergilenmektedir. Pompeide Casa del Faunoda yemek odasının tabanında ele geçmiştir. Orijinali ressam Philoxenos'un yaptığı bir tabloya dayanmaktadır. Sanatçı burada olmuş olan Alexander'ı resmetmiştir. Çünkü resmi Makedonya Kralı Kassandros sipariş etmiştir.

Resimde önemli bir olay anlatılmak istenilmektedir. Kompozisyonda da bu büyüklük göz önüne alınmıştır. İskender Mozaigi'nde estetik teoriğe önem verilmiş ve anlatıma Makedonya Ordusu'nun başında İskender sahneye girmesi ile başlanmıştır. Ortada güçlü düşman Pers Büyük Kralı resmedilmiştir. Kararsız ve büyük bir tehlike içerisinde. Bir süvari Dareios'a bir at getirmektedir. Çünkü binmiş olduğu savaş arabası yaralı ve ölümler tarafından bloke edildiği için kral bu ata binip olay yerinden uzaklaşabilecektir.

Mozaikte resmedilen an savaşın en tehlikeli hal aldığı dakikayı göstermektedir. Sol taraftan sahneye giren İskender Pers kralı ile direkt karşılaşmaktadır. Dareios silahsız olduğu için oradan mümkün olan en kısa sürede uzaklaşmak zorundadır. Bu yüzden araba sürücüsü büyük bir telaş içerisinde. Zaman kazanmak için Pers Kralı'nın arabası yerde yatan askerleri bile hiçe sayarak üzerlerinden geçerek gitmeye çalışırken, araba ile İskender arasına iki Persli süvari, belki de Satrap atlarını sürerek kralları korumaya çalışmaktadırlar.

İskender mozağinde resmedilenler Perslerdir. Alexander'ın arkasında Somatophylakes yaya olarak savaşmaktadır. Fakat Persliler atlı olarak resmedilmiştir. Pers gücü veya ruhu burada önemsizmiş ve erkek güzelliği yansıtılmaya çalışılmıştır. Alexander'ın Portresi detaylarına bakıldığında dolgun çene, enerjik şişkin dudaklar, aslan postu, yüzde çarpık duran gözle cirkın bir insan tasvirini yansıtmaktadır. Enerjik olarak yüzünün resmedilmesi yanında klasik tarzın dışında ve vahşi görünümü ile dünya hükümleri kralı önemsiz göstermektedir. Klasik ve Hellenistik dönemlerde yapılmış olan kral portrelerinde kendisinin nasıl görülmek istendiği ve sanatçının aktardığı şekilde olmuştur.

İskender Mozaiginde Dareios Pers Krallığının meşru muhafazakar kralı, Alexander genç fatihtir. Kesinlikle farklı karakter, karizmatik Kral başka değer taşımaktadır. Böylece egemenliğine yeni dâhil olan halklar onu benimseyecektir. Alexander kuşağı için yeni bir bakış açısı, estetik deneyim, yeni form eski Krallıklar için dikkate alınarak resimde yansıtılmaya çalışılması dönemin görevidir. Dünya için yeni bir bakış, Dareios için seyrincinin üzülmüş olmasıdır.

Pers Sanatı egemenliği altında yer alan tüm halkların sanatlarının bir sentezi olarak başta İran olmak üzere Orta-doğu, Mısır, Anadolu ve Yunan Sanatı ve dolaylı olarak ta batı sanatını etkilemiştir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

H. Koch - D. N. Mackenzie, Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben, Berlin 1983.

H. Koch, Es kündet Dareios der König... vom Leben im persischen Großreich, Mainz am Rhein 1992.

H. Koch, Persepolis. Glänzende Hauptstadt des Perserreichs, Mainz am Rhein, 2001.

I. Boardman, Die Perser und der Westen, Mainz am Rhein 2003.

K. İren - Ç. Karaöz, - Ö. Kasar, Persler. Anadolu'da Kültür ve Görkem - The Persians, Power and Glory in Anatolia, İstanbul, 2017.

L. Trümpelmann, Zwischen Persepolis und Füzabad. Gräber, Paläste und Felsreliefs im alten Persien, Mainz am Rhein, 1992.

M. Nölle, Denkmäler vom Satrapensitz Daskyleon. Studien zur greco-persische Kunst, Berlin, 1992.

R. Ghirshman, Iran, Protoiraner, Meder, Achämeniden, München, 1964.

PERS MÜHÜRLERİ

Furkan ASLANHAN

Asya'dan Avrupa'ya uzanan ticaret rotalarının merkezinde bereketli toprakları ile yer alan Anadolu, stratejik konumu itibarıyla geçmişten günümüze büyük devletlerin ilgi odağında olmuştur. MÖ 550 yıllarında Persler ve Medler arasında üç yıl süren çetin mücadele sonuçları ve gelecekte Anadolu'nun büyük bir bölümünü hakimiyeti altına alacak olan Pers İmparatorluğu büyük bir güç kazanır. II. Kyros'un MÖ 550 yılında Med Krallığını yıkarak Anadolu'da yaklaşık 200 yıl sürecek Pers egemenliği başlar. Akdeniz havzasında merkezi Asya'yı da içine alarak Kuzey Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Birçok etnik grubu içinde barındıran Persler kendi halklarıyla birlikte diğer halkları da hakimiyetleri altında tutmaya çalışmışlardır. Son derece yetkin askeri güçleri sayesinde ele geçirdikleri yerlerde uyguladıkları yönetim organizasyonlarındaki başarılarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Bu sistem satraplık-eyalet ismiyle bilinmektedir. İmparatorluğun genelinde satraplık sisteminin kurulduğu bilinmektedir.

Bilindiği üzere I. Darios bu sistemi gözden geçirip ciddi anlamda bir düzenleme yapmıştır. Bilindiği kadariyle satraplık düzenine de neredeyse son halini veren kral olduğu söylenebilir. Batı Anadolu'dan önemli satraplıklara baktığımızda İonia, Karia, Mysia, Phrygia-Hellas Pontus, Cappadocia ve Kilikia gibi yerler önemlidir. Anadolu'da bildiğimiz Sardeis ve Daskyleion önemli satraplık merkezlerindendir.

Anadolu'da yaklaşık 200 yıl kadar hüküm sürmüş olan Pers İmparatorluğu ele geçirdiği yerlerde merkezi bir otorite kurmaya çalışmış ve başarılı olmuştur. Yerel halkların yönetimlerinde satraplık merkezleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu merkezler idari işler ile uğraştıkları ve halktan alınan vergilerin toplandığı yerlerdir. Aynı zamanda satraplık merkezleri ve baskent arasında sıkı bir haberleşme ve ticaret ağı kurulmuştur. Bu ağ olabildiğince korunmaya ve kesintisiz bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Merkezi yönetim ve satraplıklar arasındaki ticari ve kamusal değer taşıyan malzemelerin güvenli bir şekilde elde tutulması gerekmektedir. Burada devreye gönderen kişinin kim olduğunu ve güvenli bir şekilde karşı tarafa ulaştığından emin olmak için mühür ve bullalar karşımıza çıkar.

Mühürler ortaya çıktıkları dönemden itibaren aitlik, statü ve gücün bir simgesi olarak uzun yıllar boyu farklı coğrafyalarda farklı toplumlar tarafından kullanılmışlardır. Mühürler üzerine kazınmış tasvirler ve metinler, ait oldukları toplumların yaşam biçimleri, inanç sistemleri ve sanat anlayışları gibi çok farklı konularda bizi bilgilendirmektedir.

Mühürler, mülkiyeti göstermek amacıyla kullanılan bir araç olup, kişiler tarafından belgelerin imzalanmasında, mal ve mülklerin dokunulmazlığını sağlamalarında kullanılır. Eski On Asya'da ilk mühürlere MÖ 7000 yıllarında Kuzey Suriye, Hatay, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgelerinde rastlanmıştır.

Mühür baskılarını taşıyan bullalara ise MÖ 6100 yıllarında Kuzey Suriye (Tell Sabi Abyat) ve Güney Doğu Anadolu'da bulunan az sayıdaki merkezde ele geçmiştir.

Mühürler, üzerinde bir kimsenin, bir kuruluşun, kurumun adının ya da tasvirinin tersine kazılı bulunduğu, metal, taş, kemik vb. den yapılmış araç damga olarak literatüre geçmektedir.

Mühürler antik toplumları anlamaya yönelik eşsiz bir kapı açabilirler. Bireyler ya da memurlar tarafından tasdik, kimlik ve süs için kullanılan mühürler aynı zamanda resmi sembol ya da kişisel beğenilerin göstergesi şeklinde de işlev görmüşlerdir. Mühür nesneleri damgalamak ya da yüzeylerinde yuvarlamak suretiyle mühürleyen ve çok çeşitli sert malzemeden yapılabilen bir alet olarak tanımlanabilir.

Mühür baskılı objeler herhangi bir anlam karmaşasına izin vermemesi için baskı ya da mühür baskısı şeklinde adlandırılır. Hem mühür hem de mühür baskılarını inceleyen alan 'gliktik' olarak adlandırılır. Yunanca "glikto" yani "oyuyorum" anlamındaki kelimeden gelen 'gliktik' sözcüğü değerli taş işleme sanatı anlamında kullanılmaktadır. Mühürlerin yapımında hakkak kalemi ve matkap kullanılmıştır. Değerli taş veya maden üzerine işlenen betim kazıma veya baskı yöntemiyle yapılır.

Yapımında kullanılan malzemeler genellikle taş, kemik, fildişi, metal, ahşap, pişmiş toprak veya güneşte kurutulmuş kil gibi sert malzemeden üretilmiştir. Baskı yüzeyi olarak adlandırılan düz zeminler üzerine çeşitli bezemeler kazınmış bir nesnedir. Bu bezemeli alan kil veya balmumu gibi yumuşak bir nesne üzerine basıldığında üzerindeki deseni bu yüzeye bırakır.

Mühürleri en çok kullananlar tüccarlardır. Ticari malzemelerin içerisinde bir azalma olmadan güvenli bir şekilde ulaşması gereken yere gideceğinden emin olması gerekmektedir. Aynı zamanda ürünü alan kişi, üzerinde göndericinin mührünün basılmış olduğu bullayı görmesi ürünün kendisine eksiksiz geldiğini göstermekteydi. Doğal olarak mühür bir şahsa ait ve o hulla kırıldığında üzerine yeni bir mühür basmak neredeyse imkânsız olduğu için, mühür ticaret içerisinde bir güven simgesi olmuştur diyebiliriz.

Görsel: Catalhöyük'te bulunan aynı figürlü damga mühür örneği

Mühürler, gerçekliği, aılığı, vasal statüsü, durumu belirtir ve aynı zamanda hırsızlık gibi olağandışı bir duruma karşı alınan tedbir önlemidir. Mühürler mülkiyeti göstermek amacı ile kullanılan bir araç olup, kişiler tarafından belgelerin imzalanmasında, mal ve mülklerin dokunulmazlığının sağlanmasında kullanılır. Mührün; onama ya da tasdik etme fonksiyonundaki kullanımı günümüzdeki imzanın işlevine benzer. Bir güvenlik garantisi verecek şekildeki kullanımda; yazılı belge üzerine uygulanarak tasdiklemeden ziyade, ticareti yapılan bir paket ya da malın veya bir mekanın güvenliğini sağlama amacı söz konusudur. Bu kullanımı altında bir bakıma yazının icadından önce mühür kullanılmadığını açıklat niteliktedir.

Mühürlerin çanak çömlek üzerine dekoratif ya da idari amaçla; bir belge ya da zarf üzerinde idari amaçla; kapı, kutu, sepet, çuval, kavanoz vb. nesnelerin etiketlenmesi, kapatılması ve tasdik ile ilgili resmi işlemler için kullanılmıdır. Mühürler bizim imza kullanmamız gibi mektup ve dokümanları tasdiklemek içinde kullanılırdı. Hırsızlara ya da onaysız değişikliklere karşı kutuları, çömlekleri ya da kapılar mühürlenirdi. Mühür baskısı yapmanın birçok nedeni vardır. Bunlardan bazıları pratik, bazıları sembolik, bazıları da çok değerlidir. Mühürlerin kullanımlarına yönelik bir başka anlam ise özellikle mühür-amuletler olarak adlandırılan türlerde karşımıza çıkar. Bu örneklerin, sihrisel güçler kazandığı ve tıpkı bir muska gibi koruyucu olarak da kullanımı gördüğü düşünülmektedir. Mühürlerin tılsım olarak işlevleri çok yönlü ve karmaşık olabilir. "Tılsımlı", sihir etmesine güçlü bir gönderme içerir ama yine de sihrisel ya da koruyucu özellikler aynı zamanda pratik ve fonksiyondur. Bir kapıyı mühürleyerek kapatmak temelde tılsım ile ilgilendirilebilir. Mühürler takı ya da kişisel veya kurumsal kimlik ve prestij nesneleri olarak kamusal işlevler yüklenebilir.

Mühürlerin asıllarının ele geçtiği yerler arasında Batı Anadolu da Sardes, Lydia hazinesi olarak bilinen Uşak-Güre çevresi Tümülüsleri, Uylupınar, Gordion ve Güney Doğu Anadolu da Gaziantep yakınında Dülük Baba Tepesi buluntu yerleri arasında sayılabilir. Aynı zamanda Kütahya ili sınırlarında bulunan Seytömer Höyüğü'nden de bir Akhaemenid Dönem mühür örneği bulunmaktadır. Ayrıca Batı Anadolu bölgesinde yer alan Daskyleion, Ankara yakınlarındaki Gordion, Anadolu-Pers mühür ve bulla buluntu yerleri olarak önemli bir yere sahiptir.

Seytömer Höyüğü'nden bir Akhaemenid Dönem mühür örneği.

Seytömer Höyüğü'nden bir Akhaemenid Dönem mühür örneği.

Pers garnizonlarıyla ilişkilendirilen Fırat Havzası nekropol alanları kazılarında, aralarında mühür ve yüzükleri de içeren in-situ buluntuların varlığını da eklemek gerekir. Arkeolojik kazı buluntularına ek olarak Türkiye müzelerinde yapılan mühür taramaları çalışmaları sırasında Kütahya, Burdur ve Gaziantep Arkeoloji Müzelerinde Pers Dönemi mühürlerinin varlığı saptanmıştır.

Anadolu'da önemli Pers satraplık merkezleri bulunmaktadır. Bu merkezler de şüphesiz idari ve ticari işler için kullanılmış olan mühürler olması gerekmektedir. Bu yoğunluğa nazaran çok fazla mühür örneğinin ele geçmemesinin sebebi, 17. ve 18. yüzyıllardaki antik dönem mühürlerinin koleksiyoncular tarafından toplanmasıdır.

Anadolu da ele geçen mühürlerin tipolojisi hakkında bildiklerimiz ise; Kızıtepe Tümülüsünden ele geçen eserlerde altın montürüyle birlikte çok iyi korunmuş sarkaç biçiminde bir piramidal damga mühür ile Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan tunç halkalı bir başka piramidal mühür, takı gibi üstte tasınmasından yana sıra, giysiye iğne yardımı ile illeştirilebilmekte, sarkaçlı olanları ise kolve ve gerdanlık olarak bir kordonla boyuna takılabilmekteydiler.

Kızıtepe Tümülüsünden ele geçen altın montürü sarkaç biçiminde bir piramidal damga mühür.

Milyastaki Karaburun Tümülüsü duvarlarında kline üzerine resmedilmiş, muhtemelen mezar sahibi olan kişinin Pers tarzındaki giysisinin yaka içi boyunca uzanan çizgi, çok büyük bir ihtimalle boyuna takılmış sarkaçlı bir mühürün kordonuna aittir. Bu ayrıntı, duvar resminde soyunun sosyal imge bütünlüğüne verilen özen açısından önemlidir. Dikkatle tiraslanmış sakalı, yakası rozet bordürlü giysisi, sağ kolundaki bileziği ve bunlara ek olarak boynundan sarkan mühür, bu kalburüstü tabakaya ait kişinin Pers dünyasının bir üyesi olduğuna çok belirgin bir şekilde gönderme yapmaktadır.

Sardes kentinde bulunan Anadolu-pers mühürler genel olarak; piramidal baskı mühür, silindirik mühür, ağırlık şeklinde mühür taşıye yüzük üzerinde skarabe mühür formlarında görülür. Metale yüzük formundaki mühürler sadece yüzük olarak takılabilir ve Sardes mezarlarında yürütülen kazılar buna dahi kanıtlar sağlamıştır. Üzerinde mühür taşı taşıyan bazı yüzüklerde taş ya yüzüğe tutturulmuştur ya da bir tarafı mil üzerinde dönen çifte halka monte edilmiştir. Sonuncusunda çukur baskı, parmağa bakan şekilde içe dönüktür ve gerektiğinde çevrilerek kullanılabilir.

Kalsedon taşında piramidal baskı mühür

Agrifık şeklindeki Mühür Taşı

Silindirik Mühür

Sardeis antik kentinde birçok üslubun aynı anda varlığını sürdürmüş olması, şehir sakinlerinin mühürlerinin üslupları konusunda serbestçe seçim yapabildiklerini açıkça göstermektedir. Bu önemli bir noktadır. Pers İmparatorluğu'nda sanatsal motifler bölgeler arası sembolik bir sistem olarak işlev görmüştür; yerel düzeyde ise geniş çaplı ve ince varyasyonlar vardır. Sardeis'te imparatorluk sembolizminin sınırları dahilinde canlı bir sanatsal tercih atmosferi buluruz. Farklı ışıklar müşterilerin istekleri doğrultusunda seçenekler sunmuşlardır. Siyasi amaçlar için çeşitlilik sunulması üslup seçiminde hem sanatçıları hem de müşterileri şüphesiz aynı şekilde etkilemiştir. Genel olarak karşımıza çıkan betimlemeler kompozit yaratıklar, kuş, domuz, kompozit yaratık.

Kanatlı insan, at, keçi gibi kompozit yaratıkları da mühürlerin üzerlerinde görmekteyiz. Güneş ve ay gibi motiflerinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda kime ait olduğunu betimleyen simgelerde mühürlerin üzerlerinde işlenmiştir. Babil tipi tapınım sahneleri, kompozit yaratıklar kahramanlık sahneleri vahşi hayvanlar ve ay sahnesi mühürler üzerinde anlatılmaktadır.

Resmi ikonografinin yoğunlukla yansıtıldığı mühürler bir Pers koine üretimi olarak nitelendirilebilir. Koineden kasdedilen olgu çıkış noktası imparatorluk merkezinin sanat ve ideolojik kurgusuna dayalı, yerel yorumun ve motiflerin de ayrıntılarda izlenebildiği görsel bir anlatım biçimidir. İmparatorluk üretimlerinde koine üretimi içinde pek çok alt grubun bulunduğu bilinmektedir. Anadolu temelinde bu geniş gruba dahil mühürlerin büyük bir kısmını Batı Pers koine olarak adlandırmak mümkündür.

Mühürlerin kendilerini bulamadığımız noktalarda bullalar bize Perslerin kullanılmış oldukları mühürler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mühür baskıları bullalar üzerine yapıldığından dolayı kendisi günümüze ulaşmamış olan bir mühür, bize bulla üzerindeki baskısından bilgiler vermektedir. Bullalar ise genel olarak kil, pişmiş toprak ve balmumundan yapılmışlardır. Greko-Pers mühürlerin yapımında genel olarak kullanılan malzemeler; altın, taş, Kadıköy taşı, dağ kristali, akik ve kırmızı akik vardır. Cam hamuru ya da kemik gibi daha ucuz malzemelerin kullanıldığı da görülür. Bullalar ise üzerinde bir veya daha fazla mühür baskı içeren ve bir ip veya tel ile mektup gibi önemli şeylere bağlanan kil parçalarına verilen isimdir. Kilin sertleşmesi sonucu bunu kırmadan açmak imkânsız hale gelirdi. Bu baskılı topraklar "Bulla" olarak isimlendirilir. Bullalar mal ve kapıların güvenliğini sağlamak, yazılı belgelerin doğruluğunu kanıtlamak için kullanılmıştır. Oldukça yakın bir zamana kadar mektuplar, balmumu üzerine uygulanan baskı ile mühürlenirdi. Şimdilerde ise gümrüklerden geçen güvenli malların kurşun benzeri bir madde ile tutturulan tel ile bağlanması mühürlenme işleminin modern örnekleridir. Eski dönemlerde balya, çuval, kutu, sepet, çömlek veya depo kapıları bağlandıktan sonra kil toprak üzerine basılan baskı ile mühürlenirdi. Bu kullanım şekillerinden yola çıkarak bullaların kullanım yerleri genel olarak güvenlik amacı ile açıklanabilir. Anadolu' da ele geçen en önemli buluntu merkezi Daskyleion' da ki arşiv binası olarak düşünülen alanda bulunmuştur. Akurgal tarafından bulunmuş olan buluntu grubu dönemin mühürleri ve kullanım amaçları ile ilgili değerli bilgiler vermektedir. Ele geçen bullalar üzerinde birçok farklı konu işlenmiştir. Ancak bunların mühürleri bulunamamıştır.

Daskyleion bullaları üzerinde yer alan mühür baskılarında betimlenen konular: kabul sahnesi, dinsel sahneler, Persli kadın ve ilişkili sahneler, Persli kahramanlar-okçu ve ilişkili sahneler, avcılık ve savaş, hayvanlar-kompozit yaratıklardır.

Persepolis'te de sıklıkla karşımıza çıkan kabul sahnesi burada ki bullalar üzerinde de işlenmiştir.

Daskyleion'dan ele geçen bullalar üzerinde sıklıkla kahramanlık ile ilişkili sahneler bulunmaktadır. Örneğin kompozit yaratıklar ile mücadele eden kahramanlar çok sık karşımıza çıkmaktadır.

Av sahneleri de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çok sayıda mühür baskısı üzerinde av sahnesi görülmüştür. Ördeklerin uçuşu ağaçlık ve kavalık bir arazide bir yaban hayvanının avı görülmektedir. Manzara ve uzaklık kavramı, farklı zemin çizgileri, avcının ok ve yay kullanılmasıyla vurgulanmış, iniş çıkışlı kavalık zemindeki ağaçların ve ördeklerin yanı sıra avcuya bakan av hayvanının ikinci bir zemine yerleştirilmesiyle geniş bir perspektif yaratılmıştır. Tüm örneklerin dışına kalan bu özgün betimleme Pers ve Anadolu geleneklerinin etkilevici bir birleşimidir. Bazı bullalar üzerinde ise yazıtlar dikkat çekmektedir. Bir bulla üzerindeki magos figürünün önünde yazıt bulunmaktadır. Yırtıcı kuşlar Pers dininde önemli bir yer tutmaktadır. Kh-varenah ile ilişkilendirilen yırtıcı kuşlar bullalar üzerinde de betimlenmişlerdir. Avcı bir kuşun avlandığı sahnenin betimlendiği bulla üzerinde, kuşun (kartal,sahin?) geyiği avladığı görülmektedir. Sahnenin üzerinde kanatlı güneş kursu bulunmaktadır.

Persli kadınlar ile ilgili sahneler ise genel olarak günlük yaşam ile ilgili sahnelerdir. Kadın betimlemeleri dar ve vücudlarını saran bir elbise ile verilirler. Günlük yaşam ile ilgili olan bir sahnede ise sol tarafta bir erkek figür arada köpek ve sol tarafta kadın betimlenmiştir.

Yunan mitolojisinden tanrıların da betimlenmiş olduğu bullalar ticaret yoluyla buraya gelmiş olabilirler. Eros, Hermes, Apollon ve Nike betimlemelerini görmektediriz. Tanrıların atribütleri ile sade bir şekilde betimlenmişlerdir.

Bullalar üzerinde iki, üç veya daha fazla baskılı olan örneklerde mevcuttur. Bu tarz bullaları Mısır kaynaklarından bilmekteyiz. Bir vergi memurunun ve vergiyi ödeyen kişinin mühürünün basıldığı kaynaklarda anlatılmaktadır. Aynı zamanda arşivlere koyulan kayıtların üzerinde de bu tarz çoklu basılmış olan mühür baskıları da görmektediriz. Genel olarak Pers kültürüyle ilişkilendirilebilecek sahneler olduğu gibi yerel üslupla da yapılmış olan betimlemelerde görmektediriz. İslenen konular saray üslubu etkisinde olup yerel özelliklerle birlikte Anadolu da görülmektedir. Genel bir koine üretimden söz etmemiz mümkündür.

Mühürler kullanıldıkları dönemde bir kimlik işlevi gördüğü bilinmektedir. Kurum veya kişiler ticari veya idari işlerde mühürleri sıklıkla kullanmışlardır. Üzerine birçok anlam yüklenmiş olan mühürler genel olarak kişiler tarafından vücudlarında görülebilir yerlerde taşınmaktaydı. Çünkü değerli taş ve madenlerden yapılmış olan mühürler bir gösteriş aracıydı.

Genel olarak buluntu yerlerine bakıldığında önemli satraplık merkezlerinden ele geçtiklerini görmektediriz. Pers hakimiyetindeki bütün merkezler arasında ticari ve idari yazışmaların olduğu ele geçen tabletlerden bilinmektedir. Bölgeye hâkim olan satraplık merkezleri devlet kayıtlarının tutuldukları yerler olduklarından önemli yazışmalar ve anlaşmaların arşivlendiği yerlerdir. Bu sebeple buralarda çıkan buluntular imparatorluğun her köşesinden gelmiş olabilir.

Anadolu'dan ele geçmiş mühür ve bullalar genel olarak saray üslubunun ağır bastığı, aynı zamanda yerel özellikleri de bulundurmaktadır. Farklı şekillerde yapılmış olan mühürlerin merkezler arası etkileşimin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Bu etkileşim geldiği yerin özelliklerini taşıyan ve aynı zamanda yerel sanat anlayışı ile harmanlanmış bir üslubu ortaya çıkarmıştır.

Mühürler ve bullaların kullanım amaçlarına bakıldığında, bir güven ortamının yaratılması ve belirli bir ögenin korunması amaçlanmıştır. Üzerlerinde, dönemlerine ait figürler ve anlatılar barındırırlar. Kişinin hoşuna giden betimlemeler oldukları kadar bulundukları dönemin sosyal hayatı ve inanışları ile ilgili bilgilerde bulundurulur. Bize kullanıldıkları dönem için ip uçları ve bilgiler verirler. Geçmişten günümüze ulaşmış olan her eser gibi mühürlerde bir sanat ve hikâye anlatıcısıdır. Dünden bugüne kalan ve geçmişti bizim yaşadığımız döneme getiren eserler, biz onlara ne kadar değer verip dinlersek bize o kadar bilgi vereceklerdir.

Yüzük üzerinde Skarabe Mühür

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

A. DİNÇOL (1997) 'Hitit Mühürcülüğü', İstanbul, s.1316-1317

A. LAMÉRE (1973) "Mayrhofer, Onomastica Persepolitana"

D. KAPTAN (2002) The Dakyleion Bullae: Seal Images From the Western Achaemenid Empire (Achaemenid History vol. 12), I-II, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, 2002.

D. KAPTAN (2017) Persler-Anadoluda Kudret ve Gökem, "Anadolu'da Pers Dönemi Mühürleri", YKY, İstanbul.

E. DUSINBERRE - <http://sardisexpedition.org/tr/essays/latw/dusinberre-lydo-persian-seals>

G. COŞKUN (2005) Doktora Tezi "Daskyleionda Orta Achaemenid Dönemi Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı

PERS SİKKELERİ

Ömer Can TAŞPINAR

MÖ 6. yüzyılda, kral II. Kyros'un Lydia topraklarını hakimiyeti altına alması ile Persler, Ege kıyılarına değin uzanan bölgenin mutlak hâkimi olmuştur. Bu dönemde birçok batı Anadolu kent devleti sikke basmakta ve kullanmaktadır ancak Anadolu, henüz sikke kullanımı konusunda tam anlamıyla bir bütünlük sağlamış değildir. Persler'in Lydia Krallığı'nı fethettiği dönemde, Lydia'nın başında, Mermnad soyunun son üyesi olan kral Kroisos yer almaktadır. Kroisos bilindiği üzere zenginliği ile ünlü bir kraldır. Lydia Krallığı'nın zenginliği bastıkları sikkelere de yansımış ve bahsi geçen sikkeler altın madeni kullanılarak basılmıştır. Persler, hâkim oldukları yeni bölgede kullanılan sikke ile o döneme değin tanışmamış ve kendi topraklarında para yerine ingot (değerli metal külçe) kullanmışlardır. Sardeis'in ele geçirilmesi ile, kentte yer alan sikke darphanesi artık Persler adına sikke basımına başlamıştır. Sikke basımında kullanılan altın, Tmolos Dağı'ndan başlayan Paktolos Çayı'nda doğal olarak bulunmakta ve buradan elde edilmektedir.

Dönemde sikke basan diğer kent devletleri ile Persler tarafından bastırılan sikkeler arasındaki fark, sikkeler üzerinde yer alan tasvirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Persler tarafından bastırılan sikkeler üzerinde yer alan betimlerde genellikle doğu kökenli kıyafetler ile kimi zaman Aramice ve Grekçe yazılar yer almaktadır. Bu dönemde bastırılan sikkeler tam olarak dairesel bir şekilde değil, daha yassı bir şekilde bastırılmıştır. Bu sikkelerde aslan ve boğa başı betimi işlenmiş (protom) ve bu tipteki baskılar devam etmiştir. Lydia Kralı Kroisos ile Pers Kralı Kyros'un bastırdığı sikkeler çok benzemektedir ve ayrımı son derece zor bir biçimde yapılmaktadır ancak daha dikkatli bir biçimde bakıldığında Persler tarafından bastırılan sikkelerin Lydia sikkelerine göre daha stilize bir biçimde betimlendiği görülmektedir.

Kentte basılan elektron sikkeler ticarete ve ödemelerde sıklıkla kullanılıp değeri arttığı için başlarda kral Kroisos tarafından toplatılmış ve yerine saf altın ve gümüş örnekleri basılınaya başlanmıştır. Bu durum son derece başarılı olmuş ve Lydia'nın Pers hakimiyetine girmesinden sonra da benzer uygulama devam etmiştir. MÖ 6. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kral I. Dareios yönetiminde, Lydia tarzı aslan ve boğa betimlemeli sikkelerin yerini uzun yıllar basımı sürecektir olan yeni tip Pers sikkeleri almıştır. Bu tipteki baskılar altın ve gümüş madenleri kullanılarak basılmıştır. Ön yüz tasvirlerinde Pers Kralı'nın yer aldığı bu yeni tip sikkelerde, tasvir edilen kişinin kral olduğu başındaki taç ile (kydaris) gösterilmiştir.

Bu dönemde basılan Pers sikkeleri dört tip altında incelenebilir:

Birinci tip Pers sikkesinde ön yüzde yer alan kral, kalça hizasına kadar betimlenmiştir ve bir elinde yay, diğer elinde birkaç adet ok tutmaktadır. Diğer tiplerde yer alan tasvirlerde kral tam boy olarak görülmektedir. İkinci tipe gelindiğinde kral, bir dizini yere koymuş ve ok atar şekilde görülmektedir. Üçüncü tip Pers sikkelerinde yer alan betim, kralın yay ya da mızrakla koşarak betimlendiği sahnelerdir. Dördüncü ve son tip sikkelerde ise kral yay ve hançerle koşar biçimde gösterilmiştir. Dört ana tipte oluşan Pers Krallık sikkelerinde üçüncü ve dördüncü tipte zaman içinde küçük değişimler olmakla birlikte birinci tip ilk örnekleri, dördüncü tip de geç örnekleri kapsayacak şekilde sıralanmıştır. İlk tip dışında kalan diğer tiplerde kral genel olarak "diz kapağı koşusu" olarak bilinen pozisyonda yer almaktadır. Bu sikkelerin arka yüzlerinde ise kimi zaman kare kimi zaman dikdörtgen boşluklar (quadratum incusum) yer almaktadır. Altın Pers sikkesi 8,4gr ve gümüş Pers sikkesi 5,4gr ağırlığında olup, altın sikke adını Pers Kralı Dareios'tan ya da Eski Pers dilinde yer alan daru(i) yaka'dan (altın) alarak dareikos veya daric olarak adlandırılmaktadır. Gümüş sikke ise Mezopotamya'da kullanılan ağırlık ölçüsü şekelden dolayı siglos olarak adlandırılmıştır. Bahsi geçen Pers altın sikkeleri, Mezopotamya'da standart ağırlık ölçüsü olarak kabul edilen minanın altmışta biri olarak belirlenmiştir. Sikkelere verilen değerler göz önüne alındığında bir dareikos (altın) 20 siglosa (gümüş) eşit olarak belirlenmiş olup, olası bir sahtecilik ve dolandırıcılığa engel olmak adına sıklıkla kontrol edilerek, gerçek sikkeler damgalanmıştır. Yapılan Arkeolojik kazılar ile ortaya çıkan Pers sikkeleri göz önüne alındığında, gümüş Pers sikkesi olan siglosun, altın sikke olan dareikosa göre daha fazla basıldığı tespit edilmiş, ancak siglos Batı Anadolu'da yaygın olarak kullanılırken dareikosun daha geniş bir coğrafyada kullanım gördüğü ortaya çıkmıştır. Ksenophon kaleme aldığı Anabasis adlı eserinde bir Pers askeri'nin aylık maaşının bir dareikos olduğunu aktarmaktadır. Batı Anadolu'da basılan bu sikkelerin, Perslerin kendi ülkelerinde de darp edilmesi konusunda henüz bir veriye ulaşılmıştır.

Lydia Kroisos Stateri tipinde Pers altın sikkesi - Aslan & Boğa mücadelesi

Persler kısa süre içerisinde Küçük Asya'nın hâkimi olmuş, toprakları batı da Ege Denizi'ne kadar genişlemiştir. Oldukça geniş bir alana sahip olan Persler, hâkimiyeti altındaki toprakları, kurdukları devlet teşkilatı sayesinde uzun bir süre yönetmişlerdir. Persler, imparatorluğun bütün topraklarını satraplık (nomoi) adı verilen eyaletlere bölmüşler ve bu eyaletleri yönetenlere de satrap adı vermişlerdir. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorluk sınırları satraplıklar vasıtasıyla kontrol altında tutulmuş ve satraplar aracılığıyla vergi ve asker toplama gibi işlemler merkeze bağlı bir biçimde yönetilmiştir. Daha çok Kyros'a atfedilse de bu sistem kral Dareios zamanında organize olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentler, Pers Büyük Kralı'na vergi vermek, gerektiğinde ise ordusunda asker olarak görev almakla yükümlüdür.

Bahsi geçen satraplıklar üzerinden toplanan vergiler, devlet hazinesine giden gelirin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Perslerde sikke basımı, ana yönetimde yani Pers Kralı'ndaydı ancak, kralın izni doğrultusunda satraplar ile yerel yöneticiler de sikke basma hakkına sahip olabilmekteydiler. Yapılan kazı ve araştırmalar ile günümüze kadar ulaşan sikke örnekleri bu duruma birer kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Satraplar ya da yerel yöneticiler tarafından bastırılan sikke örnekleri, Atina'da basılan sikkelere birer kopyası niteliğinde olup, genellikle ön yüzde yer alan Athena başının yerine satrap ya da yerel yönetici başı betimi yapılmıştır. Arka yüzde yer alan baykuş betimi ise değiştirilmeden kullanılmıştır.

Pers Kralı sikkesi (Siglos) – CNG Coins Triton XVIII – 219

Ancak Atina paralarında arka yüzünde yer alan AE yazıtının yerine, "Kralın sikkesi" anlamına gelen ΒΑΣ (Basileos) yazıtı yer verilmiştir. Satrap başı bulunan bu tip sikkelerin arka yüzlerinde farklı betimlerin yer aldığı örnekler de bulunmaktadır. Bu sikkeler üzerinde basıldıkları kente ya da darphaneye özgü bir işaret olmadığından genel kanı, Batı Anadolu'da basıldıkları yönünde kabul görmüştür. Satrap sikkeleri, MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde önceki dönemlere kıyasla daha fazla bastırılmıştır. Bastırılan sikkenin kime ait olduğu, şayet üzerinde herhangi bir yazıt yoksa yalnızca betimde yer alan başlıktan (tiara, kyrbasia) anlaşılmaktadır. Bu tip sikkeler satrap sikkeleri olarak adlandırılrsa da tamamı satrap sikkesi olmayıp, kral tarafından atanan askeri komutanlar, devlet ileri gelenleri ya da yerel hükümdarlar tarafından da bastırılmış olabilirler. Bu tipte basılan sikkeler genellikle gümüş olarak karşımıza çıksa da az sayıda bronz örnek de ele geçirilmiştir. Gümüş örneklerin kimisinde yazıt bulunsada birçok örnek yazıtsız olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bahsi geçen örnekler dışında aynı yüzyıla tarihlî bazı sikkelerin ön yüzlerinde Pers Kralı ok atar biçimde betimlenirken, bu tipin arka yüzünde mızrağını fırlatır şekilde betimlenen, Pers kıyafetli bir atlı betimi yer almaktadır. Burada bahsi geçen arka yüzdeki atlı figürünün satrabı temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kimi satrap sikkelerinin hangi satraplar tarafından bastırıldığı, sikke üzerinde yer alan yazıttan belirlenmektedir. Bunlara örnek olarak Lydia ve Karia satrabı Tissaphernes (MÖ 412-395), Lydia ve Ionia satrabı Spithridates (MÖ 335-334), Phrygia satrabı Pharnabazos (MÖ 413-370), Mysia satrabı Orontas (MÖ 357-352), Lydia satrabı Autophradates (MÖ 380-350) ile Karia, Lykia ve Kilikia'nın yerel hükümdarları gösterilebilir. Bahsi geçen satraplar arasında en çok sikke örneği bulunan satrap, Mysia satrabı Orontas olarak belirlenmiştir. Orontas sikkelerinde yer alan betimlerde, arka yüzde Pegasus benzeri bir yaratık yer alırken, ön yüzde başında tiara yer alan sakallı bir başın Orontas'ı tasvir ettiği düşünülmektedir. Arka yüz betiminin benzer olduğu diğer örneklerde ön yüzde yer alan sakallı başın bu kez defne çelenkli olarak tasvir edildiği örneklerde, ön yüz betiminin Zeus'u temsil ettiği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Ancak sözü edilen Zeus tasviri, özellikle sakal ve bıyık kısımları, standart Zeus tasvirlerine benzemeyen bir şekilde işlenmiştir. Bu sikkelerin arka yüzünde kullanılan Pegasus betimi, sikkelerin basıldığı yer olarak Mysia Bölgesi'nden Adramyteion ve Lampsakos kentlerini ön plana çıkarmaktadır. Bu konudaki genel kabul gören düşünce ise sikkelerin Adramyteion kentinde basıldığı düşüncesidir.

Bu bilgiler ışında Karia Bölgesi göz önüne alındığında, bölgede yer alan yerel hanedanın sikkeleri de satrap sikkeleri olarak belirlenir ancak bu hanedan üyeleri Pers kralı tarafından belirlenmemiş ama Perslere hizmet etmişlerdir. MÖ 4. Yüzyılda, bölgede basılan, Hekatomnos (MÖ 392-377), Maussollos (MÖ 377-357), Hidrieus (MÖ 351-344), Pıksodaros (MÖ 340-334) ve Rhontopates'in (MÖ 334-333) sikkelerinde Pers etkileri görülmektedir. Hekatomnos dönemi baskılarında genellikle Miletos sikkelerinden örnekler alınmıştır. Hekatomnos adına basılan sikkelerden en göze çarpanı, bir tetradrahmi olarak işlenen sikkedir. Bu sikkenin ön yüzünde, başında define çelengi olan ve ayakta duran Zeus Labraundos, elinde, omzu üzerinde çift başlı balta (labrys) tutar şekilde betimlenmiştir. Bu sikkenin arka yüzünde ise kükreyen bir aslan betimine yer verilmiştir. Arka yüzde yer alan yazıt, bu sikkenin Hekatomnos'a ait olduğunu göstermektedir. Hekatomnos'un ardından yönetime geçen Maussollos, hiç kuşkusuz dönemin en popüler ve en güçlü yöneticisi olmuştur. Maussollos'un bastırıldığı sikkelerde yer alan betim yine Zeus Labraundos olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvir Maussollos'tan sonra yönetime gelen kişilerde de devam etmiştir. Bu sikke tipinde Maussollos ile gelen değişiklik Zeus Labraundos tasvirinin ön yüzde değil arka yüzde işlenmiş olmasıdır. Zeus Labraundos betiminin Karia bölgesi adına bastırılan satrap sikkelerinde ana tip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bölgesel olarak incelendiğinde yalnızca Karia Bölgesi'nde değil Lykia Bölgesi satrap yöneticileri adına, Kilikia Bölgesi satrap ve yöneticileri adına ve ittifaklar adına bastırılan sikkeler de mevcuttur. Pers hakimiyetinden önce Batı Anadolu'da sikke basılması ve birçok kentin farklı sikkeler kullanması Pers hakimiyeti ile birlikte de kimi yerlerde devam etmiştir. Perslerin bölgedeki hakimiyeti her ne kadar sikkelere yansımış olsa da tam anlamıyla bir teklik ortaya koyamamıştır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Carradice, I., (1987). "The Regal Coinage of the Persian Empire", (Ed.) I. Carradice, Coinage and Administration in the Athenian And Persian Empires, Bar International Series 343, London, pp.73-108.

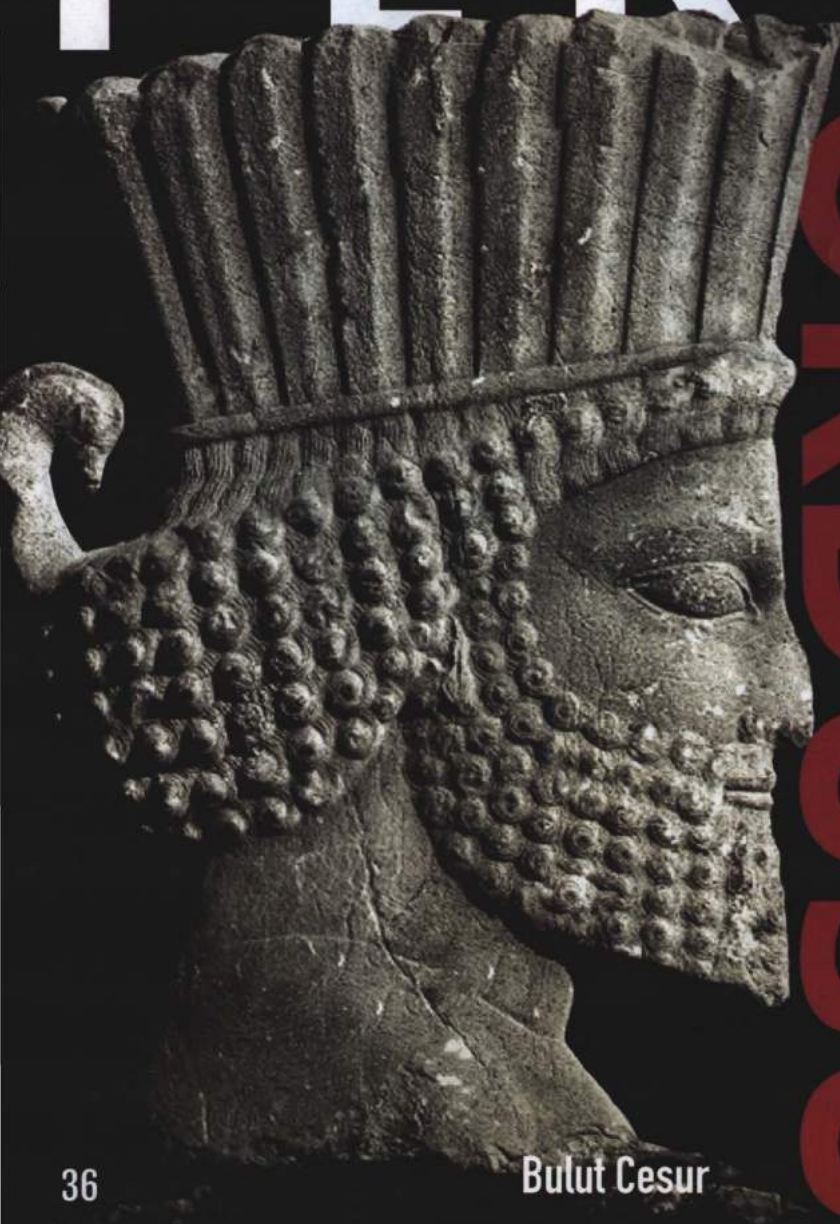
Carradice, I., Price, M. (2001). Hellen Dünyasında Sikke, (Çev. Oğuz Tekin), Homer Kitabevi, İstanbul.

Çavuş, İ. (2019) Uşak Müzesinde Bulunan Pers Sikkeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2019.

Howgego, C.J. (1995). Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi, (Çev. Oğuz Tekin), Homer Kitabevi, İstanbul.

Işık, F. (2017). Perslerden Önce Anadolu, Persler Anadolu'da Kudret ve Görkem, (Eds. Kaan İren, Çiçek Karaöz, Özgür Kasar) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

PERS

ORDUSU

36

Bulut Cesur

Perslerden bahsetmeden önce ataları Medlere kısaca değinmek gerekir. Hint-Avrupalı bir kavim olan Aryanların soyundan gelen Medler MÖ 1000 civarında bugünkü Batı İran'a yerleşmişlerdir. MÖ 8. yüzyıl sonlarına doğru kuzeyden gelen atlı göçebe topluluk olan İskitler, Assur ve Medlere çeşitli akınlar düzenlemişlerdir. Bu akınlar neticesinde Assurlara nazaran Medlere daha sıcak ve anlaşmacı davranan İskitler, Medlere özellikle askeri anlamda yeni ve önemli beceriler kazandırmışlardır. İskitler bilindiği üzere at üzerinde oldukça rahat bir biçimde birçok pozisyonda seri ok atışları yapabilen bir kavimdi ve bu askeri beceriyi Med gençlerine de öğretiler. Sonrasında Babil devleti ile ittifak kuran Med'ler MÖ 612 yılında, Nineveh'i ele geçirerek Assur Devletine son vermeyi başardılar. Medlerin kısa sürede gösterdikleri toprak genişletme politikası oldukça başarılıydı. Bu başarımın aslında ana sebebi en güçlü kralları Kyakseres (MÖ 625-585) döneminde spada adı verilen ordunun kurulmasıydı. Bu ordu İskit süvarisini birebir taklit ederek at üzerinde çok iyi ok ve cirit atıyordu. Kyakseres aynı zamanda orduyu birimlere ayırarak okçu, piyade ve süvariler arasında net ayrımlar yaparak geniş coğrafyalara kolayca yayıldı. Aslında birçok medeniyet orduyu belli bir düzen halinde yönetmesi halinde oldukça başarılı sonuçlara imza attıkları yadsınamaz bir gerçektir.

MÖ 635 yılında ise Persler ilk krallıkların kurdular ve ilk kralları Ahemeniş idi. Ahemenişten sonra başa geçen Teispes'in torunu Kambyses, Medler müttefik kurmuş ve MÖ 550'de Pers ile Med devletini birleştirerek dönemin en geniş alana sahip imparatorluğuna dönüştürmeyi başarmıştır. Pers İmparatorluğu MÖ 6. yüzyılın ortalarından MÖ 4. yüzyılın ortalarına kadar Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz'de hüküm sürmüştür. Pers İmparatorluğunun kurucusu Kyros'tan sonra sırasıyla başa geçen II. Kambyses, Dareios, Xerxes, Artaxerxes'in genişleme politikaları ve düzenlemeleri krallığın güclenmesinde büyük rol oynamıştır. Pers İmparatorluğunun oluşumunda, ataları Medlerin etkisi asla göz ardı edilemez. Med Hanedanlığı, kendinden sonra oluşan Pers İmparatorluğunun siyasi, askeri ve diğer birçok statüsünü dolaylı olarak etkilemiştir.

MÖ 550 yıllarında Kyros, ordudaki isyanı avantaja çevirerek büyük babası Astyages'i devirmeyi başardı. Pers vasal krallığı, Büyük Kyros tarafından imparatorluğa dönüştürüldü. Ayrıca imparatorluk içerisinde Medlere yönetimde yüksek statüler sağlandı. Büyük Kyros, Kral Teispes'ten başlayarak yaklaşık üç kuşak boyunca Pers Krallığına hâkimiyet sağlamış yerel kralları soyundan gelmektedir. Kyros daha sonra, Anadolu'ya girerek Kroisos yönetimindeki Lidya Devletini MÖ 546 yılında ortadan kaldırdı. Bunun sonucunda Persler, Anadolu'da yaklaşık 200 yıl boyunca egemenlik sağladı. MÖ 499 yılında Anadolu'da yer alan İonia kentleri ayaklanma başlattı ilk başlarda başarılı olan ayaklanma sonrasında MÖ 494 yılında Lade Deniz Savaşıyla bastırıldı. İonia ayaklanmasında ağır hasar alan Perslerin satraplık merkezi olan Sardes'in öcü alınmak isteniyordu ve

MÖ 492 yılında Perslerle Yunanlar arasında

ünlü Marathon Savaşı patlak ver-

di. Bu savaş Atinalıların,

ünlü Spartalı askerlerin

büyük katkıları saye-

sinde kazanmasını

sağladı. Gittik-

çe öfkelenen

Persler, MÖ

480 yılında

Artemisi-

on boğazı

ve Ther-

mopylai

geçidini

de, Kral

Xerxes

komuta-

sındaki

ordu ile

Yunanları

yenip, Ati-

na'yı yakıp

yıkışmışlardır.

Hemen hemen aynı

tarihlerde meydana ge-

len Salamis Deniz Savaşı

ise bu sefer Yunanlar kazandı

ve Pers Kralı Xerxes, Batı Anadolu'ya

kaçmak zorunda kaldı. MÖ 479'da yapılan Plataia ve

Mykale Savaşları ise Atinalıların zaferleriyle sonuçlan-

dı ve Batı Anadolu'daki Pers tehlikesine son verildi. Bu

savaştan sonra Yunanlar artık savunma savaşı politika-

sını değiştirerek saldırı savaşı yapmaya önem verecekti.

MÖ 478-477 yıllarında Yunanlar, Anadolu'daki kentleri

tehdit eden Persleri ortadan kaldırmak için Delos Adası

merkezli, Atina önderliğinde bir birlik kurdu. Birliğin

asıl amacı olan Pers tehlikesi sonlandırıldı ve Persler,

Trakya ve Boğazlardan temizlendi. Daha sonra Delos

Deniz Birliği, Atina'nın hegemonya sevdası yüzünden,

Atina ve Sparta arasındaki mücadeleye dönüşmüştü.

Tümü: Pehle isimli kalkanı taşıyan Thrac askeri

I. Dareios (MÖ 522-486), Pers İmparatorluğu'nun sınırlarını büyük ölçüde genişleten son kral olarak bilinmektedir. I. Dareios birkaç göçebe Saka grubundan birisi olan Saka Tigrakhauda'yı basturarak İmparatorluğun sınırlarını Kuzeybatı Hindistan'a kadar genişletmeyi başardı. Dareios MÖ 515'te Hindistan'ı ele geçirerek doğu sınırını genişletti ve başkent Taxilaya yeni bir satraplık merkezi kuruldu.

Dareios'un kişiliği hakkındaki bilgiyi en güvenilir ve birinci elden kaynak olan kraliyet yazıtından öğrenmekteyiz. Orada kral şöyle bahsetmiştir:

"Bir insanın zarar vermesini arzu etmem, zarar veren adamın cezasız kalması da asla arzum değildir. Bir adamın bir başkası hakkında söyledikleri her iki tarafın ifadesini(?) birden duymadan beni ikna etmez. Bir adamın melekelerine göre yaptıkları veya yerine getirdikleri beni tatmin eder, o zaman bahtiyar olur, büyük zevk duyarım ve sadık insanlara cömert davranırım.

Hem ellerim hem ayaklarım kabiliyetlidir. Ata binmek konusunda iyi bir biniciyim. Ok atma konusunda iyi bir mızrakçıyım, hem yaya hem at sırtında. Mızrak atma konusunda iyi bir mızrakçıyım, hem yaya hem at sırtında. Ahuramazda'nın bana bahşettiği hünnerleri Ahuramazda'nın inayetiyle kullanmak için onları kuvvetlendirdim, yerine getirdiklerimi Ahuramazda'nın bana bahşettiği bu hünnerler sayesinde yaptım."

Bu yazıttan da anlayacağımız üzere Dareios'un oldukça becerikli, başarılı bir komutan ve adil bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda bu yeteneklerini tanrı Ahuramazda'ya bağlayarak onu da yüceltme politikası gütmüştür.

Dareios'tan sonra tahta geçen Xerxes'in ilk işi Babil Devletinin isyanları ile mücadele etmek oldu. Sonrasında Yunanlarla sık ve çetin mücadelelere giren Xerxes, saray entrikaları dolayısıyla öldürüldü.

II. Artaxerxes (MÖ 404-358), Pers imparatorluğunun en uzun tahtta kalan kralıydı. Onun saltanatı döneminde barış, refah birçok yapı faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Başkent Persepolis'e taşınmış ve yine bu dönemde Zoroastrianizm (Zerdüştlük) dini önem kazanmaya başlamış ve geniş coğrafyalara yayılım göstermiştir.

MÖ 5. yüzyılda Pers imparatorluğunu iki ana problemi vardı. İlk MÖ 405'te Mısır'ın başarılı isyanı, ikincisi ise MÖ 401'de Genç Kyros'un ağabeyi II. Artaxerxes'e karşı isyanıydı. Kyros, 10.000 Yunan askerinden oluşan orduyla yola çıktı. Kyros'un ordusundaki askerler Yunan kılıcı ve zırhı kuşandı, zırhlarının üzerinde koyu kırmızı pelerin, ellerinde palta (bir tür mızrak) taşıyorlardı, atları eyerli ve zırhla kuşatılmıştı. Palton muhtemelen Sardeis'te toplu olarak imal edilmişti. Kral Kyros'un zırhının kol kısımları altın olduğu için diğer askerlerden oldukça farklı görünüyordu. İki ordu Babil'in kuzeyindeki Kunaksa'da karşı karşıya geldi ve bu savaşta Kyros gözünün altına aldığı bir mızrak darbesi sonucunda öldü. Kyros'un öldürülmesi üzerine askerler panik havası içerisinde geri çekilmeye başlamıştı. MÖ 4. yüzyılda Persler üzerinde Yunan etkisi orduya kendini iyice hissettirdi ve Pers ordusu içerisinde Yunan askerleri yüksek rütelere getirildi.

Mızrak taşıyıcılar

II. Artaxerxes'den sonra tahta III. Artaxerxes geçmiş-
tir fakat oldukça acımasız politikalar izlemiştir. III. Ar-
taxerxes'in en büyük faaliyetlerinden birisi Mısır toprakla-
rı tekrar Pers topraklarına dâhil etmesidir. Ayrıca emekli
olan paralı askerlerin imparatorluk sınırlarındaki bölgelere
yerleştirilme politikası III. Artaxerxes döneminde yeniden
hayata geçirildi. Bu askerler stratejik açıdan önemli bölgelere
yerleştirilmekteydi. Bu uygulama daha sonra Roma
İmparatorluğunun seçkin birliği lejyonerler içinde kullan-
ılacaktı.

MÖ 334'lere geldiğimizde ise II. Philippos'un oğlu Büyük
İskender, Anadolu'ya giriş yaptı ve Perslerle ilk karşılaşma-
sı Granikos (Biga Çayı) yakınlarında oldu. Bu savaşta Pers
ordusunda yaklaşık 40.000 asker bulunuyordu. İskender'in
başarılı politikası sayesinde Persler ağır bir yenilgi aldı.
İmparator III. Dareios, MÖ 333'de İssos (Deliçay)'a doğ-
ru yola çıktı. Romalı tarihçi Arrian'ın tahminlerine göre
İssos savaşında asker sayısı 600.000 olan Pers ordusu, bir
diğer Romalı tarihçi Quintus Curtius Rufus ise İssos'daki
Pers ordusu için daha ölçülü rakamlar sunmaktadır. Bu
tarihiye göre İssos savaşında Pers ordusu 119.000 kişi-
den oluşmaktaydı. Her iki orduda savaş pozisyonu aldıktan
sonra ilk olarak İskender saldırıya başladı ve ağır bir
yenilgi alan Dareios pelerinini, kalkanını ve yayını savaş
arabasında bırakıp, atıyla kaçmak zorunda kaldı. Hatta
Dareios'un çadırında bulunan eşi, annesi ve üç çocuğu
da İskender tarafından esir alınmıştır. Bu durum bir kral
için oldukça aşağılayıcıdır. Dareios'un barış çağırısına İs-
kender sıcak bakmadı ve tek tek Perslere ait toprakları ele
geçirmeye devam etti. MÖ 331'de İskender, Babil'e girdi ve
Perslerin asıl ordusuyla Mezopotamya'da Arbela yakınla-
rında ki Gaugamela Ovası'nda karşı karşıya geldi. Romalı
tarihçi Arrian'a göre Pers ordusu için Gaugamela'da yak-
laşık 1.000.000 piyadenin varlığından söz edilmektedir.
Romalı tarihçi Quintus Curtius Rufus ise Gaugamela sa-
vasında 200.000'i piyade olan yaklaşık 245.000 askerden
bahsetmektedir. Dönemin şartları düşünüldüğünde Ru-
fus'un verdiği rakamlar daha geçerli durmaktadır. Önceki
savaşlarda olduğu gibi Persler bu savaştan da büyük bir
yenilgi aldı. İskender'in artık önu açtı ve Pers
topraklarına girerek en önemli kent-
leri olan
ele
Babil, Susa, Persepolis, Ekbatana'yı
geçirdi. Tüm bunların sonucunda artık
Persler etkisiz kaldı ve Kral Dareios'da, Sat-
rap Bessos tarafından öldürüldü.

Pharnabazos ve Datames'in Reformları

Pharnabazos, Anadolu'da Daskyleion satrapı olarak gö-
rev yapmaktaydı. Pharnabazos MÖ 379'da, Mısır seferi
için ordu topladı. Bu seferde Yunan paralı askerlerinden
oluşturulan mızrakçılar öncü kuvvet olarak kullanılmıştır.
Kral Artaxerxes, MÖ 375'de Yunanlarla barış girişiminde
bulundu. Yaklaşık 20.000 Yunan paralı askeri toplanmış-
tı fakat bunların sadece 8.000'i hoplitlerden oluşuyordu.
MÖ 4. yüzyılda, Yunanların yoksullaşmasıyla, kendine
hoplit teçhizatı tedarik edebilecek vatandaş sayısı oldukça
azalmıştı. Komutan İphikrates bu eksiklikleri gidermek
amacıyla, ön safta savaşacak ve hoplitlere karşı koyabilecek
peltast denilen piyade birliğini oluşturmayı amaçladı. Aynı
zamanda kullanılan teçhizatlarda da güçlendirme yapıldı.
Kalkanların boyutu büyütüldü, mızrakların boyu 8 ayak-
tan 12 ayağa uzatıldı. Donanma MÖ 373'de Mısır'a doğru
yola çıktı.

Kappadokia satrapı olan Datames MÖ 372'de Mısır sefe-
rinde başkomutan olarak Pharnabazos'u, komutan olarak
Timoteheus'u atadı. Yunan paralı askerlerin tedariki artık
sıkıntılı bir hâl almaya başlamıştı. MÖ 371'de Peloponnes-
sos'da Sparta kuvvetleri büyük bir yenilgi aldı. Arkadia ve
Achaea'ndan sağlanan paralı asker tedariki sıkıntıya girdi.
Kral, Asya kökenli 120.000 kardaka'yı (paralı asker) orduya
dâhil edip eğitmeyi amaçlıyordu. Süvari teçhizatların-
denilerek da da bir takım
katafraktlar ge-
zirhla kuşatıl-
amacıydı. Süvari teçhizatların-
yenilikler yapıldı. Ordu içerisinde
liştirildi. Katafraktlar tamamen
miş zirhlı ath askerlerdi.

Görüş: Pelte isimli kalkanı taşıyan Thrak askeri

Ordu Düzeni

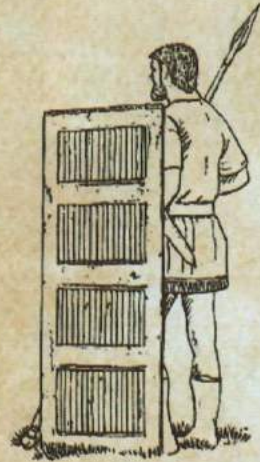
Pers ordu düzenine baktığımızda ordu genel olarak bin kişiden oluşan alaylardan meydana geliyordu. Hazarabam terimi bin kişiden oluşan alayı temsil etmekteydi ve bu alayın komutanına hazarapatîş denilmekteydi. Her satabam yüz kişiden oluşmakta ve bir satabatîş tarafından yönetilmekteydi. Yüz kişiden oluşan birlik satabam, on kişiden oluşan birlik ise dathabam olarak adlandırılmaktaydı. Dathabam'ları yöneten dathapatîş yani bölük komutanı önde, komutanın arkasında ise dokuz okçu sıralanıyordu. Erken dönemdeki orduda piyadeler adeta omurga görevi görmekteydi. Piyadelerin ön cephesinde sparabara denilen kalkan taşıyıcılar bulunmaktaydı ve spara adı verilen kalkan taşıyorlardı. Spara söğüt dallarından yapılan omuzdan ayak bileğine kadar vücudu koruyan, dikkörtgen bir forma sahipti. Kalkanın dikkörtgen ve uzun formda olması askeri adeta bir sur gibi koryordu. Kalkanın söğüt dallarından yapılması onların yağışlı havalarda iyi muhafaza edilmesini gerektirmekteydi çünkü ıslanan ahşap şişmekte ve kalkanda şekil bozukluklarına yol açabiliirdi.

Xenophon'un bahsettiğine göre paşcadathapatîşler, dathapatîşlerin alt rütbesi ve onlara destek vermek amacıyla oluşturulmuşlardı. Paşcasatabatîş ise muhtemelen satabam'ın emri altında olan bir birimdi. İsrail'deki arkeolojik veriler ışığında, satabam birlikleri neredeyse girdikleri her savaştan sonra 30-40 kadar asker ziyatı verirdi. Bunun sonucunda dathabamlar satabamları tekrar eski sayısı yani yüze tamamlamak için hemen onların yerine kaydırılırlardı.

En üst kademe ise baivarapatîşler tarafından yönetilen on bin kişilik baivarahamlardı. Şüphesiz ordudaki en ünlü baivarabam, Kral'ın seçkin kişilerden oluşturduğu 'Ölümsüzler' olarak bilinen on bin kişilik birimdi. Ölümsüzlere Amrtaka denilmekteydi. Bu birlik oldukça güçlü bir yapıydı. Birlik piyade ve süvarilerle desteklenerek 10.000 sayısının altına düşmesi engelleniyordu. Kolları bol, dökümlü bir üst ve dar bir tunik giiyorlardı. Tunik önde püsküllü bir kuşakla bağlanıyordu. Tunikler çeşitli bitkisel ve geometrik motiflerle süsleniyordu. Ölümsüzlerin saç ve sakalları Pers modasına uygun bir şekilde hazırlanması gerekiyordu yani saç ve sakallar kıvrık, bukleli yapıydı. Başlarına uç kısmı kıvrımlı bir başlık takıyorlardı. Perslerin ana silahları olan mızrak, yay ve ok dolu sadak taşıyorlardı. Kullandıkları mızrakların arka kısmında nar benzeri bir topuz bulunuyordu ve bu kısım altın ya da gümüş yapılarak statü farkını belirtiyordu ve bunun yanında mızrak fırlatıldığı zaman aerodinamik etkisi oluşturarak havada sabit bir şekilde gitmesini sağlıyordu. Ölümsüzlerin sapsamak için kullandıkları yaklaşık 2 m. uzunluğunda ki mızrak haricinde kullandıkları ok uçlarının düşman üzerinde tesir gücünü arttırmak için Hint kobrası zehri sürdükleri bilinmektedir. Mızrak, yay ve bunun yanında çift tarafı keskin 1 m. uzunluğunda kılıç kullanıyorlardı. Genellikle yakın dövüş için kullanılan gaga formulu el baltası sargası ise düşmanın kalkanını ve zırhını parçalamak için oldukça etkilidir. Ölümsüzlerin en yüksek rütbesindeki askerlere mor alaylar denmekteydi. Mor alaylar denilmesinin sebebi antik dönemde bu rengin soylular, yüksek sınıf tarafından kullanım görmesinden kaynaklıdır. Çünkü antik dönemde mor rengi oldukça nadir elde edilen değerli bir renk türüyüdü. Kısaca değinmek gerekirse antik dönemde

Murex adı verilen deniz canlısından elde edilen mor rengi oldukça pahalı ve değerli bir maddeydi. Mor birçok uygarlıkta soyluların, asaletin rengi olarak yer almaktaydı. Perslerde Kral'da doğal olarak mor cüppe (kandys) giyiyordu ve altın bilezik, kolye takmaktaydı. Akinakes denilen altın bir hançer tutmaktaydı. Mordan sonra en önemli bir diğer renk ise safrandı. Safran rengi, safran çiçeğinin taç yaprakları arasındaki pas rengindegi pistillerden elde ediliyordu. Uygun şartlarda kurutulmuş safran yaklaşık yüzyıl boyunca bozulmamaktadır. Pers ordusuna baktığımızda elit askerlerin kıyafetlerinde mordan sonra en önemli renk olan sarıya sık sık karşılaşılmaktadır. Oldukça caydırıcı olan ölümsüzlerden Xerxes'in hükümdarlığından sonra bahsedilmemektedir.

Xerxes'in ordusuna değinmek gerekirse birçok yönüyle daha iyi bilinen, Yunanistan işgali için oluşturulan Xerxes'in ordusu hakkında Herodot şü bilgileri vermektedir: Kral ordunun tam ortasındadır. Kralın önünde bin süvari, bunların arkasında bin mızraklı, mızraklarının uçları aşağıya bakacak şekilde saf tutmaktaydı. Bu safların arkasında Kral at arabasında ilerlemektedir. At arabasının hemen arkasında bin kişilik soylulardan oluşan mızraklı askerler vardı fakat bunlar mızraklarını uçları yukarı bakacak şekilde tutmaktaydı. Bu safin arkasında bin kişiden oluşan süvari birliği, en arka kısımda ise on bin kişiden oluşan Perslerin özel piyade birliği yer almaktaydı (Herodot, 7.40-41). Bu on bin kişinin bininde, mızraklarının sap kısmında altın nar benzeri, üzerinde çeşitli motifler bulunan aplikler yer almaktaydı. Diğer dokuz bin kişinin mızrak sapları ise gümüşlendi ve bin kişilik mızraklı bu dokuz bin kişinin etrafını çevrelemişti. Herodot ordunun düzeni hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Buradan anladığımız kadarıyla Perslerin en önemli birliği olan ölümsüzleri en son safta görmemiz bu birliğin en son, etkili ve baskın rol oynaması gerektiğini düşündürmektedir.

ARKHE
ABRDOLOU ME BANAT TIRHI

Herodotus'ta bahsettiği bin kişilik mızraklı için Kyme'li Herakleides Elma taşıyıcıları olarak adlandırıldığını ve kralın bu mızraklı özel askerlerinin, rütbeliler arasından seçildiğinden bahsetmektedir. Büyük Darios'la muhtemelen, II. Artaxerxes döneminde ki Datanex gibi Kral Kambyses'in mızrak taşıyıcısı olarak görev yapmıştır.

Tüm bu verilerin dışında ordunun büyük bir bölümü yönetici koruma birliklerinden oluşuyordu. En iyi örnek Genç Kyros'un 600 ağır silahlı süvari birliğidir. Bir başka örnekte Darios yönetimi altındaki Frigya, Lidya ve İonia satrapı Oroites'in 1000 kişilik korumasıydı.

Perslerde birçok uygarlık gibi donanmaya sahipti ve oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan bir uygarlık için bu kaçınılmaz, etkilili bir öğeydi. Pers donanması antik kaynakların aktardığına göre genelde 300 gemiden oluşuyordu. Her bir filo 60 gemiden oluşmaktaydı. Persler genelde Tirreme adı verilen üç sıra kürekli gemileri tercih etmişlerdir. Bu gemilerin uzunlukları 37-40 m, genişlikleri ise 5-6 m. arasında değişmekteydi. Gemilerin, denizde düşman gemilerine üstün gelmesini sağlayan en önemli araçta, gemilerin ön ucunda, bir kısmı suyun altında kalan, 2 metreden fazla ileriye doğru uzanan, üç yanı keskin bronz mahmuzlardı. Geminin öncelikli amacı mahmuz kısmını doğru hızla ve açıda düşman gemisine denek getirip, saplamaktı. Saplanan mahmuz hızlı bir şekilde düşman gemisinin bertaraf edilmesini sağlıyordu. Asıl problem mahmuzu saplandığı yerden, geriye manevrayı oldukça seri şekilde yapıp yerinden çıkarmak aksı takdirde saplandığı yerden çıkarılamayan ağır mahmuz, düşman gemisiyle birlikte batmanın önünü açıyordu.

Ordunun Eğitimi

Pers gibi çok uluslu ve sayıca oldukça fazla bir orduyu meydana getirmek için belli aşamalar zorunlu hale gelmekteydi. Aksi takdirde ordu içerisinde en alt kademedен başlayarak büyük sıkıntılar başlar ve bu büyük olumsuzluklara yol açabilirdi. Büyük bir ordunun oluşturulması ve savaşlarda başarıları sonuçlar elde edebilmesinin ilk basamağı şüphesiz askerlerin küçük yaşlardan itibaren sistemli eğitimi idi. Zorlu aşamalardan, eğitimlerden geçen her genç ileride tek başına bir savaş makinesi rolünü üstlenebilmekteydi.

Perslerde sıradan vatandaşlar ve soylular arasında askeri kademe anlamında belli ayrımlar söz konusuydu fakat askerlik hizmeti anlamında bu ayrım ortadan kalkıyordu. Kral tarafından seçilen kralın sadık hizmetkarları bankalkalar ve Pers soyluları azatılar için askerlik görevi zorunluydu.

Herodotus'un aktardığına göre Perslerde çocuklar beş yaşına kadar sadece annesiyle yaşamakta ve beş yaşından yirmi yaşına kadar at binme, yay kullanma ve düzgün bir hitap geleneğiyle yetiştirilmekteydi. Strabon ise bir Perslinin yirmi dört yaşına kadar dört yıllık periyodlarla askeri eğitim aldığından bahsetmektedir. Bu askeri eğitim sırasında soylu bir ailenin oğlunun yönetimi altında genç erkekler kişilik birimlere ayrılmaktaydılar. Ayrıca Strabon ordudaki hizmeti biten askerlerin terhis edildiğini fakat elli yaşına kadar askerlik hizmetinden sorumlu olduklarını aktarmaktadır.

Bu sistem günümüzde birçok ülkenin askeri sisteminde görülen seferberlik kavramıyla örtüşmektedir. Xenophon ise gençlerin on yedi yaşında alındığını ve askerlik hizmetlerini on yıl kadar sürdürdüklerini söylemektedir.

Birçok medeniyette olduğu gibi Perslerde de askeri eğitim son derece önemlidir. Perslerde askeri eğitimi başlatan kişi Büyük Kyros'tur. Pers erkekleri on yedi yaşından itibaren on yıl boyunca Kral'ın istediği standartlara sahip olabilmek için var güçleriyle çalışırlar. Bu süreçte sık sık aya çıkırlar ve yanlarına yay, sadak, kopis adı verilen kılıç ya da sagaris isimli bir balta, gerrhon denilen hasırdan yapılmış bir kalkan ve palta isimli iki adet mızrak alırlardı. Bu aydalar gençler için oldukça faydalıydı. Çünkü av sırasında hem uzun yürüyüşlere dayanıklılık kazanmak, hem fiziksel egzersiz yapmak hem de silah kullanma alıştırmak için önemli bir eğitimdi. İnzibat eğitimi de verilmekteydi. Bunların içerisinde nöbet tutmak, suçluları aramak ya da hırsızları soruşturmak gibi özel eğitimler alıyordu. Strabon, eğitim alan gençlerin elişer kişilik birimlere ayrıldığını, bunlara yiğitçe ve savaşçı ruh anlamına gelen karda kelimesinden türetilmiş kradaşes denildiğini söylemektedir. Ayrıca bu gençlerin at sırtında mızrak, ok ve saparla aylandıklarını bahsetmektedir. Gençler zorda kaldıkları zaman hayatta kalmak, zorlu arazi koşullarına uyum sağlamak, yiyecek ve içecek temini için araziye bırakılma, kendi yemeğini hazırlama gibi çetin eğitimlere de tabii tutuluyorlardı. Tüm bu eğitimler altında sadece Pers soylu 1 tarafından yapıyordu. Xenophon, Büyük Kral'ı eşlik eden yay, mızrak ve savaş baltası taşıyan askerlerin varlığından bahsetmektedir. Pers Kraliyet muhafızları arka ucu elma şeklinde olan 2 m uzunluğunda olan mızrakları taşıdıklarından dolayı "Elma taşıyıcılar" olarak biliniyorlardı. Susa ve Persepolis'te betimlenen muhafızların hepsi tipik bir pozisyonda; sol ayak ileriye doğru adım atması ve mızrağın dip kısmı her zaman sol ayak üzerinde durmaktadır. Bu duruşun standart hale gelmesi ordunun düzeni ne oldukça ciddi bir önem verildiğinin en net göstergesidir.

Ordu içerisinde elbette kimi zaman problem çıkarmak isteyen, disiplini bozmak isteyen askerler olmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için ve ordu içerisinde düzeni sağlamak için, düşük rütbeli askerler özellikle kamçılarla sert bir şekilde disipline uymaları konusunda uyarılıyorlardı.

Günlük eğitimlerini tamamlayan gençler ekmeke, kakule, yağlamamış et ya da tuz taneleri ile kavrulmuş et yer ve su içerlerdi. Öğleden sonra ağaç kesme, ağaç dikme, kök toplama, silah yapma, avcı ağı yapma ve ketenden elbise yapma gibi belli eğitimler alırlardı. Askerlerin et ağırlıklı beslenmeleri protein açısından oldukça önemlidir fakat etin sık tüketilmesi Gut (Nikris) hastalığına sebep olmakta ve eklenmelerde şişlik, ağrı neticesinde hareket edememe sürecine kadar ilerleme göstermektedir.

Perslerde ev halkıda gerektiğinde ordunun bir ferdi olarak görülmekteydi. Darios silahaltına alınmadan önce evlerdeki kişiler için hem orduyu hem de halkı temsil eden karda kelimesini kullanmaktaydı.

Ordudaki askerlere günlük belli ücretler, mallar verilmesi gerekiyordu. Çünkü istediğini alamayan asker ordu içerisinde bir isyana sebep olabilmirdi. Bunu önlemek ve askerleri daha motive etmek amacıyla birçok medeniyet askerlerine gerekli desteği yapmak zorundaydı. Kral Daireios döneminde ordudaki tayın miktarlarında da artış yapıldı. Birçok orduda olduğu gibi Pers ordusunda da askerlere düzenli olarak tahıl ve sarap veriliyordu. Rütbeye bağlı olarak tayın miktarı da artış gösteriyordu. En üst rütbedeki komutana ve onun hizmetçilerine günlük 205 litre un, 102 litre sarap ve 2 koyun verilmekteydi.

MÖ 4-5. yüzyılda piyade teçhizatları gelişim göstermeye başladı. Persler ilk başlarda kompozit yaylar kullanmamışlardı bunun yerine basit bir tasarıma sahip etkili menzili yaklaşık 150 m olan yayları tercih etmişlerdi ve bu yaylar süvarileri desteklemek için yeterli görülüyordu. Herodot, Plataea (MÖ 479) Savaşında Persli okuların, Spartalılarla oldukça iyi mücadele etmesine rağmen zırh eksikliği sebebiyle yenildiklerinden bahsetmektedir. Pers okuları pelte denilen hilal biçimli kalkanları kullanmışlardır. Pelte'nin ilk örneklerini MÖ 460 civarında görmekteyiz. Peltenin hilal biçimli yapılmasının bir amacı aradaki açıklıktan geçtiklerinde rahat atış yapabilmektir. Ayrıca ordu içerisinde sapancılarda mevcuttu. MÖ 367'de Autophrades'in 3.000 sapancıyı komuta ettiği bilinmektedir.

Pers birliklerinin birçoğu cuirass (göğüs koruma zırhı)

Persopolisten kalbarmalar

kullanıyordu fakat Yunanların güçlü mızraklarına karşı koymak için dayanıklı kalkanlara ihtiyaç duyuyorlardı. Erken dönemde piyadeler hasır kalkanların arkasında, mızrak, göğüs zırhı ile donatılmış yakın mücadelede edebilecek okçulardan oluşmaktaydı. Okçuların ilk hedefi seri atışlarla düşman birliğinin dengesini bozmaktı. Ayrıca okçular yaylarını sol omuzlarında taşıyorlardı. Kral Daireios'un, Behistun yazıtı ve yine kendi mezar anıtında yayı sol elinde tuttuğu net olarak görülmektedir.

Perslerde bir diğer önemli birlik süvarilerdi. Birçok kaynakta Pers Ulusal Ordusundaki süvari sayısı 30.000 olarak belirtilmektedir. Plataea Savaşı sırasında Pers süvarilerini Masistius adında asapati (atin efendisi) lakaplı komutan yönetmiştir. Atlar merkezi hararlardan temin ediliyordu. En ünlü kraliyet harası Nisaeen ovasıydı ve Arrian'in bildirdiğine göre burada 150.000 kısrak üretimi söz konusuydu. Nisaeen ovasındaki atlar ağırlıklı olarak siyah ve beyazdı. Özellikle bu ovanın seçilmiş olması atlarının savaş için elverişli olmasıydı. Pers kralının da altın dizginli Nisaeen atına bindiği bilinmektedir. Süvariler içerisinde asillerde yer almaktaydı. Asiller arasında en önemlileri huvaka denilen Kral'ın yakınlarıydı. Huvakalar yaklaşık 5.000 kişiden oluşuyordu. Gaugamela savaşı sırasında Daireios, Mazaios komutasında 1.000'i elit olmak üzere toplam 6.000 süvari gücü bulunmaktaydı. Yunanlarla yapılan savaşlardan sonra Pers süvari birliğinin teçhizatlarında bir takım yenilikler görülmeye başlanmıştır.

Xenophon, Anabasis adlı eserinde Kyros'un ordusundaki tüm atların başlarının ve vücutlarının zırhlı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Pers ordusunun geceleri oldukça başarısız olduğunu, özellikle süvari birliğinin gece pasif oluşunu şu şekilde bildirmektedir: Süvariler gece atlarını bağlarlar ve atlar gece iplerinden kurtulup kaçmasın diye ayaklarını da kösteklerler. Ani bir durumda, süvari atını eyerlemek, gemini takmak ve kendisinin de zırhını giymesi gerekirdi. Tüm bunların karanlıkta, kargaşa anında yapılması oldukça güçtür. Bu yüzden Pers ordusu çadırlarını Yunanlardan uzakta kurmak zorunda kalıyordu.

Persler üzengi kullanıyorlardı. Ata binebilmek için ya bir taşla basarlar ya da arkadaşlarından destek alırdılar. Buna istinaden Kral'ın ata binmesine yardım etmek her Persli için büyük bir onurdur. Kunaksa Savaşı'nda aralanana Kral Artaxerxes'in atına binmesine yardım etmesinden dolayı Tribazos büyük bir onura layık görülmüştü. Bunun gibi bir başka onurda krala fiziksel olarak yakın olmak yani kralın sofrasında yemek yemekti (suntrapezos; sundeipnos).

Pers toprakları çeşitli satraplıklara bölünerek yönetimi sağlanıyordu. Satrapların sorumlulukları oldukça büyüktü. Satraplık merkezlerinde askeri ve sivil güç birleştirildi. Fakat bazı büyük garnizonlar doğrudan Kral'dan emir almaktaydı. Büyük garnizonların direkt kraldan emir alması, orduya ait inisiyatifin büyük kısmının kralın tekelinde toplandığını göstermektedir. Akhaemenid vilayetlerindeki ordu sistemini 4 başlık altında inceleyebiliriz. İlki Pers süvarileri, ikincisi bazı vilayetlerdeki yabancı kişiler toprak karşılığında asker olarak orduya dâhil edildi. Üçüncüsü garnizonlardı ve buradaki birlikle genelde paralı askerlerdi. Garnizonlardaki askerler ya imparatorluğun dışından getiriliyordu (Yunan birlikler gibi) ya da imparatorluk sınırlarındaki savaşçı halklar içerisinde seçiliyordu. En son olarak da yerli askerler gelmekteydi. Yunan paralı askerleri haricinde İsviçre, Endülüs, Katalonya gibi küçükbaş hayvan ekonomisine dayalı kırsal bölgelerden de paralı asker ihtiyacı karşılanmaktaydı. Genç Kyros'un ordusundaki on bin Yunan paralı askerini yarı Arkadia yarı da Achaea bölgesinden getirilmişti. (Anabasis, 6.2.10) Ayrıca Hindistan bölgesinden Kshoudrakas kabilesi Pers ordusu için paralı asker kaynağı oluşturyordu.

Ordu içerisinde birliği, gücü, devleti temsil eden bir takım standartlar bulunmaktaydı. Bu standartlar, uzun ahsap bir çubuk ve en üst kısmında özel sembolden oluşmaktaydı. Akhaemenid kraliyet standardı, kanatları açık olarak betimlenmiş altın bir kartaldır. Kartal figürü eski Perslerde savaş tanrısı olarak nitelendirilen Verethragna ile ilişkilendirilmektedir. Kartalın yanı sıra aslında kanatlı güneş kursunun sembol olarak kullanımı daha yaygın ve önemli bir durumdur. Standartın en üst kısmında ya kare bir kumaş ya da diğer malzemelerden oluşan kısım yer almaktaydı. Ayrıca standart taşıyıcı askerler, standartı olabildiğince yüksek tutmak için kalkan taşıyorlardı. Standartın savaş anında düşmanın elime geçmemesi oldukça önem verilen bir husustur. Antik yazar Plutarkhos, Kunaksa savaşında Artaxerxes'in, kral Kyros'u mızrakla öldüren Karia'lı askere seferler sırasında safın önünde mızrağının üzerinde altından yapılmış bir horoz taşıma onuruna ödüllendirmişti. Bundan dolayı Persler, miğferlerinin sorguç kısmını horozlar-

la süslemelerinden dolayı Karia'lılara 'horozlar' demekteydi.

Burada görüyoruz ki kare biçimli standart haricinde en üst kısımda bazen diğer hayvanlarında varlığı söz konusuydu.

Pers ordusunda piyade ve süvari kuvvetlerinin yanı sıra diğer destek birimleri de mevcuttu. Persler develi birliklerini ilk olarak MÖ 547'de Babil'e karşı kullanıldı ve sonrasında Arap ve Suriye göçbelerine karşı kullanıldı. Hareketlilik ve manevra kabiliyeti bakımından oldukça avantajlı oldukları için genelde düşmanı kovalamak, takip etmek için kullanılmışlardır. Her devede iki asker bulunmaktaydı. Xerxes'in ordusu için Herodot toplamda 170 birlik bu birliğin içinde 80.000 süvari, 20.000 savaş arabası ve develerin varlığından bahsetmektedir. Develer Xerxes'in ordusunda yer almasına rağmen aslında Pers ordusunun gerçek birimleri olmadılar.

Savaş arabaları Pers dininde de kendini göstermektedir. Hatta Perslerin dini Zerdüştlüğü en önemli tanrısı Ahuramazda sekiz beyaz at tarafından çekilen bir arabaya sahipti. Savaş anında büyük hasarlar veren tirpanlı savaş arabaları da etkin rol oynamaktaydı. Tirpanlı savaş arabalarını Xenophon şu şekilde tarif etmektedir: Sürücü yoldağının tam altında akslara açılı olarak yapılmış uçları yere doğru çevrilmiş ince, keskin tirpanlar yer alıyordu. Eklenen tirpanların uzunluğu yaklaşık 90 cm idi. Arabaya girmek için bir kapının varlığından bahsedilmektedir. Arabanın sürücüsü miğfer, göğüs ve kol koruması kullanırken, atlarında baş ve göğüs kısımlarını koruyan parapleuridia ismi verilen zırhlı bulunmaktaydı. Arabaların sürücüsü yeteneksiz kişiler tarafından ya da düşük ücret alan kişiler tarafından kullanıldığında birçoğu düşmanla karşılaşmadan saf dışı kalıyorlar ve arabacıların arabalarını terk etmesi sonucunda bu tirpanlar ordunun kendisine büyük zararlar verilebiliyordu. Yani bir aksilik anında ordunun lehine değil de aleyhine sonuçlar doğurabiliyorlardı. Tirpanlı savaş arabalarının ortaya çıkışı Pers-Yunan çatışmalarının aktif olduğu dönem yani MÖ 5. yüzyılın ikinci çeyreği olarak bilinmektedir. Ancak kullanımlarının ne kadar erkene gittiği netlik kazanmamıştır. Savaş arabaları, Pers ordusunda Büyük Kyros ile faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu savaş arabalarının Hint kökenli mi yoksa Pers kökenli mi oldukları da net değildir. Xenophon, Anabasis'te Kyros'un ordusunda oldukça aralıklı dizilmiş, tekerlerden başlayıp ileriye doğru uzanan ve her şeyi parçalamak amacıyla yapılan tirpanları ciddi hasarlar verdiğini bildirmektedir. Kral Kyros döneminde 300 savaş arabasına birer asker binmekteydi. Arabaların tekerlekleri güçlendirildi ve kırılma tehlikeleri ortadan kaldırıldı. Arabaların devrilmemesi için uzun dingiller tercih ediliyordu. Uzun dingillerin kullanımıyla araba zemine daha sağlam tutunur fakat manevra süresi uzayabiliirdi. Ayrıca arabaların yolda tamir edilebilmesi için tirpan, bel gibi aletler bulunduruluyordu.

Savaş makinesi olarak ise Katapultlar, Akhaemenidlerin son yıllarında kendini göstermiştir. Katapult bir stant üzerinde devasa sürgülü bir yay mekanizmasından oluşmaktaydı. Persler tarafından Halikarnassos, Tire ve Gazze şehirlerini, Büyük İskender'in saldırılarına karşı savunmak için bu tür makineler kullanıldı.

Pers Ordusundaki Yabancı Birlikler

Pers ordusundaki en önemli birlik Sakalardır. Sakalar, Akhaemenid imparatorluğunu kuzeydoğu bölümünde yer alan bozkırlarda yaşayan oldukça güçlü bir göçebe topluluktur. Sakalar kabaca Ural bölgesinden Mogolistan sınırına kadar yayılım gösteriyordu. Herodot, Sakaların üç grubunu şu şekilde bildirmektedir; Denizin ötesinde yer alan Sakalar, Haoma bitkisini içenler (Saka Haumavarga) Amyrgian Sakaları ve Saka Tigrakhaudalar (Sivri sapkahlıdır). Saka süvarilerinin birçoğu hafif silahlı okçulardan oluşmaktaydı fakat nadirde olsa ağır zırhlı okçularda mevcuttu.

Pers ordusu içerisinde çeşitli halkların varlığı da söz konusuydu. Herodot, MÖ 480'de Xerxes'in ordusunda 35 farklı milletin varlığından bahsetmektedir. Persler ağırlıklı olarak Yunan hoplitle-ri, peltastları ve diğer erleri phalanx oluşturma amacıyla paralı asker kategorisinde orduya dâhil ediyordu. Iskender'in Issos savaşındaki mücadelesinde Pers ordusunda yaklaşık 30.000 Yunan paralı askeri bulunuyordu. Herodot, Xerxes'in ordusundaki Saka piyadelerinin hafif silahlı olarak, yay, akinakes ve hafif sagaris, balta taşıdıklarını söylemektedir. Sakaların kullanmış olduğu üç mahluzlu ok uçları, Pers İmparatorluğunda da kendini göstermiştir. Hintliler ise kendi içerisinde Gandara, Thatagush ve Sat-tagyadlılardan oluşmaktaydı. Özellikle Xerxes'in ordusundaki Hintli piyadeler ise okçulardan meydana gelmekteydi. Gedrosia denilen Etiyopyalı halk, Herodot'a göre Xerxes'in ordusunda görev aldı. Bunlar deri kalkanlı, atın kafa derisini başlık olarak giyen okçu birlikti. Babil ve diğer Mezopotamya süvari birlikleri Gaugamela savaşında Akhaemenid ordusunda yer almıştı. Araplar ise MÖ 480'de Xerxes'in ordusunda hem piyade hem deve üzerinde okçu olarak yer aldılar. Yaylarını sağ taraflarında taşırlardı ve kemerli, uzun pelerin biçiminde uniforma giyerlerdi. MÖ 480'de Xerxes'in ordusunda Etiyopyalı piyadelerinde varlığı bilinmektedir. Ayrıca Xerxes'in ordusunda Libyalı askerlerde yer almaktaydı. Herodot, Yunanların dört atlı arabayı nasıl kullanacaklarını Libyalılardan öğrendiklerini bildirmektedir. Anadolu'da özellikle Paphlagonia süvarileri Pers ordusunda yer almıştı. Batı Anadolu'da ki bazı piyadeler tipki Yunan hoplitle-ri gibi ağır silahlıydı. Lykia'lı denizciler drepanon denilen orak biçim- li kılıçları kullanyorlardı. Beyaz kalkanlı Karia'lılar ise MÖ 397'de Gaugamela Savaşında, Pharnabazos'un ordusuna yer aldılar. Buradan anlaşılabileceği üzere Persler ordularına özellikle Afrika topraklarından pek çok milleti dâhil etmişler ve bu milletleri ordu içerisinde verimli kullanmayı başarmışlardı. Bu millet-lerden öğrendikleri farklı teçhizatları Pers ordusuna uyarlamayı da ihmal etmemişlerdir. Perslerin çok uluslu yapıda bir orduya sahip olmaları, kullandıkları teçhizatlar ve ordu düzeninin ken- dine has özellikleri oldukça geniş coğrafyalara yayılmalarını kolaylaştırmıştır. Fakat Iskender'in ordusu karşısında gittikçe yayılarak tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

ANGLIM, Simon - G. JESTICE - Phyllis, S., RICE, Rob., SCOTT, M. Rusch., SERRATI, John, Fighting Techniques of the Ancient World 3,000 BC - 500 CE: Equipment, Combat Skills, and Tactics, 2002.

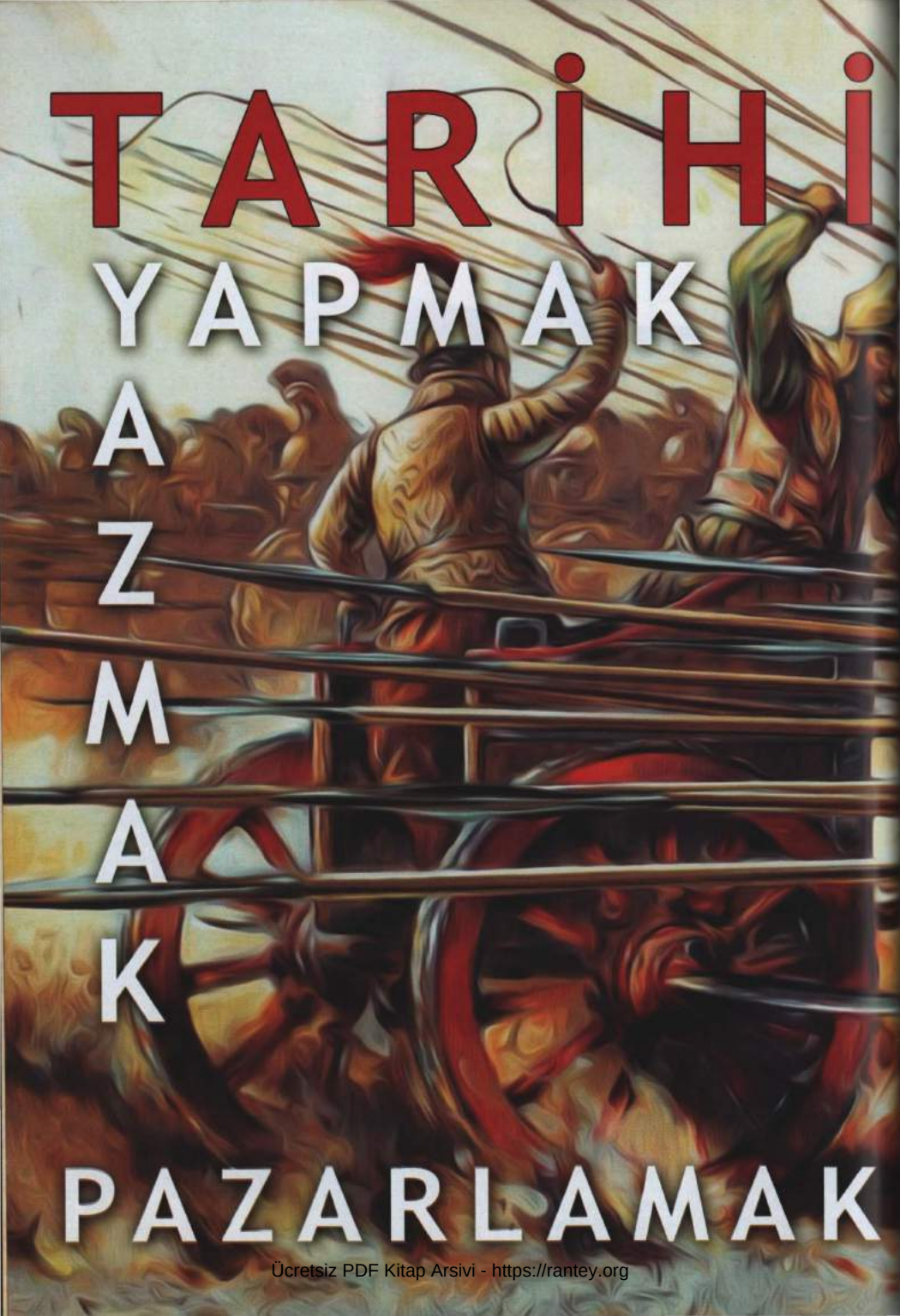
BRIANT, Pierre, From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire, 2002.

BURY, J.B., A.M., B.A.F., COOK, S.A., D.L., ADCOCK, E.E., A.M., The Cambridge Ancient History, The Persian Empire and The West Vol. IV, 1926.

CASSIN, J., SCOTT, J., The Greek And Persian Wars 500-323 BC., 1977.

Herodotos, Tarih (çev. M. Ökmen), 2011.

Xenophon, Anabasis: Onbinderin Dönüşü (çev. Art Çoloma), 2015.

TARİHİ

YAPMAK

A

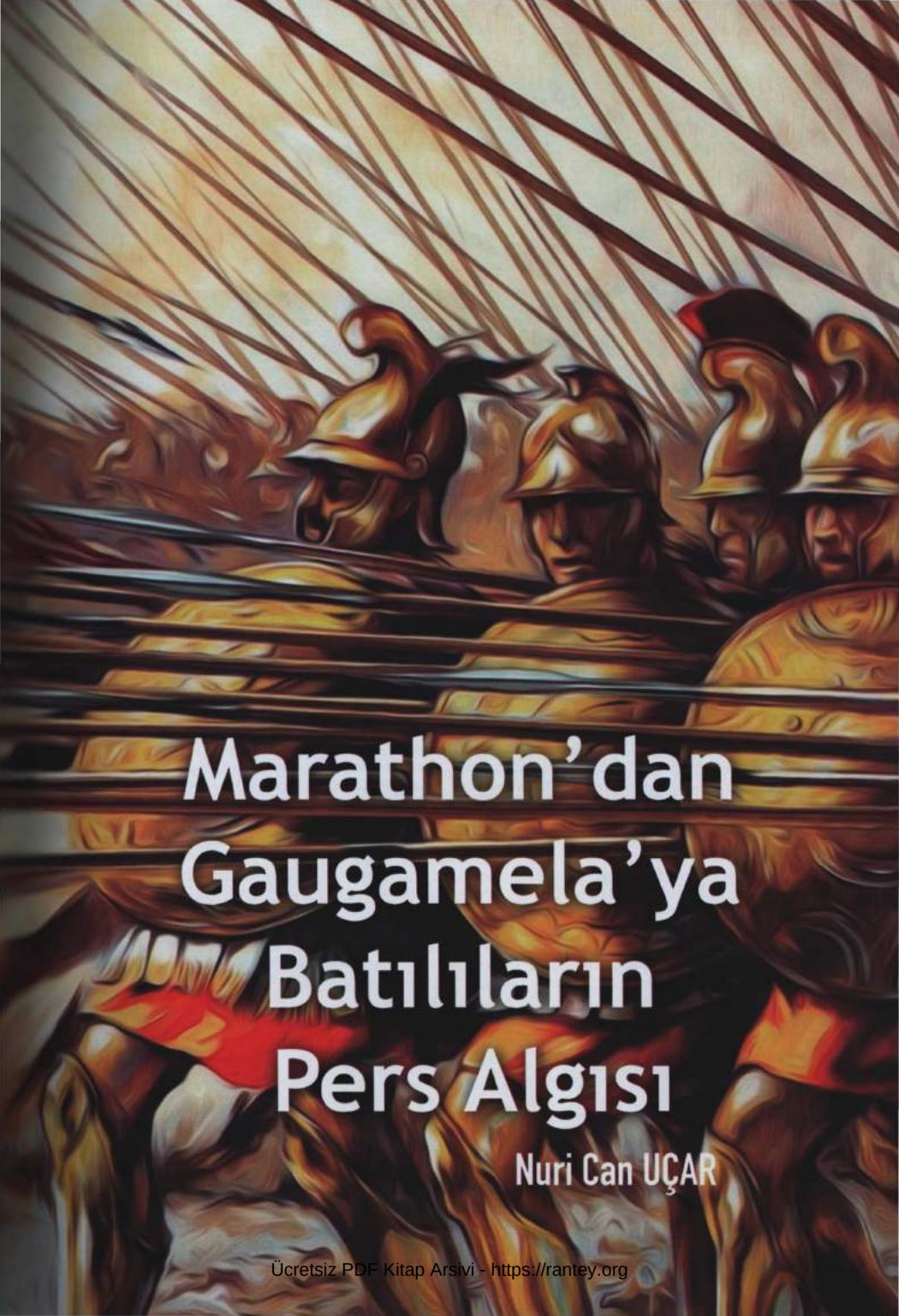
Z

M

A

K

PAZARLAMAK

Marathon'dan Gaugamela'ya Batılıların Pers Algısı

Nuri Can UÇAR

Gaugamela Meydan Muharebesi, doğu ile batı dünyaları arasında yüzyıllardır süregelen, yayıldığı coğrafya göz önüne alındığında bugün dahi varlığını sürdüren bitmek bilmez savaşın son derece önemli bir aşaması olarak ele alınabilir. Bir başka deyişle bu savaş, batı halklarının savaşış doğu topraklarına taşıdığı ilk mücadele olması açısından bir kırılma noktası olarak nitelendirilebilir. Savaşın sonucu ise antik çağ tarihinde bir dönemin sonunu, yeni bir dönemin ise başlangıcını ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Büyük İskender'in komutası altındaki Makedon ordusunun Gaugamela'da kazandığı zafer, Pers otoritesinin uygar dünyanın tüm halkları üzerinde ortaya koyduğu tehdidi sonsuza dek ortadan kaldırmıştır.

Bu tehdidin ortaya çıkışı ise doğu ve batı dünyaları arasında gerçekleşen mücadelenin başlangıç aşamasını, başka bir deyişle doğuluların savaşış batıların topraklarına götürdüğü dönemi ifade etmektedir. Bu dönem Pers-Yunan Savaşları'dır. İÖ 499 yılında Miletus Tiranı Aristagoras'ın tiranlık görevini terk ederek Küçük Asya'daki (Anadolu) Yunan kolonilerini Pers İmparatorluğu'na karşı isyana ikna etmesiyle başlayan bu uzun savaş, Yunanistan topraklarına İÖ 490 yılında çıkmıştır. Altı yüz gemiden oluşan devasa filoyla Atina'nın kuzeydoğusundaki Marathon kıyısına çıkan I. Darius komutasındaki Pers ordusu, Yunan kuvvetleri tarafından bozguna uğratılmıştır. Pers-Yunan Savaşları kapsamında iki ordunun ilk kez karşı karşıya geldiği bu muharebe, batı uygarlığında oldukça uzun bir dönem boyunca korkunç bir tehdit olarak ele alınan görkemli Pers İmparatorluğu'nun yenilmez olmadığını ortaya koymuş, batının uygar halkları için önemli bir sembol haline gelmiştir.

Bu noktada üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken iki kavram bulunmaktadır: "Uygar" ve "Tehdit". Tarihin kaybedenlere değil, kazananlara ait olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dünya tarihi bu gerçeği sayısız defa gözler önüne sermiş olmakla birlikte, Atinalıların Marathon'da, Büyük İskender'in ise Gaugamela'da elde ettiği zaferler bu hususta iki önemli örnek teşkil etmektedir. Tarihi yapmak kadar önemli olan bir husus varsa o da tarihi yazmaktır. Marathon Muharebesiyle Yunanistan topraklarına ulaşan Pers İmparatorluğu, bu mücadeleyi kaydeden Yunan tarihçileri tarafından, Yunanca dilini konuşamayanlar için kullanılagelen "Barbar" ismiyle aktarılmış ve düşmanca bir üslupla ötelenmiştir. Bu durum Pers İmparatorluğunun İÖ 331 yılında Gaugamela düzlüklerinde mağlup olarak tarihe karışmasına kadar sürmüş, gelecekte batı dünyasının doğu sınırlarında yükselen Parth ve Sasani İmparatorlukları da Yunan ve Latin tarihçilerin eserlerinde ve tehdit olarak aktarılmaya devam etmiştir.

Haklıyı ve haksızı, iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış kazananların belirlediği tarih boyunca Pers Uygarlığı, batının ortaya çıkardığı "Uygar" kavramının dışında tutulmuş, mutlak bir "Tehdit" olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda Perslerin antik tarihi, sırtını batıya dönen bir anlayışla, tarafsızlıktan ve bilimsellikten uzak bir yaklaşımla ortaya konulmuştur. Batı halklarının kurdukları devletler, izledikleri politikalar, giriştikleri savaşlar, inşa ettikleri kültürler ve geride bıraktıkları miraslar ne kadar meşru ve gerçek ise Pers Uygarlığının da aynı derecede meşru ve gerçek olduğu hususu göz ardı edilegelmiştir. Sonuç itibarıyla tarih kazananlara ait kalmıştır.

ARKHE
ARKEOLOGIT VE SANAT TARIHI

Tarihi yapmak ve yazmak kadar önemli olan bir diğer husus tarihi pazarlamaktır. İÖ 480 yılında Pers-Yunan Savaşları sırasında gerçekleşen Thermopylae Muharebesi bu hususta en çarpıcı örneklerden birisidir. Savaş için temel kaynak kabul edilen isim Yunan tarihçi Herodotos'tur (İÖ 484-425). Her ne kadar Peloponnessos Savaşları (İÖ 431-404) için temel kaynak teşkil etse de Yunan tarihçi Thukydides, Pers-Yunan Savaşlarının geç dönemini konu edinmiştir. Savaşa ilişkin kaynak olarak kabul edilen bir diğer isim, İÖ 90-30 yılları arasında yaşamış olan Yunan tarihçi Diodoros'tur. Söz konusu üç tarihçi de Pers İmparatorluğu ile Yunan dünyası arasında gerçekleşen mücadeleyi, birer Yunan kimliğiyle ele almıştır. Savaşlara ilişkin aktarımlar, birbirinden son derece uzak iki coğrafyaya ve son derece farklı iki kültüre mensup ordular arasında gerçekleşen uzun soluklu mücadeleyi konu edinen, gerçek odaklı ve tarafsız kayıtlardan ziyade, Yunan unsurlarının kahramanlıklarını, fedakârlıklarını ve cesaretlerini ön plana çıkaran propaganda çalışmalarını andırmaktadır. 1896 yılından günümüze, dünyanın farklı ülkelerinde gerçekleştirilen olimpiyat oyunları kapsamında koşulan maraton koşularının, Marathon Muharebesi öncesinde Atinalılar tarafından yardımı talebiyle Sparta'ya gönderilen Philipides'e uzanan geçmişi, bu propagandanın ne denli başarılı olduğunun kanıtıdır.

Pers-Yunan Savaşlarının tarihi, bir Yunanlının bakış açısıyla kaleme alınmış, Pers İmparatorluğu'nun bu savaşlar için ortaya koyduğu özveri, iş yükü ve maliyet bütünü şeklinde göz ardı edilmiştir. Thermopylae örneği göz önüne alındığında, Herodotos, 300 ü Spartalı hoplitlerden oluşmak üzere toplamda 5200 kadar Yunan askeri ile Thermopylae Geçitlerini savunan Sparta Kralı Leonidas'ın kahramanlıklarını ön plana çıkarmıştır. Herodotos'un aktarımları doğrultusunda Sparta hoplitlerinden oluşan 300 kişilik kuvvet, Ephialtes adlı bir yerlinin Pers ordusuna geçitlerin arkasına uzanan yolu göstermesine kadarki, süreçte gerçekleşen sert çarpışmalarda tek bir kayıp dahi vermemiştir. Leonidas, geri çekilmek onursuzluk anlamına geleceğinden tek bir Spartalı hoplite geri çekilme emri vermemiştir. Nihayetinde Leonidas'ın ölümüyle sonuçlanan savaşta Pers ordusu 20 bin kayıp vermiş, bu rakam Pers İmparatoru Kserkses tarafından düzenlenen gizli bir defin töreniyle 1000 şeklinde yansıtılmıştır. Sonuç itibarıyla Herodotos'un Pers-Yunan Savaşları için son derece önemli bir kaynak olduğu gerçeği reddedilmemekle birlikte onun ve diğer Yunan tarihçilerin eserleri, doğudan gelen barbarlar karşısında ülkelerini savunan Yunan halklarının tarihi olmaktan öteye geçmemektedir.

Geçmişten bugüne Pers-Yunan Savaşlarını konu edinen tarih çalışmaları, bu savaşlar için bahsi geçen Yunan eserlerini temel kaynak olarak kabul ettiğinden, Pers İmparatorluğu'na yöneltilen yaklaşım temelde Yunan perspektifi üzerine inşa edilmiş, Pers Uygarlığı, genel itibarıyla barbar ve tehdit olarak ele anılagelmıştır. Bu durum yakın tarihte sinema dünyasında da yansıma bulmuştur. 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde beyaz perdeye aktarılan "300 Spartalı" adlı film, tarihin pazarlanması noktasında son derece önemli bir örnek teşkil etmektedir. "Hollywood Effect" olarak tanımlanan olgunun başarılı bir örneğini sunan film, tarihsel açıdan çok sayıda bilgi yanlış içermenin yanı sıra Pers İmparatoru Kserkses'in ve Pers ordusunun en önemli askeri gücü olan Ölümsüzler adlı birliğin betimlemeleriyle mutlak bir propaganda çalışması görünümündedir. Bu film, aynı savaşı konu edinen, 1962 yılında yine ABD'de beyaz perdeye aktarılan "300 Spartalı" filmi ile karşılaştırıldığında aradaki bariz fark gözler önüne serilecektir. Bu durumun nedeni ise doğrudan doğruya ABD ile İran arasındaki siyasi ilişkilerin 1962 yılı ile 2007 yıllarında izlediği farklı seyirlere dayanmaktadır.

Söz konusu olan Pers İmparatorluğu, İÖ 547 yılında Lidya Krallığı'nı bertaraf etmek suretiyle ele geçirdiği Anadolu coğrafyasının, Büyük İskender'in İÖ 334 yılında başlattığı sefere kadar uzanan süreçte mutlak hâkimidir. İÖ 499-449 yıllarında gerçekleşen Pers-Yunan Savaşları, yalnızca Yunan uygarlığı odaklı bir bakış açısıyla anlaşılması mümkün olan bir olgu değildir.

Yunan Uygarlığının Koloniler Çağı, Büyük İskender'in Doğu Seferi ve Roma İmparatorluğu'nun Kartaca Savaşları ne derece meşru ve haklıysa Pers İmparatorluğu'nun giriştiği Yunan Savaşları da aynı derecede meşru ve haklıdır. Nitekim Perslerin devasa bir kara ordusu ve donanma gücüyle eş zamanlı olarak yürüttüğü yarım asırlık mücadele, göz ardı edilemeyecek bir başarıdır. İÖ 490 yılında Marathon'da, İÖ 479 yılında Plataea'da elde edilen Yunan zaferleri önemi yadsınamayacak başarılar olmakla birlikte, devasa boyutlardaki Pers ordularının İÖ 490 ve İÖ 480 yıllarında iki kez Kıta Avrupası'na geçmeyi ve Atina'yı ele geçirmeyi başarmış olması göz ardı edilmemesi gereken hususlardır.

Doğu-batı mücadelesinin ilk safhasını ifade eden, Yunanistan Anakarası, Trakya, Ege Adaları, Anadolu'nun Batısı, Kıbrıs Adası ve Mısır gibi bölgelerden oluşan devasa coğrafyada gerçekleşen Pers-Yunan Savaşları, İÖ 449 yılında imzalanan Callias Barışı ile sona ermiştir. Anadolu'nun batısındaki Yunan kent devletleri bağımsızlıklarını kazanmakla birlikte Pers İmparatorluğu Anadolu coğrafyasının geri kalanı üzerindeki mutlak egemenliğini korumuştur. Bu durum doğu-batı mücadelesindeki ikinci safhayı ifade eden Büyük İskender'in Asya Seferi'ne kadar devam etmiştir.

Büyük İskender'in Asya Seferi

Makedon Kralı II. Philippos'un İÖ 336 yılında beklenmedik bir suikast ile öldürülmesinin ardından henüz 20 yaşındayken Makedon tahtına çıkan İskender (III. Aleksandros), babası tarafından uzunca bir zamandır planlanan, Asya seferi olarak nitelendirilen ve öncelikli olarak Pers tehdidini hedef alan büyük harekât planının sorumluluğunu miras almıştır. Philippos'un ölümüyle ortaya çıkan kargaşayı yalnızca bir yılda tamamıyla bertaraf etmeyi başaran İskender bu süre zarfında Yunanistan'ı kontrol altına almış, komşu barbar kavimlerine boyun eğdirmiş, kendi ulusunun sadakatini güvence altına almış ve yönünü babasının miras bıraktığı doğu seferine çevirmiştir. Bu sefer, Asya'nın geleceğini ve insanlığın yüzyıllar boyunca ilerleyeceği yolları belirleyecektir.

Pers-Yunan Savaşları ile Büyük İskender'in Asya Seferi arasındaki dönemde, Pers İmparatorluğu'nun kalbinde gerçekleşen bir ayaklanma, batılıların Pers dünyasına olan yaklaşımını derinden etkilemekle kalmamış, doğuya ilişkin gelecek planlarını da şekillendirmiştir. Pers İmparatoru II. Darius'un ölümünün ardından, tahta çıkan ağabeyi Artakserkses'in iktidarını tanımayarak isyan eden Kyros, Sardes kentinde komutası altında topladığı 13 bin kadar Yunan paralı askerleriyle birlikte Babil'e hareket etmiştir. Kral Artakserkses ve Kyros'un orduları, İÖ 401 yılında Babil'in 70 km kadar kuzeyinde yer alan Kunaksa'da karşı karşıya gelmiştir. İki ordunun büyüklüğüne ilişkin kaynaklar farklı bilgiler sunsa da kralın ordusunun Kyros'un kuvvetlerine ezici bir üstünlük sağladığı kabul edilmektedir. Savaş kralın mutlak zaferiyle sonuçlanmış, Kyros savaş alanında öldürülmüştür. Bununla birlikte Kyros'un Yunan kuvvetleri, kralın ordusundan kaçmayı başarmış ve Ermenistan Dağları üzerinden Karadeniz'deki Yunan yerleşimlerine ulaşmıştır. Bu askerlerin geri dönüş hikâyesi, komutanlarının öldürülmesinin ardından komutayı devraldığı iddia edilen Ksenophon tarafından birinci ağızdan kaleme alınmıştır.

Ksenophon'un Anabasis'inin Yunan ve Makedonya uluslarının eğitilmiş gençleri arasında son derece popüler bir yer edindiği bilinmektedir. Şüphesiz ki İskender'de, Makedonya hanedanının genç bir üyesi olarak 10 bin Yunan askerinin macerasından ve Perslerin egzotik dünyasından müthiş derecede etkilenmiştir. Yunan dünyasında dönemin en saygın düşünürlerinden birisi olarak görülen Aristoteles'in eğitimine tabi tutulan İskender, gelecekte kendisini benzersiz kılacak olan tüm niteliklerini, çocukluk yıllarında aldığı eğitim sırasında inşa etmeye başlamıştır. Droysen, bu sürecin önemini şu sözlerle vurgulamaktadır: "Düşünceleriyle dünyayı fethetmiş olan adam, kılıcıyla dünyayı fethedecek olan adamı eğitiyordu".

Yunan tarihçi Ksenophon, Yunan dünyasının Pers Uygarlığına yönelttiği tutumu Pers Yunan Savaşları sonrasındaki dönemde de sürdürdüğünün mutlak bir kanıtı niteliğindedir. Onun Anabasis'i Yunan coğrafyasında gerçekleşen Pers-Yunan Savaşlarını konu edinen eserlerden farklı bir şekilde Pers İmparatorluğu'nun kalbinde gerçekleşen bir iç savaşı konu edinmiştir. Fakat Perslere yöneltilen tutum, önceki Yunan tarihçileriyle aynı çizgide, öteleyici bir mahiyettedir. Bununla birlikte Ksenophon, yakından gözlemleyebilme fırsatı bulduğu Pers ülkesi hakkında son derece önemli tespitler ortaya koymayı başarmıştır. Nitekim bu tespitlerin haklılığı İskender'in Doğu Seferi ile kendisini göstermiştir. Pers İmparatorluğu'nun büyüklüğünü dikkatle gözlemleyen herkesin, imparatorluğun devasa toprakları ve askeri kuvveti bakımından son derece güçlü fakat gerçekleştirilecek hızlı bir askeri sefer karşısında yerleşimlerinin ve garnizonlarının birbirine uzaklığı bakımından son derece zayıf olduğunu göreceğini aktarmıştır.

Ksenophon'un Anabasis'i, Yunanlıların Pers algısını yeni bir niteliğe büründürmüştür. Bu doğrultuda İÖ 4. Yüzyılın başındaki Pers İmparatorluğu, etkin bir askeri güç tarafından ele geçirilmesi mümkün olan hantal bir yapı, onu ele geçirmeyi başarılanlar için muazzam zenginlikler sunan bir hazinedir. Korku salmaktan ziyade iştah kabartan bir imparatorluk. Çocukluk ve gençlik yıllarını böyle bir alginın içerisinde, o imparatorluğu ele geçirmek için uzun yıllar boyunca hazırlıklar gerçekleştirmiş bir babanın oğlu olarak geçiren İskender, doğal bir şekilde Pers ülkesine ve doğu dünyasına erken yaşlardan itibaren büyük ilgi duymuştur. Ksenophon'un Pers İmparatorluğu'nun zafiyetlerine ilişkin ortaya koyduğu tespitlerin, İskender'in Pers İmparatorluğu ile giriştiği mücadelede benimsediği askeri stratejisinin temelini oluşturduğu gerçeği göz önüne alındığında, Anabasis'in Doğu Seferi öncesinde İskender için ne denli büyük bir önem ifade ettiği oldukça açıktır.

Fakat onu "Büyük" İskender yapan en önemli özelliklerinden birisi, uçsuz bucaksız toprakları ve benzersiz zenginlikleriyle tüm Yunan halklarının iştahını kabartan Pers İmparatorluğu'na hiçbir Yunanlının bakamadığı pencereden bakmayı başarması olmuştur. Onun Büyük Asya Seferi, yalnızca Pers ülkesini ve zenginliklerini ele geçirmeyi amaçlayan devasa bir askeri harekâtın çok daha ötesine geçmiştir. Doğuya uzanan yolculuğu boyunca batı halklarının daha önce hiç karşılaşmadığı pek çok hayvanı, incelemesi için hocası Aristoteles'e göndermesi, Pers İmparatorluğu'nu bertaraf etmesinin ardından yüzünü tekrar doğuya dönerek Hindistan coğrafyasının içlerine, Hyphasis (Beas) Nehrine kadar ilerlemesi bu düşünce için birer kanıt teşkil etmektedir.

Bütün hazırlıkların tamamlanmasının ardından otuz iki bin piyade, beş bin yüz süvariden oluşan ordusuyla İÖ 334 yılında Çanakkale Boğazı üzerinden Anadolu'ya geçen İskender ile Pers kuvvetleri arasındaki ilk mücadele günümüzde Çanakkale sınırları içerisinde yer alan Granikos (Biga) Nehri kıyılarında gerçekleşmiştir. Pers İmparatoru III. Darius'un bizzat katılmadığı, Pers ordusuna ise Batı Anadolu eyaletlerinin satrap ve generallerinin komuta ettiği savaş öncesinde, Pers mahiyetinde bulunan Memnon'un, Makedon ordusunun güçlü piyadeleriyle mücadeleye girmekten kaçınmak, bölgedeki arazileri yakmak ve savaşçı istilacıların ülkesine taşımak yönündeki tavsiyeleri taraftar bulamamıştır.

Memnon'un Rodos Adası'na uzanan etnik kimliği, ortaya koyduğu makul stratejinin bütünü şeklinde gözmeden gelinmesine neden olmuştur. Bu hata yakın gelecekte telafisi mümkün olmayan kayıplara neden olacaktır. Süvari gücünün sayı üstünlüğüne bel bağlayan Pers komuta kademesi, Adrasteia Ovası'nda konuşlanmıştı. Asya seferi boyunca gerçekleştirdiği tüm muharebelerde dinamik bir savaş stratejisi izleyen İskender, bizzat komuta ettiği sağ kanattaki kuvvetleriyle gerçekleştirdiği hızlı manevrayla Pers ordusunun savaş düzenini bozmayı başarmış ve Granikos'ta zafer elde etmiştir.

Pers ve Makedon ordularının arasındaki bir sonraki muharebe İÖ 333 yılının Kasım ayında, günümüzde Hatay sınırları içerisinde yer alan Issos'ta gerçekleşmiştir. Pers İmparatoru Darius, bizzat komuta ettiği devasa büyüklükteki ordusuyla, yaklaşan Makedon ordusunu beklemek üzere Suriye'deki Sokhoi düzlüklerinde kamp kurmuştur. Burada Makedon ordusunun Amanos Geçitleri boyunca ilerlediğini öğrenen Darius, o sırada mahiyetinde bulunan Makedonyalı Amyntas'ın tüm ısrarlarına rağmen Kilikya'nın dar vadilerine doğru harekete geçmiştir. Amyntas'ın, İskender'in yakında Perslere karşı yürüyüşe geçeceği, her ne pahasına olursa olsun Kilikya'nın dar vadilerine sokulmaktan kaçınılması gerektiği, Pers kuvvetleri için en elverişli savaş alanının Sokhoi sahrası olduğu, burada kalabalık bir ordunun zafer kazanabileceği veya yenilse dahi kendisini kurtarabileceği yönündeki tüm tavsiyeleri kulak ardı edilmiştir. Bunun yerine mahiyetindekilerin övgü dolu sözlerine ve İskender'i bir an önce yok etme hirsına yenik düşen Darius, devasa ordusuyla birlikte Kilikya'nın dar geçitlerine ilerlemiş, bu hatası Issos'ta aldığı yenilginin temel nedeni olmuştur. Tıpkı Granikos'ta olduğu gibi sağ kanadının süvari kuvvetlerinin komutasını üstlenen İskender, karşısındaki düşman birliklerini dağıtarak doğrudan Darius'un bulunduğu düşman merkezine saldırıya geçmiş ve Pers komutanlarının bazılarını öldürmeyi başarmıştır. Bunun üzerine paniğe kapılan Darius, savaşın iki taraf için de belirsizliğini koruduğu sırada kaçmış, Makedon zaferi kaçınılmaz hale gelmiştir.

İÖ 331 yılının sonbaharında, günümüzde Irak'ın kuzey topraklarını ifade eden coğrafyada gerçekleşen Gaugamela Meydan Muharebesi, antik çağın sonucu itibarıyla en önemli dönüm noktalarını ifade eden savaşları arasında yerini almıştır. Mücadelenin gerçekleştiği Bumodus (Khazir) Nehri yakınlarındaki küçük Gaugamela yerleşimi kayda değer bir önem ifade etmediğinden, bu savaş tarihte uzunca bir dönem savaş alanına 112 km uzaklıkta bulunan Arbela (Erbil) ile ilişkilendirilmiş, Arbela Savaşı olarak anılagelmiştir. İssos'ta yaptığı hatadan önemli bir ders çıkardığı anlaşılan Darius, savaş için bu kez devasa büyüklükteki ordusunu etkin bir şekilde kullanabileceği, son derece geniş bir ovayı seçmiştir. Makedon ordusunu beklediği sırada Gaugamela düzlüklerinin Pers süvarileri ve savaş arabaları için tehdit oluşturabilecek tüm engebelerini düzeltmiştir ve arazideki tüm engelleri ortadan kaldırmıştır. Fakat tüm bu önlemler İskender'in komutanlık niteliği karşısında yetersiz kalmıştır. Hali hazırda Pers ordularıyla giriştiği iki muharebede olduğu gibi bu muharebede de sağ kanadındaki süvari birliklerine komuta eden ve son derece dinamik bir savaş stratejisi benimseyen İskender, devasa Pers ordusunun merkezi ve sol kanadı arasında açmayı başardığı gedik üzerinden doğrudan Darius'u hedef almıştır. İssos'ta olduğu gibi bir kez daha pa-niğe kapılan ve savaş alanını terk eden Darius, bu kez bir muharebeyi değil sahip olduğu tüm imparatorluğu kaybetmiştir.

Büyük İskender'in Asya Seferi için temel kaynak kabul edilen eser, İS 86 yılında Nikomedia'da doğan Yunan tarihçi, filozof ve aynı zamanda Roma İmparatoru Trajanus'un (İS 98-117) doğu savaşlarında hizmet etmiş tecrübeli bir Roma komutanı olan Lucius Flavius Arrianus'a ait "Anabasis Alexandri"dir. Arrianus, bu eserini İskender'in seferine bizzat katılan Aristobulus, Nearkhos, Kleitarkhos gibi tarihçilerin ve İskender'in ölümünün ardından Mısır'da yükselen Ptolemaios Krallığı'nın kurucusu I. Ptolemaios Soter'in (İÖ 305-282) günümüze ulaşmayı başaramamış eserlerinden faydalanarak inşa etmiştir. Asya Seferi için temel kaynak teşkil eden bir diğer eser, İS 1. Yüzyılda yaşadığı kabul edilen Romalı tarihçi Quintus Curtius Rufus'a ait olan "Historiae Alexandri Magni"dir. Bununla birlikte Yunan biyografi yazarı Plutarkhos'un (İS 46-119) ünlü "Paralel Hayatlar" (Bioi Paralleloi) eseri kapsamında Büyük İskender'e ayırdığı bölüm ile Sicilyalı Diodoros'un eseri "Bibliotheca Historica" Asya Seferi için temel kaynak olarak kabul edilen eserler arasındadır.

Büyük İskender'in Asya Seferi için kaynak teşkil eden antik eserler, bu seferin çağdaşı ve bizzat tanığı olan Yunan ve Makedon unsurlarının kayıtları üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda Asya Seferi yıllarındaki Pers İmparatorluğu algısı, henüz antik dönemde dahi, Pers ülkesinin içlerine ilerleyen ve nihayetinde onu ortadan kaldıran işgalci bir ordunun bünyesinde yer alan batılıların bakış açıları üzerine inşa edilmiştir. Bu eserler, doğu-batı mücadelesinin ikinci safhasını ifade eden Asya Seferi için sonraki yüzyıllar boyunca temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Pers İmparatorluğu, yüzyıllar boyunca kaleme alınmış tarihi çalışmaları büyük bir kısmında, mücadelenin ilk yarısında olduğu gibi ikinci yarısında da mağlup edilmiş bir barbar topluluğu ve bertaraf edilmiş bir tehdit olarak ele alınmaktan kurtulamamıştır. Tarih bir kez daha kazananların olmuştur.

Büyük Asya Seferi kapsamında batıların kaleme aldığı antik kaynakların, Pers İmparatorluğu'nun Makedon ordusu karşısında savaş alanlarına çıkardığı ve savaş sonunda her iki tarafında kaybettiği asker sayılarına ilişkin sunduğu bilgiler, bunların batı dünyasının bakış açısıyla ve yanlış bir üslupla kaleme alındığı hususunda önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Arrianus, Granikos Nehri önlerinde konuşlanan Pers ordusunun yirmi bin süvari ve bu miktara yakın sayıda piyadeden oluştuğunu aktarmaktadır. Pers süvarilerinin bin kadarı öldürülmüş, geri kalanı ise kaçmıştır. Pers piyadesinin iki bini esir alınmış, savaş alanından kaçmayı başaran az sayıda piyade dışında tüm piyade kuvveti öldürülmüştür. Buna karşın Makedon ordusu piyade ve süvari gücü olmak üzere toplamda yüz kadar asker kaybetmiştir. Aynı savaşa ilişkin Diodoros, Pers ordusunun on bin süvari ve yüz bin piyadeden oluştuğunu, savaş sonunda Pers ordusuna mensup on bin piyade ve iki bin süvarinin öldürüldüğünü, toplamda yirmi bin Pers askerinin ise esir alındığını aktarmakta, Makedon ordusunun kayıplarına ilişkin bilgi sunmamaktadır. Plutarkhos, Granikos'ta Pers ordusuna mensup yirmi bin piyadenin ve iki bin beş yüz süvarinin öldürüldüğünü, buna karşın Makedon ordusunun dokuz piyade ve yirmi beş süvari kaybettiğini aktarmaktadır.

Aynı durum Issos Savaşı için de söz konusudur. Arrianus, Pers İmparatoru Darius'un altı yüz bin askerden oluşan devasa bir orduyla Kilikya'ya ulaştığını aktarmaktadır. Diodoros, Pers ordusunun dört yüz bin piyade ve yüz bin süvariden oluştuğundan bahsetmektedir. Arrianus, Curtius Rufus, Plutarkhos ve Diodoros, Pers ordusunun Issos'ta on binden fazla süvari ve yüz bin piyade kaybettiği hususunda ortak paydadadır. Makedon ordusunun kayıpları noktasında Arrianus, toplamda yüz yirmi askerin kaybedildiğini aktarmaktadır. Curtius Rufus, dört bin beş yüz Makedon askerinin yaralandığını, üç yüz kadınının kaybolduğunu ve yüz ellisinin öldürüldüğünü aktarmaktadır. Diodoros Makedon ordusunun üç yüz piyade ve yüz elli süvari kaybettiğinden bahsetmektedir.

Benzer bir tablo Gaugamela Muharebesi için de söz konusudur. Arrianus, Darius'un Gaugamela'da alana çıkardığı ordunun bir milyon piyade, kırk bin süvari, iki yüz savaş arabası ve on beş Asyalı savaş filinden oluştuğunu, İskender'in, bu ordunun karşısına kırk bin piyade ve yedi bin süvariyle çıktığını aktarmaktadır. Savaş sonunda Makedon ordusu yüz piyade ve binden fazla at kaybederken, Pers ordusu üç yüz bin asker kaybetmiş, bu rakamdan daha fazla sayıda asker Makedon ordusu tarafından esir alınmıştır. Curtius Rufus, Makedonların üç yüz askerlik kaybına karşılık Perslerin kırk bin asker kaybettiğini aktarmaktadır. Diodoros, Makedon ordusunun beş yüz asker kaybettiğinden ve çok sayıda yaralıdan bahsetmektedir. Buna karşın Pers ordusu piyade ve süvari olmak üzere toplamda doksan bin asker kaybetmiştir.

Yunan ve Latin tarihçilerin, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu karşısında gerçekleştirdiği bu üç muharebeye ilişkin aktardığı sayısal bilgiler mantık çerçevesi içerisinde ve tarafsız bir çizgide değerlendirildiği takdirde, bu bilgilerin gerçek olayları yansıtmaktan uzak propaganda kayıtları mahiyetinde kaleme alındığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Asya Seferi'nin günümüze ulaşmayı başaramamış fakat yazıldıkları dönemden birkaç yüzyıl sonra kaleme alınan tarihler için temel kaynak teşkil etmiş olan birinci el kaynaklarının, batı merkezli bir bakış açısıyla oluşturulması anlaşılabilir bir durumdur. Sonuç itibarıyla bu eserlerin sahipleri, daha önce eş benzeri görülmemiş bir girişimin şahitleri, doğunun egzotik coğrafyalarına uzanan ilk seferin seyyahları ve Pers İmparatorluğu karşısında zaferler kazanan bir ordunun mensuplarıdır.

İskender dönemi kaynaklarının yanı sıra bu kaynaklar üzerine inşa edilen Roma dönemi eserlerinin Pers Uygarlığına yaklaşımı da anlaşılabilir bir husustur.

Pers İmparatorluğu'nun ardından doğuda İÖ 2. yüzyıl ortalarında yükselen ve Romalılar için Cumhuriyet döneminde itibaren önemli bir tehlike arz eden Parth İmparatorluğu, İskender'in ve Asya Seferi'nin tarihini yeniden inşa eden Roma dönemi tarihçilerinin doğu dünyasına yönelik tutumları noktasında Pers İmparatorluğu'nun mirasçısı olmuştur. Burada sözü edilen Parth İmparatorluğu, Romalıların tarihi boyunca bir Roma lejyonunun sancığını ele geçirmeyi başarmış ilk devlettir.

Asya Seferi'ni konu edinen tüm antik kaynakların ortak paydası ise bizzat Büyük İskender'dir. Pers İmparatorluğu karşısında kazanılan başarıların en büyük payı ona ayrılmıştır. Üstün komutanlık vasıfları, her konuda ölçülü olmayı başaran karakteri ve edemli faaliyetleri sıklıkla ön plana çıkarılmıştır. Daha da önemlisi savaş alanlarında kazandığı tüm başarıları rağmen Pers Uygarlığı karşısında ortaya koyduğu hoşgörü defalarca kez dile getirilmiştir ki bu durum başlangıçta bir propaganda eğilimi olarak değerlendirilebilir. Fakat İskender'in, uzun yıllar boyunca batı uygarlığını tehdit eden bir barbar toplumu olarak anılagelen Pers İmparatorluğu karşısında sergilediği tutum bu düşünceyle bağdaşmamaktadır. Onun Pers Uygarlığına ve unsurlarına yaklaşımı kendisinin önce inşa edilmiş batılı algısının tüm sınırlarını aşmıştır.

İskender'in bu yönü, henüz İÖ 333 yılında, Makedon ordusunun Issos'ta kazandığı zaferin ardından yaşanan olaylarla kendisini göstermiştir. Muharebe gününün akşamı karanlık bastırana dek Darius'un izini süren İskender, Pers hükümdarını ele geçirmeye de geride bıraktığı savaş arabasını bulmuş ve ona ait savaş teçhizatlarını yanına alarak Issos'taki Pers kampına dönmüştür. Darius'a ait çadırda komutanlarıyla birlikte akşam yemeği yediği sırada yakınlardan gelen kadın ağıtlarını duyan İskender, bunların Darius'un annesi, eşi ve çocukları olduğunu öğrenmiştir. Darius'a ait eşyaların Pers kampına getirildiğini gördüklerinde öldüğünü düşünen aile üyeleri, İskender'in Leonatos aracılığıyla gönderdiği haberlerle telkin edilmiştir. Bu bağlamda Darius'un hayatta olduğunu söyleyen İskender, korkmaları için neden bulunmadığını, Makedonya kralının ne onların ne de Darius'un kişisel düşmanı olduğunu, söz konusu olanın Asya'ya sahip olmak için mertce dövüşmekten başka bir şey olmadığını, mevkilerine ve uğradıkları felakete saygı gösterileceğini temin etmiştir. İskender, verdiği tüm bu sözleri harfiyen yerine getirmiştir. Bu kadınlara yalnızca ilişilmemekle kalmamış, aynı zamanda mutlu günlerinde alıştıkları kadar saygı gösterilmiş ve Pers geleneklerine göre hizmet devam edilmiştir. Onlara savaş esirleri olarak değil, hanedan üyeleri olarak yaklaşan İskender, Yunanlılarla Barbarlar arasındaki ayrılığın üstüne çıkarak krallığının yüksek şerefini korumak istemiştir.

Aynı şartlar altında Atinalıların ya da Spartalıların bulunması halinde, bunların Pers hanedanının kaderini tayin etmekten geri durmayacakları su götürmez bir gerçektir. İskender'in bu tutumu ise daha özgür veya daha ileri görüşlü bir siyasete işaret ettiği gibi onun ne derece hoşgörülü ve cömert olduğunu da göstermektedir. Aynı dönemde yaşamış olanlar, İskender'in bu ileri görüşlü siyasetini kavrayamadıkları için veya kavrayamadıkları sürece onun bu hoşgörüsünü ve cömertliğini övmekten öte bir şey yapmamışlardır. İskender'in, zafere verdiği gururla Yunan Uygarlığını ve Makedon Krallığı'nı üstün gösterebilecek şekilde davranmak elinde olduğu halde böyle bir yolu tercih etmeksizin son derece ılımlı ve alçakgönüllü davranması çağdaşları üzerinde muazzam bir etki bırakmıştır. Bu doğrultuda İssos Muharebesi, batıların Pers algısında önemi yadsınamayacak bir kırılma anı olarak nitelendirilebilir.

İskender, Asya Seferi'nin ikinci yılında ortaya koyduğu bu tutumu hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Onun, Pers İmparatorluğu'nun zenginliklerini ele geçirmenin çok daha ötesinde, Darius'un annesine de ifade ettiği gibi, Asya'nın hâkimini olmayı amaçlayan Asya Seferi, Darius'un İÖ 330 yılında Baktria Satrapı Bessus tarafından öldürülmesiyle amacına resmen ulaşmıştır. Darius'un bedenini Pers başkenti Persepolis'e gönderen İskender, onun için Pers Hanedanı'na ve geleneklerine uygun bir cenaze töreni tertip ettirmiş, önceki Pers hükümdarlarının yanına defnedilmesini sağlamıştır. İskender'in, Pers halkları ve bu halkların değerleri hususunda ortaya koyduğu hoşgörülü yaklaşım, onun Pers coğrafyasının yeni hükümdarı olarak kabullenilmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Darius'un ölümünün ardından Pers İmparatorluğu'nun farklı bölgelerine mensup pek çok unsur İskender'in doğuya, Asya'nın içlerine uzanan yolculuğunda Makedon ordusunun safına katılmıştır.

Hindistan'ın Hyphasis Nehri kıyılarına kadar ulaşmayı başaran bu yolculuğun dönüşünde, İÖ 324 yılında Susa (Iran) kentinde yaşananlar, İskender'in Pers Uygarlığı karşısında ortaya koyduğu hoşgörünün en önemli göstergelerinden birisi olarak ele alınabilir. Asya'da geçirdiği yıllar boyunca Perslerin tüm Asya'daki en nitelikli ve güvenilir ulus olduğunu keşfeden İskender, Makedon-yahılar ile Persler arasındaki birliği ve bu birlik üzerine inşa ettiği imparatorluğu pekiştirebilmek amacıyla sıra dışı bir girişimde bulunmuştur. İssos'ta himayesi altına aldığı, Darius'un kızı Barsine (Stateira) ile evlenen ve bu suretle Pers unsurlarının gözünde hükümdarlık meşruiyetini perçinleyen İskender, Hephaestion, Perdikkas, Ptolemaios, Eumenes, Nearchos ve Seleukos gibi yakın arkadaşları ve komutanları da dâhil seksen Makedon-yahılı Pers aristokrasisine mensup seksen kadınla evlendirmiştir. Pers kadınlarına bir saygı göstergesi olarak, Pers adetleri çerçevesinde bahar gündönümünde gerçekleştirilen bu evlilikleri, yaklaşık iki asırdır savaş halinde olan doğu ve batı uygarlıkları arasında gerçekleştirilmiş bir barış olarak ele almak yanlış olmayacaktır. Bu barış, doğrudan doğruya İskender'e aittir.

İÖ 356 yılında Yunanistan'ın Pella kentinde başlayan yaşamı İÖ 323 yılında Babil'de sona eren İskender, çağının binlerce yıl ötesine varan dünya görüşü ve ardından bıraktığı devasa mirasıyla tarihte hiçbir insanın bir ömre sığdıramadığı kadar çok şeyi otuz üç yıla sığdırmıştır. Batıların Marathondan beri ördükleri Pers ve doğu algısını, en azından kendi yaşadığı dönem içerisinde yerle bir etmeyi başaran İskender'in, tarih boyunca neden "Büyük" sıfatıyla anılageldiğini anlamak için, 1930'lar Avrupası'nda ortaya çıkan "Ari İrk" rüzgarına ya da dünyanın bugün dahi aşamadığı "İrkçilik" sorununa bakmak yeterli olacaktır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Arrian. (1929-1933). *Anabasis Alexandri* (Books I-VII). (Çev: E. I. Robson). London: The Loeb Classical Library.

Curtius Rufus. (1809). *The History of the Life and Reign of Alexander the Great*. (Çev: S. Bagster). London: James Hayes.

Diodorus of Sicily. (1933-1967). *Diodorus Siculus, The Library of History*. (Çev: C.H. Oldfather). London: The Loeb Classical Library.

Herodotus. (1920-1925). *The Persian Wars, Volume I-IV*. (Çev: A. D. Godley). London: Loeb Classical Library.

Xenophon. (1998). *Anabasis*. (Çev: C. L. Brownson). London: Loeb Classical Library.

Heckel, W. (2008). *The Conquest of Alexander The Great*. Cambridge: Cambridge University Press.
Montagu, J. D. (2000). *Battles of the Greek and Roman Worlds*. London: Greenhill Books.

Droysen, G. (2007). *Büyük İskender Tarihi*. (Çev: B. S. Baykal). İstanbul: Dharma Yayınları.

GÜNCEL ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA

ANADOLU'DA ERKEN ZERDÜŞT DİNİ

Şevket DÖNMEZ – Mona SABA

Urartu Krallığı'nı İskitlerle birlikte MÖ 600'lerde tarih sahnesinden silen Med Krallığı, Doğu Anadolu koridorunun açılmasıyla Kızılırmak (Haly) Havzası ve yakın çevresindeki Kaşku (Kızılırmak Kavsi İçi), Tabal (Kızılırmak Kavsi'nin güneyi) ve Tuhana (Niğde-Kemerhisar) ülkeleri ile Lydia Krallığı yakın çevresine, yani Orta ve Batı Anadolu içlerine askeri operasyonlar yaparak topraklarını batıya doğru genişletme fırsatı bulmuştur. MÖ 28 Mayıs 585'te güneş tutulmasının etkisiyle, Lydia kralı Alyattes ile Med kralı Kyaksares arasındaki MÖ 590'dan beri devam etmekte olan 5 yıllık Haly Savaşı'nı sonlandırmak amacıyla yapılan Barış Antlaşması ile Kızılırmak'ın doğusunun Medler'e bırakılması, Anadolu'daki İran siyasi egemenliğinin başlangıcını oluşturmıştır. Medler'in ruhban sınıfını oluşturan Magiler'in (eski Yunanca Magus, Farsça Mog) askeri seferleri takiben Anadolu'ya ilk defa MÖ 590'da misyoner olarak girmiş ve sonrasında belki de hiç geri dönmemiş oldukları anlaşılmaktadır. MÖ 7. yüzyılda şekillenmeye başlayan İran coğrafyası dinlerinde Ahura Mazda'nın baştanrı olduğu görülmektedir. Anahita ve Mithra ise İran Orta Demir Çağı'nın diğer önemli tanrılarıdır. MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda Ahura Mazda ile Ateş Kültü, Haoma Kültü ve Zerdüş Dini'nin ilişkisi bugünkü arkeolojik bulgular ışığında açık değildir. Şaman inanç sistemi ile benzerlik gösteren Ateş Kültü ile Haoma Kültü'nü ritüel ve dinsel pratiklerinde kullanan Magiler'in ruhban sınıfı olmanın ayrıcalığı ile Med toplumu içinde özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Medler'in iktidarda olduğu MÖ 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ilk yarısındaki süreçte Zerdüş'tün ve Zerdüş Dini'nin varlığı tartışmalıdır.

Mada/Media (Güney Azerbaycan) ya da Uvarazmi'de (Horasan) ortaya çıktığı ve Anadolu topraklarına MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren Med Krallığı'nın batıya yayılımı ile girdiği düşünülen Zerdüş Dini'nin kurucusu Zerdüş'tün nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, MÖ 628 - 551 yılları arasında 77 yıl yaşadığı geleneksel bir görüştür. Zerdüş'tün annesi Daughdhovalı, babası ise Porouhaspa idi. Zerdüş'tün yirmili yaşlarında İran'dan ayrılmış ve on yıl boyunca gerçeği bulmak için dolaşmıştır. Gerçeği bulana kadar devam eden süreç, Ahura Mazda'nın varlığını hissetmesi ve vahyin gelmeye başlaması ile sonuçlanmıştır. Daha sonra İran'a dönüp öğretilerini anlatmaya ve yaymaya başlayan Zerdüş'tün, aralarındaki karmaşık ilişkiyi düşünmeden iyi ve kötüyü dinsel temelde ayıran ilk insan olmuştur. Zerdüş'tün yaymaya başladığı dinde iyiliğin sahibi ve temsilcisi Ahura Mazda, kötülüğün sahibi ise Anghra Mainyu (Ahriman/Ehrimen) idi. Özellikle Sasani Dönemi'nde (MS 224-641) belirlemeye başlayan "İkilik" (düalizm) sisteminin erken dönemlerde var olup olmadığı noktasında ciddi şüpheler bulunmaktadır. Arkeolojik bulgular MÖ 6. yüzyılda başlayan Erken Zerdüş Dini sürecinde İkilik'ten ziyade Monoteizm'in (tevhid, birleme) ön planda olduğu bir inanç sistemine işaret etmektedir. Medler'in işgale başladığı MÖ 6. yüzyıl başlarına değin Anadolu'da kesintisiz bir biçimde farklı inanç sistemleri çerçevesinde güçlü bir paganizm yaşanmıştır.

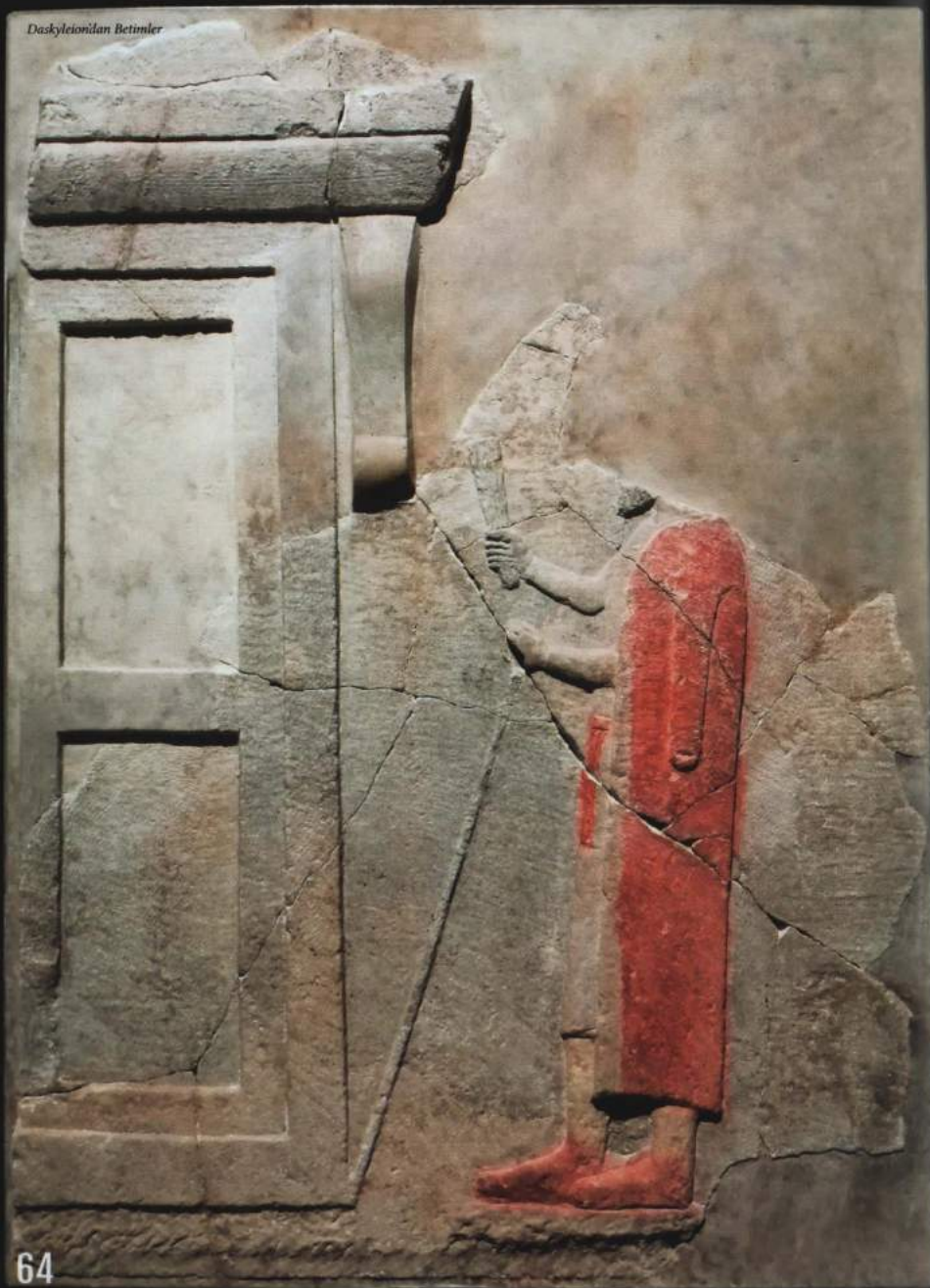
Medler'le birlikte ise, merkezinde "Arkaik Monoteizm" ile "Anikonizm" olan Erken Zerdüş Dini'nin özellikle Kızılırmak Havzası ve doğusundaki coğrafyada etkili olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Amasya yakınlarındaki Oluz Höyük'te arkeolojik kazılarda Arkaik Monoteizm ve Ateş Kültü temelinde açığa çıkarmaya başlayan arkeolojik bulgular büyük olasılıkla Medler'in hareket güzergahları ile yerleşmeleri de işaret etmektedir. Erken Zerdüş Dini'nin başlangıç dönemlerini oluşturan MÖ 6. yüzyıl ile 5. yüzyılın ilk yarısında, adını bile bilmediğimiz, buna karşın bugünkü isminden dolayı "Avesta" olarak isimlendirebileceğimiz Zerdüş'ten miras kalmış kutsal sözlerin kitaplaşma sürecine dair somut bir bulgu bugüne değin saptanamamıştır. Bilinen ya da daha doğru bir söylemle tahmin edilirse, Zerdüş'tün aktardığı kutsal sözlerin Medli Moglar'a (Maguslar, Magi) ezberlenip, halka sözlülük olarak sunulmuş olduğudur.

Ereves Dağı eteklerinde Bünyan yakınlarında bulunan Pers Dönemi (MÖ 5. yüzyıl) tas suanığı dört cephesinde Med kayıtları içinde birbirine benzer Mog (Ateş Kültü Rahibi) figürleri yer almaktadır. Sol elinde kase sağ elinde bursman (kutsal dal demeti) tutan Mog figürleri dinsel ayin pozisyonunda betimlenmiştir (Şekil Dönemci arması).

ARKHE
ARMENIAN CULTURE AND ART MUSEUM

Zile'nin kuş uçuşu 50 km kuzeyinde yer alan Amasya - Oluz Höyük'te devam eden sistematik arkeolojik kazılarda MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen Ateşgede, Erken Zerdüş Dini Kutsal Alanı, Pers Yolu ile Çaparhane kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Ateşgede, kenarları bir sıra taş ile oluşturulmuş 1.60 m çapındaki Kutsal Ateş Çukuru ile bazıları düzgün işlenmiş, çoğunluğu ise kaba yontu taşlarla kullanılarak yapılmış taş döşemeli bir celladan ibarettir. Kuzeyi ve batısı taş duvarlarla sınırlandırılmış olan Ateşgede'nin kuzeybatı köşesinde yer alan Kutsal Ateş Çukuru ile birlikte tasarlanarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ateşgede'nin zeminini oluşturan taş döşemede, Kutsal Ateş Çukuru'nun hemen güneydoğusunda yer alan 0.70 x 0.20 m boyutlarında, kuzey-güney doğrultusundaki dik-dörtgen biçimli iri bir taşın özenle işlenerek ve bilinçli olarak olduğu noktaya yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu taşın çok büyük olasılıkla çukurda yanmakta olan ebedi ve kutsal ateşi yönetmek amacıyla rahibin yani Mog'un (Magus) durduğu ve duaları okuduğu yer olması kuvvetle muhtemeldir. Strabon (MÖ 64 - MS 21), Kappadokiada Pyraetheia'ların (ateşgedeler) içinde çevresi kapalı ve üstü açık cellalarda ebedi ateşlerin yandığından bahsetmektedir; ".....Kappadokiada (ki burada adına Pyraetheia adı verilen Magi kastı oldukça geniştir ve ayrıca bu ülkede çok sayıda Pers tanrılarına adanmış tapınak yer alır), kurbanlar kılıç ile verilmez.

Bunun yerine bir eşit odun ile döverek kurbanlar sunulur. Burada aynı zamanda Pyraetheia adı verilen açık hava tapınakları yer alır. Bu mekânların merkezinde üzerinde çok miktarda kül bulunan ve Magi'nin kutsal ateşi sürekli olarak yanar durumda tuttuğu bir sunak yer alır. Buraya her gün giren magi bir saat boyunca ilahiler okur. Asalarını ateşin önünde tutar ve başlarına, yanaklarına kadar uzayıp dudaklarını örten keçe başlıklar takarlar. Aynı gelenekler Anaitis ve Omanus tapınaklarında da görülür. Bu tapınakların da kutsal bölümleri bulunur. İnananları kutsal geçit törenlerinde Omanus'un ahşap heykelini taşırlar. Şimdi bunları bizzat gördüğüme göre, diğer başka şeylerle birlikte, takip eden olaylarla birlikte bu tarihte kaydedilmiştir"; (Geographika, XV, 3, 15). Bu önemli bilgi Oluz Höyük bulgularıyla birlikte, ateşgedelerin Roma Dönemi'ndeki varlıkları kadar, Roma öncesindeki mevcudiyetlerine de ışık tutmaktadır. Oluz Höyük Ateşgedesi, Kappadokiada Strabon öncesi dönemlerde, özellikle Akhaimenid egemenliğinin yaşanmakta olduğu MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda ebedi ateşlerin yandığı tapınak ve kutsal alanların olduğuna işaret eden ilk arkeolojik bulgudur. Strabon, değişimler yaşamış olsa da Roma Dönemi'ne kadar devam eden bu geleneğin tanığı ve aktarıcısı olmuştur.

MÖ 5. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş olan Oluz Höyük Ateşgedesi basit mimarisi ile oldukça dikkat çekicidir. Taş döşeme yolların ulaştığı dikdörtgen bir mekân içinde çevresi taşlarla sınırlanmış yuvarlak planlı bir ateş çukuru- rından oluşan Ateşgedesi'nin üstü çok büyük bir olasılıkla açıktı. İklim şartlarının olumsuz olduğu, yağmur ve kar ya- gar olan günlerde, Ateşgedede yanan ebedi ateşin sönme- mesi için tavanın portatif malzemelerle kapatılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Bu özellikleri ve Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı ile birlikte düşünüldüğünde Anadolu'nun belki de Ön Asya'nın en eski Ateş Tapınağı durumunda olan Oluz Höyük Ateşgedesi'nin pek çok özelliği ile Hellenistik ve Roma dönemlerindeki ateş tapınakları için öncü rol oynadığını olduğu düşünülebilir.

Manisa'nın Gördes ilçesi sınırları içinde yer alan Şahin Ka- yası (Şahankaya) Kalesi'nde keşfedilmiş olan ateş sunakları, Ateş Kültü'nün batıya yayılımını izlemek açısından oldukça önemlidir. Görkemli bir kaya kütesi üzerine kurulmuş olan kalenin Hellenistik Dönem'den başlayarak iskân gör- düğü anlaşılmaktadır. Güçlü surlarla tahkim edilmiş şahin Kayası'nda araştırma yapılmış olan E. Akdeniz ve C. Roo- sevelt, kaledeki altıların ateş kültü ile olan ilişkisine de- ğinmişlerdir. Ovaya hakim bir konumda yer alan sunaklar- dan birisi düzenlenmiş bir terasın üzerine şekillendirilmiş dikdörtgen bir platformdan oluşmaktadır. Üst kısmında bir çukur oluşturulmuş platformun bir ateş sunağı olduğu düşünülmektedir. Hellenistik Dönem'e ait olduğu tahmin edilen ateş sunağında yapılan kutsal ateş törenlerinin, Oluz Höyük'teki gibi çukurlaştırılmış bir alanda ve açık havada gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. E. Akdeniz'in araştırmalarında saptanan ve ilk örneğe benzeyen diğer bir ateş sunağının varlığı, kalede Ateş Kültü temelinde çok yo- ğun bir dinsel faaliyet yapılmış olduğuna işaret etmektedir.

Bununla birlikte, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Ateşgede, özelde Oluz Höyük genelinde ise Kuzey - Orta Anadolu ile Kızılırmak Havzası yani Kappadokya Geç Demir Çağı toplumlarının güçlü ateşperest kimlikleri ile gerçekleştirdikleri Ateş Kültü faaliyetlerine ve Erken Zerdüşt Dini'nin uygulamalarına işaret etmesi bakımından ayrıca önemlidir. Moglar'ın yönettiği ateş törenleri zamanla ateşgedeler içindeki sunaklarda da yapılmaya başlanmış olmalıdır. Başlangıçta dar ve elit bir kesime hitap eden Erken Zerdüşt Dini'nin, ateş ayinleri ile birlikte yayılım alanı bulduğu ve ibadetler ile ayinlerin halka açık bir hale gelmiş olduğu düşünülebilir.

Oluz Höyük erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı'nda açığa çıkarılan bir bothrosta bulunan iki adet uzun ve ince tunç alet oldukça önemlidir. Biri noksan olmasına karşın uzunlukları 30 cm'yi aşan uzun aletlerin Moglar'ın Ateşgede'deki ayinlerinde dua okuyarak ateşi yönetmeleri sırasında kullanmış oldukları düşünülebilir. Bu konuda Strabon önemli bilgiler vermektedir. Strabon'un aktarımlarından Kappadokia'da özel tören elbiseleri ve keçeden yapılmış külah biçimli başlıklar giyen din adamlarının ateş tapınaklarında ateşi kontrol etmek için bir sürü ateş demiri ve şiş kullandıklarını anlamaktayız. Metal olmaları nedeniyle ateş içinde kısa sürede elle tutulamayacak kadar ısınacakları düşünüldüğünde, bu aletlerin ahşap saplar monte edilerek kullanılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Taş kandiller, Oluz Höyük'te Ateş Kültü ile ilgili önemli bir buluntu grubudur. 2B ve 2A mimari tabakalarından ele geçmiş olan taş kandiller, yuvarlak bir taban, silindirik bir kaide ve hafif çukurlaştırılmış yağ haznesinden oluşmaktadır. Geçmiş dönemlerde bulunmuş bir kandilde belirgin olarak gözlenen yanmış fitil yuvası, söz konusu kandillerin ne şekilde kullanıldığı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Üst kısımdaki yağ haznesine konulan bitkisel yağ (zeytinyağı, susamyağı vb) içine bitkisel liflerden (keten, kenevir vb) oluşturulmuş bir fitil yerleştiriliyor ve yanma olayı tümüyle açıkta gerçekleşiyor olmalıydı. Ateşperest bir kimliğe sahip Oluz Höyük Akhaimenid dönemi insanların açıkta yanan ateşe olan saygı hissini taş kandillerin yoğun kullanımı ile ilgilisi olduğu anlaşılmaktadır.

Oluz Höyük 2019 dönemi çalışmalarında Erken Zerdüşt Dini ile ilgili yeni bulgulara ulaşılmıştır. Sütunlu Salon'un kuzeyinde açığa çıkarılan 2.40 x 2.10 m boyutundaki kerpiç bir yapının orta kısmında özenle depolanmış kül yığını saptanmıştır. Bu alanda yapılan derinleşme çalışmalarında her biri farklı renklerde en az 7 katman kül bulunduğu gözlenmiştir. Kerpiçlerin kırılan durumu bu küçük yapıda kesinlikle ateş yanmadığına ya da yangın yaşanmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda söz konusu katmanları oluşturan küllerin bu yapıya yakın bir yerden özel olarak taşınmış olduğuna işaret etmektedir.

Akhaimenidler'in önemli satraplık merkezlerinden biri olan ve Balıkesir'in Bandırma ilçesi sınırları içinde yer alan Aksakal Beldesi'nin 8 km, Ergili Köyü'nün ise 2 km batısında bulunan Daskyleion'da (Hisartepe) ele geçmiş bulunan, Mog figürleri ve ateş sunağı betimleri içeren iki kabartma çok önemlidir. İlk kabartma, Hisartepe üzerindeki eski bir duvarda devşirme malzeme olarak kullanılmış halde dururken, 1910 yılında Müze-i Hümayun (bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri) uzmanı Th. Macridy Bey tarafından müzeye taşınmıştır. Ateş Sunağı betimi içermesi bakımından çok önemli olan ve mermerden yapılmış bulunan ve bir kurban ayini sahnesini yansıtan bu kabartma MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmektedir. Kabartmanın sol tarafında bir Ateş Sunağı betimi yer almaktadır. Üç kademeli olarak işlenmiş olan bu ateş sunağı Kappadokia'da bulunmuş olan sunakla açık bir şekilde benzerlik göstermektedir.

Yine bir Ateş Sunağı betimi içeren ikinci kabartma ise E. Akurgal'ın Daskyleion'da yaptığı kazılar sırasında ele geçmiş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilmiştir. MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen bu kabartmada sol tarafta yer alan bir Ateş Sunağı karşısında duran bir erkek figürü görülmektedir. Ayakta durmakta olan figür elinde Barsman tutmaktadır. Figürün giysileri Med stiline olup, bunlar uzun kollu ve dizlerinin altına kadar devam eden bir tunik ile bunun üzerinde sırtına almış olduğu ve tunikten daha uzun olan kandistir. Figürün karşısında görülen Ateş Sunağı kaidesiz olarak betimlenmiştir ve figür ile aynı zemin seviyesinde yer almaktadır. Ateş Sunağı'nın yüksekliğinin figürden biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Sunak dikdörtgen biçimli olup, içe doğru oyuntulu üç kademeli bir görünüm yansıtmaktadır. Boyalı olduğu anlaşılan bu kabartmada bugün yalnızca figürün yaka kenarları hariç kandişi ve ayakkabısı ile tunik önünün küçük bir bölümü kırmızıdır. Kabartmada saygı gösterir bir durumda betimlenmiş olan yüzü noksan sakallı erkek figürü stil açısından Kappadokia Ateş Sunağı'nın her dört tarafında bulunan Mog figürlerine çok benzemektedir. Bu nedenle bu kabartmadaki figürün de bir Mog'u yansıttığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Son 10 yılda Kuzey - Orta Anadolu'da yer alan Oluz Höyük'te geliştirilen sistematik arkeolojik kazılar Erken Zerdüşt Dini ile bu inanç sisteminin temel pratiği olan Ateş Kültü ile ilgili eşsiz bulgular sağlamıştır. Bugüne değin MÖ 6 ve 5. yüzyıllar sürecindeki başlangıcı, oluşumu ve gelişimi bilinmeyen, daha çok Geç Antik çağ ile Ortacağ bulguları ile anlaşılmaya çalışılan Demir Çağ Zerdüşt Dini'nin Anadolu'da yaşadığı kurumsallaşma Oluz Höyük kazıları ile birlikte algılanmaya başlanmıştır. Arkeolojik çalışmalar, Oluz Höyük'te ateşe tapan ya da saygı duyan, Arkaik Monoteizm inancına önem gösteren, tanrı figürlerini önemsemeyen ya da kabul etmeyen anikonizmi benimsemiş bir toplumun varlığını kanıtlamış bulunmaktadır. MÖ 450-300 yılları arasında Ateşgöde, Kutsal Alan ve bunlara ulaşımı sağlayan bir yol (Pers Yolu) ile Apadana inşa eden bu insanların Pers kökenli oldukları ve Erken Zerdüşt Dini'nin ilk toplumlarından birini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Zerdüşt Dini'nin tarihsel gelişimi incelendiğinde, erken dönemde (MÖ 5. yüzyıl) açık havada yanan ve korunan ateşin, Oluz Höyük'te kurumsallaşmaya başlayan yeni bir dinin temel pratiği olduğu gözlenmektedir. Erken ve Orta Akhaimenid dönemlerinde oluşum sürecini yaşamış Erken Zerdüşt Dini'nin oluşturan ritüeller ile pratiklerin Oluz Höyük'te saptanması, Kuzey - Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Kappadokia'nın, Avesta'nın kutsal coğrafyası içinde değerlendirilmesi gerektigine işaret etmektedir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

K. Bittel, "Kapakdokyada Bulunan Bir Ateş Sunağı", *Türk Arkeoloji Dergisi* VI/2, 1956: 35-42

M. Saba, "Oluz Höyük'te (Kuzey-Orta Anadolu) Zerdüşt'ün Ayak İzleri/Zarathushtra's Footprints in Oluz Höyük, North-Central Anatolia", Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları/Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires (Eds. A. Özfırat/Ş. Dönmez/M. Işıklı/M. Saba) İstanbul 2019: 67-96.

Ş. Dönmez, "Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu'nun Krali Pers Merkezi", Güneş Karadeniz'den Doğar, Sümer Atasoy Armağanı/Lux ex Ponto Euxino. Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy (Ed. Ş. Dönmez), Ankara 2013: 103 - 140.

Ş. Dönmez, "Oluz Höyük Kazıları Işığında Kuzey-Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhaimenid Varlığına Güncel Bir Bakış", *TÜBA-AR* 18, 2015:71-107.

Ş. Dönmez, "Achaemenid Presence at Oluz Höyük, North-Central Anatolia", The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC - 10th Century AD). Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities. Belgrade, 17 - 21 September 2013 (Ed. G.R. Tsitsikhladze/A. Avram/J. Hargrave), Oxford 2015: 467-473.

Ş. Dönmez, Amasya-Oluz Höyük, Kuzey-Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid (Pers) Yerleşmesi. 2009-2013 Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsönuçler. Amasya 2017.

Ş. Dönmez, "Amasya - Oluz Höyük Ateşgödesi ve Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı", *TÜBA-AR* 22, 2018: 199-214.

Ş. Dönmez, "The Land of Sacred Fire: Amasya - Oluz Höyük", Settlement and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity (Eds. G. Tsitsikhladze/S. Atasoy), Oxford 2019: 244-257.

Ş. Dönmez/M. Saba, "New Discoveries at Oluz Höyük: An Early Zoroastrian Sanctuary in North-Central Anatolia", The Archaeology of Anatolia, Volume III. Recent Discoveries (2018-2018), (Eds. S.R. Steadman/G. McMahon) Cambridge 2019: 112-121.

FRAVAHAR SEMBOLÜ

Bulut Cesur

Semboller birçok uygarlıkta kendini göstermektedir ve bu semboller her uygarlık için kendine özgü anlamlar içermektedir. Bu sembollerin anlamlarına çoğu zaman sadece yorum olarak yaklaşılmaktadır. Perslerin dini Zoroastrianizm yani en çok bilinen ismiyle Zerdüştlüğün, yüzlerce yıl boyunca küçük buluntulardan, mimariye kadar birçok yerde kullanıldığı Fravahar/Fravashi sembolü bu örneklerdendir. Sembolün detaylarına bakmadan önce köklü bir inanış olan Zoroastrianizm'e değinmek yerinde olacaktır.

Zoroastrianizm, MÖ 2. binyılda Güney Rusya stepelerinde yaşayan Aryan kabileleri tarafından ortaya çıkarılmıştır. Fakat bu din asıl kimliğini bugün ki İran topraklarında kazanmıştır. Zoroastrianizm için ateş oldukça önemlidir, ateş sürekli yanalı ve asla söndürülmemelidir. Çünkü ateş direkt tanrı tarafından gönderilmiş ve yer altındaki doğalgaz odacıklarının yüzeydeki yarıklardan çıkarak sürekli yanması kutsallık olarak görülmüştür. Ateşle ilgili ritüellerini gerçekleştirmek için basamaklı ya da kaideli ateş altırları ve tapınaklar inşa etmişlerdir. Kralın taç giymesine yakılan ateş, kral ölünce bir yas göstergesi olarak söndürülüyordu. Zoroastrianizm çerçevesinde inanarak yaşanan bir din ve sağlam bir inançla yaşandığı takdirde sonraki kuşaklara temiz aktarılabilirdi.

Zerdüştlüğün yıllık tanrısı Ahuramazda'nın, İslâm dünyasındaki adı Hürmüz'dür. Bu dinin kutsal kitabı Avesta'da. Eski Farsça'da Ahuramazda, Orta Farsça'da Urmuz, de- Hürmüz, Yeni Farsça'da Urmezd, Batı kaynaklarında ise Ohrmazd-Ormazd olarak adlandırılmaktadır. Ahuramazda'nın kelime anlamı ise Ahura, bilge ve efendi, Mazda ise akıllı, zeki demektir. İçerisinde emirlerin yer aldığı bu dinin kutsal kitabı ise Avesta'dır. Zoroastrianizm'in kutsal kitabı Avesta, kelime kökeni olarak Bartholomae'nin düşüncesine göre Persçe övgü anlamına gelen Abestag kelimesinden türetilmiştir. İçerisindeki bilgiler kendine özgü bir dille yani Avestik dil kullanılarak yazılmıştır. Avesta toplamda 21 kitaptan oluşmaktadır. Kitabın 12.000 öküzü derisine altın harflerle yazıldığı düşünülmektedir. Büyük İskender'in MÖ 330 yılında Perslerin başkenti ve burada yer alan kütüphaneyi yakıp yıkması üzerine kitabın büyük bir bölümü yok olmuştur. MS 1. yüzyılda Parth Kralı I. Volagases (MS 51-78) bu işin peşine düşerek Avesta'yı tekrar toplamış ve tamamlama çalışmalarına girişmiştir. Modern Avesta'nın sadece dörtte biri orijinal metinlerden ibarettir. Modern Avesta beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar: Yasna, Yaşlar, Visperad, Horde Avesta ve Vendidad bölümleridir. Yazı dili olaraksa Sanskritçe tercih edilmiştir.

Bu dinin peygamberi Zerdüş't peygamberdir. Avesta'da ki adıyla Zaratustra'nın yaşamı hakkında net bilgiler mevcut değildir fakat kendisinin Eski İran diye bilinen Aryana civarında doğduğu genel kanıdır. Zerdüş'tün kelime kökeni genel bir görüşe göre Zarat-Ustra'dır. Latince ifadesi Zarat-Ustra, Yunanca ifadesi ise Zoro-Aster'dir. Zerdüş'tün kelime anlamı ise "güzel develere sahip kişi" demektir. Zerdüş'tün üç kız ve üç oğlana sahip olduğu bilinmektedir ve bu dini onun çevresinde ilk kabul eden kişi amcasının oğlu, Mityumah'tır. Zerdüş't peygamberin Mary Boyce, Justi ve Shahbazi'nin görüşlerine göre MÖ 7-5. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Zerdüş'tün babasının adı Potrusaspa, annesinin adı ise Dughdho-vadır. Dört kardeşe sahip olduğu ön görülmektedir. Gatha'larda yazdığına göre yoksul bir hayata sahip olduğu bilinmektedir. Zerdüş't peygamber, Ahuramazda tarafından insanlığa gönderilmiş ve kendisine kurtarıcı rehber görevi verilmiştir. Zerdüş't, dünyaya gönderildiğinde mağarada on yıl kadar kaldı ve bu süre zarfında kendisine dünyanın sırları, iyiliği her zaman kötülüğe karşı savunması öğretildi. Zerdüş'te göre din, gönülden inanmak, itikat sahibi olmak ve uygun bir amel sergilemek demektir. Sonrasında tüm insanları tek tanrı inancına davet etmiş ve bu süreç oldukça zor olmuştur. Zerdüş't peygamber 77 yaşında iken bulunduğu bölgede çıkan dini çatışmalar esnasında Bratvark adlı kişi tarafından ateş tapınağında öldürülmüştür. İnanışa göre iyilik ve kötülük sürekli mücadele içerisinde ve iyilerin Ahuramazda'ya ulaşma şansı vardır. İyiliği temsil eden ruha Spenta Mainyu, kötülüğü temsil edene ise Angra Mainyu denilmektedir. Ayrıca Zerdüş't, kanlı kurban törenlerini ve Haoma içkisinin kullanımını yasaklamıştır.

Haoma bitkisine kısaca değinmek gerekirse, Latince ismi Mandragora Türkomanıcadır. Bu bitkinin meyveleri çeşitli narkotik alkolitler içermekte ve çok yendiği zaman zehirlemektedir. Narkotik etkisinden dolayı hâlinasasyon görmek mümkün hale gelmektedir. Dini törenlerde ise bir takım objeler kullanılmaktaydı. Ritüel öncesinde barsman, mahrue, havan ve havaneli, mortar, tasht, tripot, gibi bir takım liturjik objelerden yararlanılıyordu. Barsman, bu törende kullanılan en önemli objedir. Barsman, 22 adet haoma bitkisinden meydana getiriliyor ve sıkı kuşatımdan alınan bir tel ile tam ortadan eşit şekilde bağlanıyordu. Mahrue ise törende kullanılan üç kısımları hıfıl biçiminde küçük tripotot. Bu tripotları üzerine barsman çubuğu yerleştirilirdi. Havan ve havaneli yardımıyla haoma dâharının ezildiği kap olan metal ya da taştan yapılmış olan mortarlara bulunuyordu. Tasht ise haoma bitkisinden çıkarılan suyun süzülmesi, üzerinde dokuz delik bulunan çay tabağı formundaki objedir.

Bu dinin kutsal kitabı Avesta'ya göre kişi öldükten sonra dördüncü günde ruh bedenden ayrılır. Ruh, günahlara göre genişleyen ya da daralan köprü olan Chinvat diğer adıyla Raşma'ya gelir. Ölümünden sonra iyilerin ve kötülerin gideceği dört tabakadan meydana gelen mekânlar bulunmaktadır. İyilerin gideceği ilk tabaka Vahist idi ve burada Ahuramazda bulunuyordu. Kötü söz, uygunsuz davranışlarda bulunan kimseler ise Dujhmata, Dujhukhta, Dujhvarsha denilen tabakaya gelirler ve en son Anagha Temangha denilen yalancılara evine yerleştirilir. Fakat kişinin iyilik ve kötülük derecesi eşit çıkarsa Hemistegan denilen mekâna yani Araf'a ulaşır. Cennet ve cehennem arasındaki bu mekândaki kişileri isterse Ahuramazda yanına alabilecektir.

Akhaemenid döneminde Zoroastrianizm, yanında Mithraizm, Zurvanizm ve Mazda gibi dinlere de ilgi büyüktü. Mithraizm, güneş tanrısı Mithra temelli bir dindi. Mithra kültü Romalı askerler tarafından İngiltere'ye kadar yayılmış bir kültür. Zurvanizm ise Ahuramazda ve kötülüğün personifikasyonu Ahriman'ın meydana getirdiği düşüncülen sınırsız zamanın tanrısı Zurvan'dan bu ismi almıştır. Mazda inancı, Ahuramazda'ya saygı ve hürmeti gerektirir fakat Zoroaster'in öğretileyle doğrudan ilişkisi yoktur. Zoroastrianizmi Pers krallarının birçoku oldukça önemsemişler. Bunun bir göstergesi olarak kraliyet yazıtlarında Akhaemenid kralları Ahuramazda tarafından kurulan yasalar hakkında bilgiler vermektedirler. Ölümünden sonraki yaşam, Ahuramazda'ya itaat edenlerin mutluluğu ve kazandıkları nimetlerden sıkça bahsedilmektedir.

Her dinde olduğu gibi Zoroastrianizmde de din adamları bulunmaktadır. Bu dinin sadık din adamlarına magos denmektedir. Magoslar köken olarak Aryan degillerdi. Bu kişiler Zerdüş'tün sadık müritleri ve yerli büyücu, ruh çağırıcılar kabilesi üyeleridirler. Baktığımız zaman Persler MÖ 6. yüzyıldan itibaren kendi rahipleri için Magos kelimesini kullanmışlardır. Herodot ise magosların, maddelerin yedi boyundan biri olduğunu söyler. Burada yedi rakamına takılmamak lazım çünkü yedi rakamı Persler için oldukça önemlidir. Anabasis'te de bahsedildiği üzere Persler yedi kabileden oluşmaktaydı, kralın yedi hakimini ve yedi danışmanı bulunmaktaydı. Ayrıca Magosluk kalıtsaldır. Böyle ki babadan oğula geçmekte ve Magos olmak için mutlaka bir Magos'un oğlu olmak gerekmektedir. Ancak Magos'un oğlu başka bir meslekle uğraşabilir. Bu özgürlük kişinin kendisini tanıtmıştır. Herodotos bunların düşünce ve yorumladıklarını, beyaz atlar kurban ederek kehanette bulunduklarından bahseder.

Magoslar genelde dar bir pantolon, tunk bazen de kandys denen bir pelerin giyerlerdi. Başlarında keçeden yapılmış tiara denen başlık, ağızlarında paftidama denen örtü yer alırdı. Ağızlarının kapalı olmasının sebebi ise nefeslerinin kutsal ateşi kirlenmemesidir. Ayrıca giysilerinin beyaz olması gerekmektedir. Erken Akhaemenid dönemindeki ilk izleri Behistun diğer adıyla Bisutun yazıtında ve diğer klasik kaynaklarda Magos Gumatânın isyana olarak isimleri geçmektedir.

Köklü bir din olan Zoroastrianizm, İskender'in Pers İmparatorluğunu ortadan kaldırmasından sonra, Yunan kültürü karşısında gittikçe gerilemeye başladı.

Fravahar/Fravashi Sembolü

Birçok medeniyette güç, kudret, bereket gibi oldukça çeşitli konuyu bünyesinde barındırması için bir takım işaretler, sembollerin kullanımı görüldüğü bilinmektedir. Genel itibariyle baktığımızda Mısır, Sümer, Hatti, Hitit, Urartu, Assur gibi medeniyetlerde özellikle kanatlı disk sembolünü sık sık görmekteyiz. Kanatlı disk sembolü haricinde özellikle Hitit, Assur ve Urartularda karşımıza çıkan erkek figürü bulunan kanatlı disk de karşılasmaktayız. Fravahar kelimesi Avesta'nın Yaşt bölümünün Ferwerdin Yaşt (13. Yaşt) pasajında yer almaktadır. Bu pasaj eski Yaştlar içerisinde olup, Avestada Fereves-i, Pehlevice Fravahar, eski Farsçada Fravarti olarak geçmektedir. Avestada geçtiği şekliyle kelime anlamı-insanda bulunan gücün tanrının gücünden geldiği ve çocuk dünyaya gelir gelmez nurun ona yansıdığı yönündedir. Bu gücün yalnızca insanlarda değil bütün varlıklarda, kâinata ve hatta Ahuramazda'ya bile yansıdığı ifadesi geçmektedir. Sembol temelde kanatlar, kanatların ortasında bir disk ve bu diskin içerisinde üzerinde pers kıyafetleri bulunan, sakallı bir erkek figürü, bir kuyruk ve kuyruğun her iki yanından aşağı sarkan dal benzeri öğelerden oluşmaktadır. Sembolün ana karakteri bu şekildedir.

Kanatlara baktığımız zaman araştırmacı Michael Roaf kanatları iki tip olarak incelemiştir. İlki Mezopotamya şekli olan dörtgen, dikey hatlı kanatlar, diğeri ise doğal kıvrımlara sahip Mısır kökenli kanatlardır. Mısır örneklerinde Nekhet-haricinde tanrıca Maat'ında aynı şekilde yuvarlatılmış kanatlara sahip olduğunu görmekteyiz.

Kanatlı diskteki insan figürü genelde Pers giysili, ya diskten çıkarak pozisyonda ya da diskten bağımsız karşımıza çıkmaktadır. Sakallı erkek figürü her zaman çüppe (kandys) giyer. Başına çeşitli başlıklar takar ama genelde mazgalı bir kraliyet tacı (kidarıs) takmaktadır. Behistun yazıtında olduğu gibi nadirde olsa Assur ve Babil tanrıları gibi üzerinde disk bulunan boynuzlu bir tac takmaktadır. Elleri birkaç farklı pozisyonda karşımıza çıkmaktadır. Bazen elinde lotus çiçeği ya da halka tutarken bazen de boş görmekteyiz.

Kimi zaman diskin her iki alt yanından aşağı sarkan kimi zamanda diskin üzerinde her iki yandan aşağıya sarkan bağlar mevcuttur. Bu bağlar sadece Assur ve Pers kabartmalarında kendini gösterirken Mısır'da örneği (Canal Steli'nin yazıtlı kısmı hariç) yoktur. Bu oluşumların kökeni belli değildir. Fakat köken önerileri yapılacak olursa, Mısır tanrıçası olan Hathor'un saç buklelerinden gelmiş olması muhtemeldir. Ayrıca asma yapraklarında gördüğümüz sarılma filizlerinden esinlenerek bu dallar kullanım görülmüş olabilir. Diğer görüşler ise su akışı ya da Mısır kabartmalarında ön planda olan Uraeus denilen kobradan etkilenilmiş olmasıdır. Akhaemenid kabartmalarında bu dalların uçları üç tip olarak karşımıza çıkar. İlk formu ucu üç çatallı olanlar, ikincisi açık spiral tarzında, diğeri ise kapalı spiral olan formdur. Kronolojik olarak baktığımızda dörtgen formlu kanatlar ve uçları üç çatallı dalların erken örneği Behistun yazıtında karşımıza çıkmaktadır. Yuvarlatılmış kanatlar ve spiral uçlu dallar ise daha sonraları ortaya çıkan bir tip gibi gözükmemektedir. Dalların daha sık yuvarlatılmış kanatlarla bir arada kullanıldığı dikkat çekmektedir. Üç çatallı olmalarının bir diğer sebebi de Bundahih'n kozmogonisinde yer alan ifadeden de kaynaklı olabilir. Burada tüm kuşlar içerisinde en büyüğünün Saena kuşu olduğu ve bu kuşun üç parmağının olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca zamanla bu kuşun ismi Sen-murgh ifadesinden Simorgh'a evrilmiş olmalıdır.

Kanatlı diskin içerisinde çıkan figürün elinde tuttuğu halka ise kimileri tarafından kraliyet halkası olarak yorumlanırken kimileri de güneşi temsil ettiğini öne sürmektedir. Mısır sanatında da özellikle Nekhet ve Horus tarafından tutulan Shen halkasından da esinlenilmiş olması muhtemeldir. Shen halkasının güneşi temsil etmiş olabileceği mümkündür yani hayatın kaynağının güneş olarak görülmesi düşüncesi Mısır medeniyetinde yaygındı. Aynı zamanda bu halkanın sonsuzluğu da temsil etmiş olması düşünülmektedir.

Özellikle kanatlı diskte net olarak karşımıza çıkan diskin anlamına yönelikte birçok ifade yer almaktadır. Louvre Müzesi'ndeki panelden yola çıktığımızda tam merkezde yer alan disk eş merkezli dairelerden oluşmaktadır ve bu özellik Hitit, Urartu ve Mezopotamya örneklerinde görülmemektedir. Örneğin Urartu tuğla motifleri üzerinde yer alan disklerin inci olduğu düşünülmektedir çünkü bunlar su dalları içerisinde hapsolmuş durumdadır. Özellikle Louvre Müzesi'ndeki panelde net olarak görülen diskinde Perslerin su tanrısı Apam Napat ile ilişkili olabileceği yani onunda bir inci betimi olabileceği yönündedir. Bu diskin Apam Napat'ın khvaranah'ını (tali, kader) temsil etme olasılığı yüksektir.

Fravahar sembolündeki sakallı erkek figürü, Akhaemenid sanatında Perslerin baş tanrısı Ahuramazda'yı temsil ettiği düşünüldüğünde, Tanrı Horus veya Ra ve Tanrı Ashur veya Shamash'ı tasvir ettiği yönünde Mısır ve Asur prototiplerinden türetilmiştir. Baktığımız zaman Mısır ve Mezopotamya kanatlı diskinin dini önemi mevcuttu fakat Akhaemenid sanatındaki sembol hem Akhaemenid hanedanlığını hem de genel olarak Akhaemenid krallığını temsil etmektedir. Birçok klasik yazara göre semboldeki kanatlar kraliyetle ilişkilendirilmiştir. Herodot'un bildirdiğine göre Massagetlerle yapılan savaşta Kyros'un ölmeden önce rüyasında Hystaspes'in oğlu Darius'un omuzlarında kanatları olduğunu söylemektedir. Bu kanatlardan biri Asya'yı diğeri Avrupa'yı

gölgede bırakıyordu. Bu rüyanın dilden dile yayılarak semboldeki kanatlara anlam yüklenmiş olabilir.

Batılı araştırmacılar kanatlı diskin içerisinde çıkan erkek figürünün tanrı Ahuramazda'yı temsil ettiğini birçok kez ileri sürmüşlerdir. Bu düşüncenin asıl sebebi aynı coğrafyada hüküm sürmüş olan Assur'daki sembolün tanrı Ashur'u simgelemesinden kaynaklanmaktadır. İranlılar ise fravaharı ruhun ya da kişinin koruyucu meleğinin bir tasviri olarak görmektedirler. Ayrıca kanatlı diskin Mısır kökenli olduğu genel kanıdır. Mısır'da şahin, gökyüzü ve güneş tanrısı Horus'u temsil ediyordu. Bu sembol ilerleyen zamanlarda bazı batı Asya toplulukları tarafından ufak değişikliklerle özümsemiştir. Assur imparatorluğunda sembol, diskin üst kısmında sakallı, elinde yay tutan erkek figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki erkek figürü Assurların büyük tanrısı Ashur'u temsil etmekteydi.

Akhaemenid hanedanlığını yükselişe geçmesiyle Persler bu kanatlı disk figürüyle tanıştılar. Sembolün çeşitli tipleri Akhaemenid kabartmalarında, satrap sikkelerinde, bullalar, mühürler ve diğer küçük buluntularda karşımıza çıkmaktadır. En sık karşılaşılan tip kartal (?) kanadı, kuyruğu, bacakları ve yarım insan vücudundan oluşan tiptir. Diskin içerisinde çıkan erkek figürü, tıpkı Pers kralları gibi giymiş ve taç takmaktadır ve bir eli yukarı doğru meyilli iken diğer eli halka tutar biçimde betimlenmektedir. Motif bazen kartal(?) kanadı, kuyruğu, bacakları ve bir diskten oluşturularak basitleştirilmiştir. Sembolde kartal kanadının tercih edilmiş olabileceğini Avesta'da yer alan Yaşt bölümünün, Behram Yaşt (14. Yaşt), (Behram, Perslerde savaş ve başarı tanrısıdır.) isimli pasajı şu şekilde açıklamaktadır; Behram sırasıyla: 2. kez güzel inek cisminde. 3. kez güzel beyaz at. 4. kez güçlü deve. 5. kez yaban domuzu. 6. kez 15 yaşında yakışıklı genç erkek çocuğu. 7. kez büyük kanatlı kartal. 8. kez keskin boynuzlu keçi. 9. kez koyun. 10. kez güçlü kahraman suretiyle Zerdüş'te gösterdi kendini ve şan, şeref, iyilik ve güç getirdi. Burada geçen büyük kanatlı kartal ifadesi diğer yırtıcı kuşlara karşı üstünlüğünü belirtmektedir. Aynı zamanda burada Zoroastrianizm için kutsal sayılan hayvanları da görmektedir.

Sembolün en ayrıntılı tipi ise dört kanat ve merkezde bir erkek figüründen oluşandır fakat bu tip oldukça nadir karşımıza çıkmaktadır. Kanatlı figür genellikle ya insanların başının üzerinde ya da bazı hayvanlarında üzerinde tasvir edilmektedir. Bu tarz örneklerden birine Varda ele geçen bir taht ayağı üzerinde diğer örneğine ise Pers, Kilikya satrapı Tribazos'un sikkelerinde rastlamaktayız. Fravahar'ı gördüğümüz sahneler genelde av, mücadele, resmi ya da dini törenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman hem av hem de ritüel sahnelerinde karışık yaratıklar, doğatüstü varlıklarda yer almaktadır. Semboldeki figür, Pers krallarının bulunduğu sahnelerde disk içerisinde yüksele, kralı andıran erkek büstüyle temsil edilmektedir. Fakat sıradan Persli kişilerle birlikte gösterildiğinde, insan büstünün ortadan kalktığını görmekteyiz. Bir kralı ve onun maiyetindekiler ya da düşmanların mağlup edildiği sahnelerde her iki figür tipide bulunabilmektedir. Akhaemenid sanatında sık sık karşılaştığımız fravahar sembolü, Perslerin toplumsal inanç ve dininde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Önceden de bahsettiğim gibi sembolün net olarak anlamı ve özellikleri belirsizdir. Fakat sembolün işleviyle ilgili üç önemli görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki kralın üzerinde yer alan kralın Fravaharı, ikincisi tanrı Ahuramazda'nın temsili, üçüncüsü ise khvaranah yani kralın ya da ulusun şansı, kaderi ve şanını temsil ettiği yönündedir. Önceden de değindiğim üzere fravahar sembolü genelde kişilerin üzerinde yer alırken, Sasani anıtlarında genelde figürlerle aynı seviyede olması dikkat çekicidir.

Antik yazar Herodotos, Perslerin tanrılarına dair hiçbir simgelerinin olmadığını bizlere bildirmektedir. Avesta'da, Ahuramazda'nın sembollerinin ateş ve güneş olduğu, hiçbir kanatlı bir figürle bağdaşmadığı da diğer önemli bir konudur. Araştırmacı J.M. Unvala, fravahar tasvirinin ilk görüldüğü yer olarak Behistun yazıtını işaret etmektedir. Bu yazıtta Darius'un zaferi anlatılmakta ve Unvala, buradaki fravahar sembolündeki erkek figürünün gerek kıyafetleri gerek jestleriyle krala oldukça benzediğini söylemektedir. Ayrıca Unvala, buradaki sembolün, kralın sahtekâr, düzenbaz kişileriyle yaptığı savaşlarda görünmez rol oynadığını belirtmektedir. Fravashi kelimesi kadın ismi olarak bilinmektedir. Fakat Fravahar sembolündeki figür erkek figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da aslında kelime kökeni olarak bir veri elde etmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Ayrıca Unvala, fravahar sembolünün savaşlarda askerlere yardımda bulunduğunu söylemekte fakat biz hiçbir tasvirde diskten çıkan erkek figürünün herhangi bir askeri teçhizat taşımadığını net olarak görmekteyiz. Eğer ki Persler fravahar sembolüne orduyu koruma gibi bir işlev kazandırsaydı Assurların sembolündeki gibi ok, yay gibi askeri teçhizatlar karşımıza sık çıkardı. Ayrıca kralın fravaharı, kralın şahsının bir temsili olsaydı birçok sahne'de din adamları magosların üzerinde bir rahip ya da hayvanlar üzerinde de aslan gibi güçlü hayvan simgeleriyle karşılaşmak oldukça mümkündür.

Sembolün Ahuramazda'yı temsil ettiğini ilk öne süren kişi J. G. Rhode olmuştur. Kralın üzerinde bulunan sembolün Zoroastrianizmde ki iyilik tanrısı İzed (öülmeye layık olan anlamında) ya da Amesha spenta'yı temsil ettiğini görüşü de mevcuttur. Rhode, kanatlı figürün tuttuğu halkayı güneşle ilişkilendirdi ve bunu sadece Ahuramazda gibi tanrısız bir kişiliğin elinde tutabileceğini önerdi. G. Rawlinson'a göre ise Assur'dan alınan ve tanrı Assur'u temsil eden sembol Perslere geçtiğinde Ahuramazda'nın bir temsili konumundaydı ve kaya mezarlarında ve diğer yapılarda kullanım gördü. Rawlinson bu görüşünü daha da güçlendirdi. Şöyle ki kanatlı figürün ve Mithra ya da güneş temsil eden bir diskin bir arada olduğu sahnelerde kanatlı figürün diğerlerinden yüksek bir kademe'de bulunması, Mithradan daha önemli bir tanrıyı temsil etmiş olması anlamına gelmekte yani bu tasvirlerde Ahuramazda'yı temsili söz konusudur.

Herodotos'un, Perslerin herhangi bir dini simgesi olmadığını düşüncesini iki klasik yazar Dinon ve Berossus'ta desteklemektedir. Dinon, tanrı Ahuramazda'nın bağımsız bir şekilde temsil edilmediğini fakat ateş ya da güneş ile sembolize edildiğini söylemektedir. Fravahar'ın bir diğer dikkat çekici yanı ise kral ya da muhafızlarının bulunduğu sahnelerde bu figürlerin üzerinde kanatlı bir insan şeklini alırken sıradan Persilerin üzerinde sadece kanatlı bir disk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da iki farklı sembolün varlığını açıklamaktadır. Fakat bir sembolün kraliyet Ahuramazdasını diğerinin ise sıradan Persilerin Ahuramazdasını tasvir etmesi uygun gözükmemektedir. Buradan da şu sonuç çıkarılabilir; Bu iki formdan birisi doğrudan Büyük Krallarla ilişkilendirilmiş iki ilahi güçü temsil etmektedir.

Fravahar'ın kimi zaman ikincil planda, diğer figür ve sembolere oranla daha küçük yapıldığını görmekteyiz. Bunun örnekleri Van'da ele geçen taht ayasındaki sembol, Oxus hazinesinde bulunan akinakes (Perslerin kullandığı kısa kılıç) kınındaki sembol ve kimi zamanda kanatlı sembolü tutan Semitik tanrı Baal' gösteren Kilikya sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Fravahar hiçbir zaman törende ya da başka bir olayda birincil rolü üstlenmez fakat Sasani zafer kabartmalarında ayda Hel-lenistik Tyche (Yunan mitolojisinde şans ve talih tanrıçası) gibi Büyük Kral'ın üzerinde ve sahneden bağımsız karşımıza çıkmaktadır. Fravahar'ın ikincil planda işlenmiş olması bu sahnelerde tanrı Ahuramazda'yı simgelemesine ters düşmektedir. Çünkü taht ayası gibi alçakta yer alan bir unsur üzerinde tanrının sembolünün yer alması pek mümkün gözükmemektedir.

Perslerde önemli bir kavram olan khvaranah (talih, kader) kavramına baktığımızda, Avesta'da Xr.nah, Pers dilinde ise Xurrah, Farrah ve Far olarak adlandırılmaktadır. Güneşle ilişkili bir kavram olduğunun ilk kelimesinden çıkarımı yapılmaktadır. Şöyle ki khva, Persçe güneş anlamına gelmektedir. Sembolün iki büyük varyasyonu bulunmaktadır. Bunlardan ilki kanatlı insan figürünün Kral'ın şansını, kaderini temsil ettiği, kanatlı halkanın ise Perslerin şansını ve kaderini temsil ettiği düşünülmektedir. Kanatlı disk sembolü satraplar, askerler, avcılar, din adamları gibi kişilerin haricinde hayvanlar ve doğaüstü varlıklarla da ilişkilendirilmektedir. Bazı durumlarda sembolün bu formunun kraliyet mensupları üzerinde görülmesi bu kişilerin en üst derecede olduklarının göstergesidir. Kanatlı insan figürü ise krallıkla bağlantılıdır. Bir koruma jesti yapar ve krali kişilerin üzerinde durur. Elinde özgürlük halkası (?) tutar ve hangi şahsiyetin üzerindeyse onun benliğine bürünür. Bazen de sembolü çok küçük tasvir edilmiş şekilde görmekteyiz. Bulunan bir Akhaemenid silindiri mühürü üzerinde askerler kanatlı insan figürü olan sembolü koruyor pozisyonundadır. Buradaki sembolün anlamı bu durumda Ahuramazda ile ilişkili olmanın uzaktır. Aynı sahne içerisinde üst kısımda ikinci bir sembol yani kanatlı disk dikkat çekmektedir. Bu da muhtemelen askerlerin koruyuculuğunu üstlenmektedir. Kanatlı sembolün yer aldığı diğer güzel örnek ise bugün Boston Güzel Sanatlar Müzesinde yer alan küpedir. Küpe üzerinde merkezde sakallı bir erkek figürü ve onu çevreleyen altı erkek dikkat çekmektedir. Küpenin oldukça detaylı ve ince işçilikle yapılması bunun sıradan bir kişi tarafından kullanılmadığını kanıtlamaktadır. Burada yer alan altı kişi ilk olarak Amesha Spentalar olarak yorumlanmıştır. Fakat bu yanlış bir veridir çünkü Amesha Spentaların üçü kadın üçü erkek figürlerdir. Buradaki altı figürün tamamı erkek olarak bitimlenmiş ve bunların kraliyeti temsil eden ve Perslerin altı büyük ailesinin temsilcileri yani kralın altı yardımcısı olduğu düşünülmektedir.

Khvaranah kavramı sahtekârlık yapan, dürüst davranmayan, yıkıcı faaliyetlerde bulunan kişilerden ayrılır ve hızla o kişiden uzaklaşır. Yeryüzü ve gökyüzünde oldukça hızlı olan erkek geyik ve şahin gibi hayvanlarla aşamalı olarak gökyüzüne doğru hareket eder. Bir efsaneye göre Kral Jamshid (Yima), khvaranah'ını kaybettiğinde beraberinde krallığını da kaybetti ve daha sonra tahta geçen her Pers kralı khvaranah'a karşı hassas davrandı ve onu kaybetmemeye çalıştı. Hatta Kral Dareios sarayının duvarına khvaranah sembolünü kanatlı disk olarak betimledi onu kaybolmasını önlemek amacıyla her iki yanına da sfenksler koyarak korudu. Genel olarak bakıldığında khvaranah'ın iki farklı tanrısal ilkeye atfedildiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki kraliyet ailesi, ikincisi ise Pers halkıdır. Khvaranah, Pers halkı içerisinde kötülük yapanlar ve kötülüğü destekleyenleri ortadan kaldırır. Perslerin düşmanlarını yok eder ve değerli Pers halkına bilgelik, servet ve refah bahşeder. Aynı zamanda Pers topraklarında kahramanlar neredeyse hiçbir zaman khvaranah'ın yardımı olmadan bir başarıya ulaşamadılar. Sonraları ortaya atılan bir düşüncesi ise aslında her yaratığın bir kişisel khvaranah'a sahip olduğu yönündeydi. Kraliyet khvaranah'ı ise krallığın her zaman önceliği idi ve yalnızca gerçek Pers krallarının yanında oldu ve bu kralların zaferler elde etmesini, iyi bir şansa sahip olmalarını sağladı.

Şanlı bir yönetici, şanlı bir khvaranah'a sahipti ve kavram seçilmiş bir başka varise transfer edilmekteydi. Khvaranah kavramını Yunanlarda bilmekteydi ve çoğunlukla onu tûçh (Tyche), bazen de δαίμων (Daimon) olarak ifade ediyorlardı. Latince kaynaklar ise bu kavramı Fortuna olarak çevirmişti.

Mimari öğelerden diğer örneklerle bakacak olursak, fravahar sembolünün en net ve en ünlü tasvirini Kral I. Dareios mezar anıtı kabartmasında görmekteyiz. Burada kral üç basamaklı bir kaide üzerinde ayakta sol profilden, sol elinde yay tutar biçimde ve sağ eliyle de karşısında yine üç basamaklı kaide üzerinde yükselen ateş altarına tapınma pozisyonunda betimlenmiştir. Burada yer alan semboldeki erkek figürü kıyafet dökümüne kadar kralla birebir benzeşmektedir. Pers krallarını her birinin 'kişisel ateşi' kavramı fravahar sembolüyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple bu sahnede ateş sunağının yer alması olağan bir durumdur. Persler 'özel kraliyet ateşi' kavramını oldukça ciddiye alıyorlardı. Kral tahtta olduğu sürece kutsal ateş yanar ve öldüğünde söndürülürdü. Hatta ateşi öylesine kutsal sayıyorlardı ki kurban törenlerinde veya askeri seferlerde gümüş bir sunak üzerinde ateş taşıyorlar ve ona dua ederek yeminlerini gerçekleştiriyorlardı.

Görsel: Dareios'un Sarayının Duvar Rölyefinde Fravahar'ı Koruyan Sfenksler

İran'daki Kuşhan krallığının sikkelerinde omuzlarından alevler yükselen, bir elindeki kâseyle sunu yapan Pharro, pharo isimli erkek tanrı kutsal ateşle ilişkilendirilmiştir. Sasani sikkelerinin bir kısmında ise kralı alevler içerisinde görmekteyiz ve bu sembolün fravahar proto-tiplerinden sonra modellenmiş olup doğrudan kralın şanını temsil ettiği düşünülmektedir.

Sembolün hayvanlar üzerinde yer alması doğaldır çünkü özel hayvanların bu sembole sahip olması gerekiyordu. Fravahar sembolü kartal ailesine mensup bir kuşun kanadı ve kuyruğuna sahiptir. Bazı durumlarda kralın tacı ile kanatlı semboldeki erkek figürünün bütün detayları benzer olsa da başlarında taçları farklı olabilmektedir. Bu da sembolün aslında kralın önemli bir selefinin khvaranah'ını temsil etmektedir. Kralın tacının farklı olduğunu en net olarak Behistun yazıtında görmekteyiz. Burada Dareios'un başındaki tacı mazgallı (kidaris) biçimde işlenmiştir. Semboldeki erkek figürünün başındaki güneş motifini ise sonra ki dönemlerde oraya eklenmiştir ve kral Dareios'un bu boynuzların içerisinde güneş motifini (Assur güneş tanrısı Shamash'ın sembolü) eklemesinin tanrı Ahuramazda'yı daha

da güçlendirmeyi amaçladığı düşünülmektedir. Bu da kimi araştırmacılar tarafından buradaki sembolün Ahuramazda'yı temsil ettiği görüşünü doğrultmaktadır. Ayrıca bir diğer önemli hususta Dareios'un bu yazıtta 72 kez Ahuramazda'nın ismini geçirmiş olması ve tüm başarılarını, zaferlerini Ahuramazda'ya bağlaması burada yer alan sembolün Ahuramazda ile olan ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Dareios'un morlar içerisinde doğmadığı (kraliyet soyundan olmadığı) ve bir karta tarafından beslenip, büyütüldüğü söylenmektedir. Bundan yola çıktığımızda Behistun'da ki sembolün Kral'ın talihi tanımlaması da mümkündür. Fakat Kral Büyük Kyros, öncesinde zıt bir politika izlemiştir. Tarihçilerin birçoğu Büyük Kyros'un dine bakışını net olarak açıklamazlar. Fakat günümüze ulaşan yazıtlar bizlere birçok bilgiyi sunmaktadır. Kyros'un yazıtlarında tanrı Ahuramazda'dan hiç bahsedilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Çünkü başa geçen Pers kralları tanrının desteğini almak için tüm fırsatları değerlendirmekteydi. Kral Kyros'a ait olduğu düşünülen mezar anıtının alınlık kısmına 49 cm çapında oldukça büyük, Med tanrıları Mithra ve Apam Napat'ın sembolleri olan güneş çiçeği ve palmet kombinasyonu kabartma olarak işlenmiştir. Fakat Kyros'un, Ahuramazda'dan hiç bahsetmemiş olması onu tamamen yok sayması anlamına da gelmemektedir. Çünkü mezarın alınlık kısmında yer alan motif Ahuramazda'nın temsilinin erken bir örneği olarak güneşle (Ahuramazda'nın gözü) ilişkilendirilmiş olması muhtemeldir.

Fravahar sembolünün daha gerçekçi yorumu ise şu şekilde yapılabilir; Avesta'nın khvaranah'ı ile Med'in Farnah'ı insanların uzun bir ömür, güç ve refah getirmesi için ihtiyaç duydukları ilahi kişiliği temsil ederler. Kanatlı diskin basit sembolü ise önerildiği gibi, tüm insanlığa uygun olduğu için khvaranah'ı temsil ederken, daire içindeki figür hükümdarlarla birlikte gelen kraliyet khvaranahıdır ve kraliyet kanının kutsal gücü ile kendisini bir hanedana bu şekilde bağlamaktadır. Bu kraliyet khvaranah'ının aslında kralın ruhunun karşılığı olduğunu eski bir Sogd masalı desteklemektedir. Bu masal bir kralın öldüğüne inanması için nasıl kandırıldığını anlatır. Masal şu şekildedir: "Kralı tabuta koyarken oradaki bir hırsız başına hükümdarlık tacını taktı ve kral kıyafetlerini üzerine giydi. Kralın yattığı tabuta yaklaştı ve onunla konuştu. "Hey, hey, Kral, uyan, uyan! Korkma, ben senin Farn'im!" Aslında bu masalda hırsız kendisinin, kralın khvaranah'ı olduğunu ve onu inandırmayı amaçladığını net olarak görmekteyiz.

kazılar ve çeşitli koleksiyonlardan elde edilen toplam 540 adet mühür ve bulla üzerindeki tasvirlerde ise kanatlı disk en yaygın olanıdır ve birçok sahne kendine yer bulmuştur. Kanatlı diskli yaratıklara savaşı ve zafer kazanan kralın üzerinde, savaş sahnelerinde, av sahnelerinde, ateş altılarında, palmiye ve palmetlerle birlikte de görmekteyiz. Genel anlamda sembol tüm sahnenin üzerinde yer almaktadır fakat nadiren de olsa av sahnelerinde, köpek ya da yaban domuzu gibi özel hayvanların üzerinde betimlenmiştir. Kanatlı diskteki erkek büstlü olanlarla ise oldukça az karşılaşmaktadırlar. Daha çok yaratıklara karşı zafer kazanan kralın üzerinde, savaş sahnelerinde, sfenks ve grifonlu sahnelerde, ateş sunağı ve diğer ritüelle ilişkili sahnelerde bu forma rastlamaktayız. Fakat sembolün bu formunu hayvanlara karşı zafer kazanan kral ve hayvanların eşlik ettiği sahnelerde çok nadir görmekteyiz. Eğer kral yaratıklara karşı zafer kazandıysa, semboldeki erkek figürü de krala fiziki anlamda (taç ve kıyafetler) oldukça benzemektedir. Özellikle yaban domuzu avı sahnelerinde kanatlı figürün ortaya çıkması özel bir anlam içerdığını göstermektedir. Kanatlı figürün av sahnelerinde avcıdan farklı başlık taktığı dikkati çekerken ritüel sahnelerinde ritüeli yapan kişiyle aynı başlığı taktığı görülmektedir. Bu farklılaşmanın sebebi kişinin karakterinin özelliğini vurgulaması ya da yaşayan kişiye eşlik eden ruhun bir göstergesi olabilir.

Oxus hazinesinde bulunan bir silindiri mühür üzerinde Fravahar sembolünün farklı formlarıyla karşılaşılmaktadır. Burada ilk olarak kanatlı figür tepe başına askerinin üzerinde yer alırken diğer sahne de figürlerin tam ortasında yukarıda kanatlı disk altta hıfıl içerisinde sakallı erkek figürü dikkat çekmektedir. Buradaki betim aslında tanrı Ahuramazda'nın diğer tanrılar olan üstünlüğünü kanıtlamaktadır. Ayrıca Ahuramazda'nın oradaki kişileri koruyucu özelliği vurgulanmak istenmiş olabilir.

Pers coğrafyasında şahin, kartal gibi yırtıcı kuşlar her zaman ön planda tutulmuştur. Avestada da khvaranah'a atfedilen Varaghn'a kuşu, şahin ailesine mensup yırtıcı bir kuştur. Ayrıca tarihçi Quintus Curtius Pers kralının cübbesinin (kydaris) şahin motifleriyle süslü olduğunu bildirmektedir. Kral kent dışındayken ikamet ettiği çadırın güneşin sembolik bir görüntüsü ve kartal amblemi ile süslediği bilinmektedir. Kralın çadırında bu tarz motifin işlevi Fravahar ve Ahuramazda'yı temsil etmenin aksine kralın ikametini belirtmesi daha uygun bir görüştür. Sembolün antik kaynaklarda ki yorumları da dikkate alındığında ve yer aldığı örnekler üzerinden yola çıktığımızda işlevi hakkında net bir bilgi vermek mümkün olmamaktadır. Fakat özellikle hayvanlar üzerinde yer aldığı sahnelerde o hayvanların khvaranah'ı rolünü üstlendiği çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Ayrıca semboldeki figürün krala oldukça benzer şekilde tasvir edilmiş olması da yine bu tarz sahnelerdeki temsili Ahuramazda'yı karşılaması uzak bir düşüncedir.

Çünkü bir tanrının ki bu Ahuramazda gibi büyük bir öneme sahip bir tanrıysa, bir ölümlü gibi ve ona benzer tasvirde yer alması pek mümkün görünmemektedir.

Modern Zerdüştler, Fravahar sembolünü dünyayı kötülüğe karşı koruyan, kişinin ölümsüz ruhu olarak görmektedirler. Son olarak Zerdüştükte Fravahar/Fravashi sembolünün üç ana rolü olduğunu görmekteyiz. İlki dünyayı tehlike anında korumak üzere cennetten inen savaşçılar, ikincisi ataların ruhu, üçüncüsü ise koruyucu ruh olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde İran topraklarında birçok nesne üzerinde ve modern tapınaklarda, diğer mimari yapılarda ve mezar taşlarında sık sık Fravahar sembolüyle karşılaşılmaktadır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

ARSLAN, Yavuz. Perslerin Yönetim Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.

AZİZLİ, Najiba Ziyayi, Zerdüştüğün Kitabı Kutsal Avesta Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2009.
BOYCE, Mary. A History of Zoroastrianism, Vol. II, Köln, 1982.

CURTIS, Vesta Sarkhosh. Ancient Iranian Motifs and Zoroastrian Iconography, The Zoroastrian Flame: Exploring Religion, History and Tradition, (Ed. Sarah Stewart, Alan Williams, Almut Hintze), London, 2016.

HEKİMOĞLU AKYAZAR, Aşlı. Eski İranda Zerdüştlük ve Kutsal Ateş, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

JAMZADEH, Parivash. The winged ring with human bust in Achaemenid art as a dynastic symbol. Iranica Antiqua, Vol. 17, 1982.

KAİM, Barbara. Das Gelfügel in Der Achaemenidische, AMI 24, 1993.

RAZMIJOU, Shahrokh. Forgotten Empire the world of Ancient Persia. Religion and Burial Customs, 2005.

ROAF, Michael. Sculptures and Sculptors at Persepolis. IRAN Journal of the British Institute of Persian Studies, Vol. 21, 1983.

NEMRUD DAĞI HIEROTHESEION'DA GÖRÜLEN DOĞU-BATI S E N T E Z İ

Alper Alp

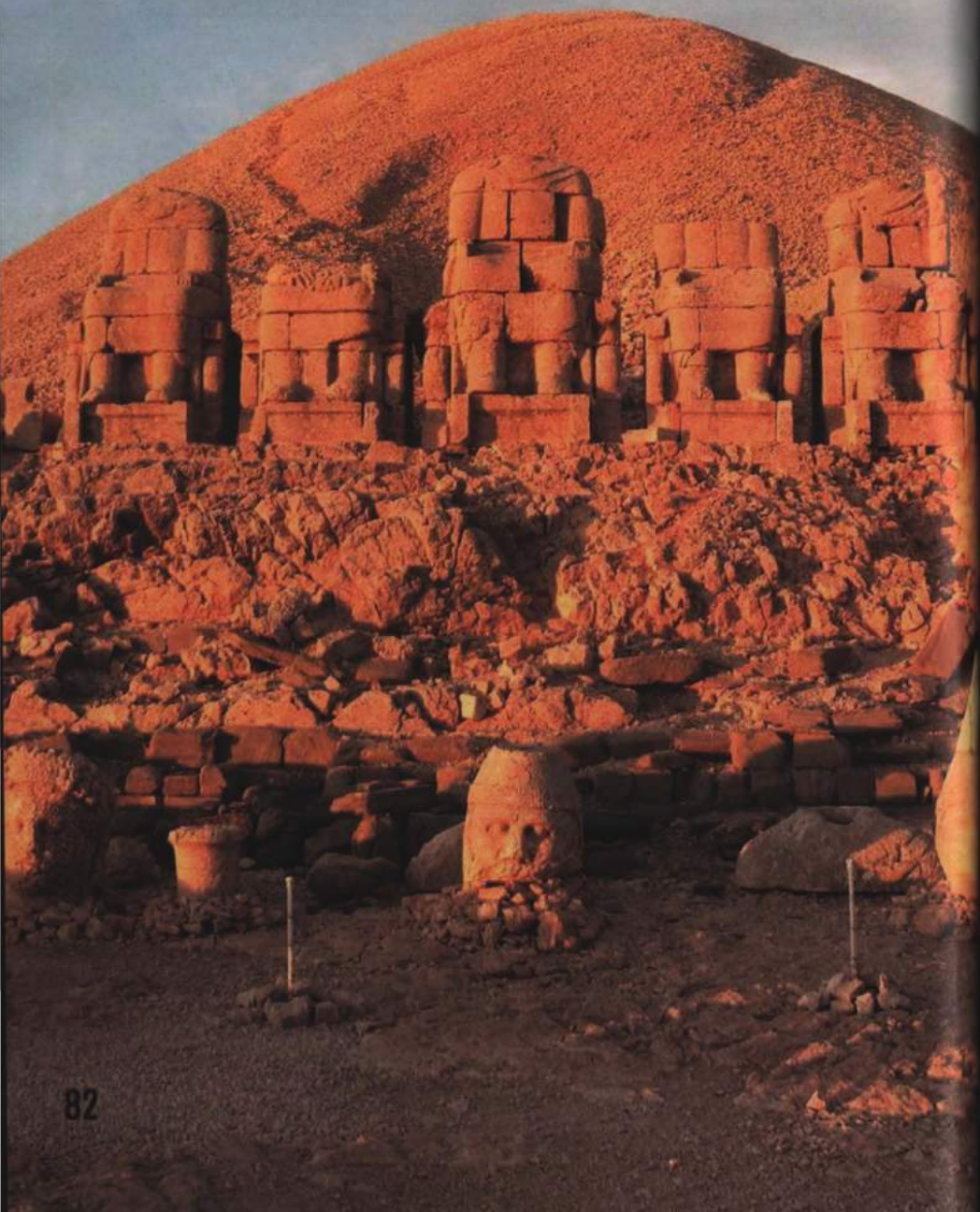
Kommagene Krallığı coğrafi açıdan son derece önemli bir bölgeyi kapsamaktaydı. Fırat ve Toros dağları arasındaki bölgenin kontrolünü elinde bulundurmak Anadolu ve Mezopotamya arasındaki geçiş noktasına da sahip olmak demektir. Bu durum hem ticari hem de askeri açıdan çok önemlidir. Bu sebeple Kommagene Krallığı MÖ 69 yılında bağımsızlığını kazanmadan önce Pers Krallığı'nın yıkılmasıyla birlikte önce Helenistik İmparatorluğun, ardından Ermeni ve Seleukos Krallıklarının idaresi altında kalmıştır. Seleukos Krallığının zayıflamasıyla birlikte Pergamon Krallığı ve müttefiki Roma Anadolu topraklarındaki varlığı hissettirmeye başlar. Roma'nın da bu dönemde başlayan Parth mücadeleleri sebebiyle Fırat Nehri'ni sınır olarak korumak istemektedir. Bu sebeple de bölge uzun bir süre Roma-Parth mücadelesinin ortasında tampon bölge olarak kalmıştır.

Nemrud Dağı, içinde bulunduğu coğrafya sebebiyle hemen hemen her dönemde önemli gelişmelerden etkilenmiştir. MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru Akkad Krallığı'nın eline geçen bölge, MÖ 14. yüzyılda Hitit egemenliği altına girer. MÖ 12. yüzyılda Hitit krallığının yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan Geç Hitit Devletleri ve Assur İmparatorluğu arasında mücadeleler yaşanmıştır. MÖ 708 yılında Assur hakimiyetine geçen bölge, ardından MÖ 605 yılında imparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte Babil Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir. MÖ 539 yılında ise Akhaemenid Krallığı'nın kurulmasıyla birlikte Babil Krallığı ele geçirilerek yıkılmıştır. Böylelikle bölgedeki Pers hakimiyeti başlamıştır. Hitit döneminde Kummuh ismiyle bilinen bölge, sonraki dönemlerde Kommagene olarak adlandırılmaya devam etmiştir. Günümüzde ise Adıyaman il sınırı içinde yer alan, Kahta ilçesine bağlı olarak Antituros dağlarının bir parçasıdır.

Nemrud Dağı kutsal alanının keşif tarihi 1881 yıllarının sonu ve devamında 1882 yıllarına dayanmaktadır. Yol yapımı sırasında rastlanan ve ardından 1881 yılında Berlin İlimler Akademisine bildirilen anıt, yine aynı akademi tarafından görevlendirilen Otto Puchstein ve Karl Sester anıtı incelemek için bölgeye gönderilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda, 2150 metre yükseklikte, çevresine tamamen hâkim bir tepede yığma taştan yapılan bir Tümülüs mezar ile mezarın doğu ve batısında olmak üzere iki teras yapısı bulunmuştur. Teras yapılarında büyük heykel gövdeleri ve üzerlerinden ayrılmış başlar göze çarpmıştır. 1882 yılında yapılan bu çalışmalar sayesinde belirlenen Antiochos I. Theos'un mezarıyla birlikte çevresindeki kutsal alan literatüre kazandırılmıştır. Osman Hamdi Bey tarafından da çalışılan Nemrud Dağı, yapılan ilk Türk bilimsel kazı olması sebebiyle önemli bir yer tutmaktadır ancak sonrasında ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle 20. yüzyılın ortalarına kadar çok fazla bir araştırma yapılamamıştır.

Nemrud Dağı kutsal alanı MÖ 69 ile yaklaşık MÖ 36 yılları arasında hüküm süren kral I. Antiochos Theos Dikaios Epiphanes'in tümülüsünün yer aldığı, çevresinde tanrı heykel ve kabartmalarının bulunduğu kompleks bir yapıdır. Her iki terasta da aynı şekilde arkalarında isimlerinin yazdığı 5 adet oturur vaziyette heykel grupları mevcuttur. Yine aynı şekilde her iki terasta olmak üzere yanlarda aslan ve kartal heykelleri bulunmaktadır. Mevcut heykellere yüklenen anlamlar aslında doğu ve batının birbiriyle ilişkisini son derece net bir şekilde ortaya koyar. Sırasıyla Kral I. Antiochos, ülkenin tanrıçası Kommagene, Zeus – Ormasdes, Apollon – Mithras – Helios – Hermes ve Artagnes – Herakles oturur vaziyetteki devasa heykelleri yer almaktadır.

Zeus, bilindiği üzere Yunan dünyasında Olympos'lu tanrıların kralıdır. Pers dünyasında ise Ahuramazda olarak bilinen Oromasdes, Zerdüşt dininin önemli tanrılarından biridir. Öyle ki Büyük Pers Kralı I. Dareios ailesinin koruyucu tanrısı olarak Oromasdes'i seçmiştir. Antik kaynaklarda da Yunan ve Roma dünyasına yabancı bu tanrı Zeus veya Iuppiter olarak adlandırılarak tanrısal özelliklerinin benzerlikleri vurgulanmıştır. Apollon – Mithras – Helios – Hermes heykeli de güneş ile ilişkilendirilen her iki topluma ait 4 tanrının, tek bir figür üzerinde birleştirilmesiyle oluşturmuştur. Akhaemenid Dönemi'nde Mithras, güneş tanrısı özellikleri taşımasıyla birlikte Ahuramazda'dan sonra yazıtlarda yerini alan ilk tanrı olarak ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Artagnes – Herakles – Ares heykeli savaş ile ilişkili tanrılardan oluşmuş bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Zerdüşt dininin kutsal kitabı Avesta'da Vərətrağna olarak geçen savaş tanrısı, Akhaemenid dönem yazıtlarında rastlanmamış olmasına rağmen Kommagene'de Yunanca ismi Artagnes olarak kullanılmıştır.

Yunan inancında Herakles, Roma'da ise Ares olarak bilinen tanrılar savaşı, mücadele ve güç simgesi olarak ortak bir paydada buluştuklarından dolayı birlikte verilmişlerdir. Tanrı heykellerinin sonuncusu olarak da Tanrıça Kommagene heykeli bolluğu ve bereketi simgelerken, antik Yunan tanrılarının arasından gelen Hera veya ondan öncesine ait Mezopotamya tanrılarından Kubaba ile ilişkilendirilebilir. Kommagene kralı Antiokhos'un kendisi de Tanrıların arasındaki yerini olarak ilk sırada konumlandırılmıştır.

Tanrı heykelleri, I. Antiokhos'un atalarının dayandığı toplumların kültürel geleneklerine göre şekillenerek, özellikler taşımaktadır. Tanrıların aldığı bu özellikler Helenistik Dönemin devletler arasındaki en çok başvurulan tanrılarından gelmektedir. Tanrıları Atalarının Pers ve Yunan toplumlarına dayandığı da düşünülürse, bu uygulama ile dönemin en büyük kültürel geleneklerine sahip gruplarına kolaylıkla ulaşabilecekti. Bunun için seçilen yerinde anlamı büyüktür. Öyle ki Strabon'un aktardığına göre Pers geleneğinde en büyük tanrılar dağ tepesinde aranmaktaydı. Yunan inancında ise tanrıların Olympus Dağı'nda yaşamaları Nemrut Dağı gibi yüksek ve hakim bir tepenin seçilmesi her iki inanın içinde tanıdık.

Doğu ve Batı teraslarındaki heykel gruplarının her iki yanında da aslan ve kartal figürleri görülmektedir. Cepheden görülen hayvan figürleri de aslında kendi içinde Doğu-Batı ilişkisini göstermektedir. Çünkü aslan figürü, burada da verildiği şekliyle doğu etkilidir. Devletlerin güç ve kuvvetlerini simgeleyen aslanlar özellikle açık ağız, dalgali yeleleri ve geniş burnuyla Pers etkisini yansıtmaktadır. Kartallar ise özellikle Yunan toplumunda Zeus'un sembolü olarak sıklıkla kullanılırdı. Her iki hayvan figürü de Pers ve Yunan geleneklerinde güç ve kudretin temsilcisi olduğundan dolayı kullanılarak Kommagene Krallığı'nın da simgesi olmuştur.

Teraslarda bulunan heykellerin hepsi geleneksel doğu giysileriyle görülmektedir. Erkek tanrılarda pantolon, neredeyse yere kadar uzanan bir gömlek ve üstüne manto giymişlerdir. Manto sağ omuzdan fibula (Giysileri birbirine tutturmak için kullanılan iğne) ile uçları birbirlerine tutturulup bütün vücudun sol tarafını sarmaktadır. Üç parçadan oluşan bu giysi için doğulu özelliği pantolondan gelmektedir ve bu bir zorunluluktur. Batı terasında ise giyim şekilleri bir değişiklik göstermemiştir. Tek değişiklik üzerlerindeki mantoları tek omuzdan takmak yerine komple giyerek önlerini kapatmış ve böylelikle de önlerinde "V" biçimli çizgiler ortaya çıkmıştır. Bu çizgiler aslında mantonun ön tarafta kapatılması için kullanılan bir kuşak parçası olduğu düşünülmektedir ki zaten bu şekildeki örnekler Pers atalarının giysilerinde de görülmektedir. Heykellerin arasındaki tek tanrıça olan Kommagene, aslında erkek tanrılara göre pantolon hariç çok da farklı giyinmemiştir. Üzerinde yine bir manto, altında ise khiton (Tunik benzeri Antik Yunan giysisi) görülmektedir.

Yunan inanışında Herakles, Roma'da ise Ares olarak bilinen tanrılar savaş, mücadele ve güç simgesi olarak ortak bir paydada buluştuğlarından dolayı birlikte verilmişlerdir. Tanrı heykellerinin sonuncusu olarak da Tanrıça Kommagene heykeli bolluğu ve bereketi simgelerken, antik Yunan tanrılarının arasından gelen Hera veya ondan öncesine ait Mezopotamya tanrılarında Kubaba ile ilişkilendirilebilir. Kommagene kralı Antiokhos'un kendisi de Tanrılar arasındaki yerini olarak ilk sırada konumlandırılmıştır.

Tanrı heykelleri, I. Antiokhos'un atalarının dayandığı toplumların kültürel geleneklerine göre şekillenerek, özellikler taşımaktadır. Tanrılar aldıkları bu özellikler Helenistik Dönemin devletler arasındaki en çok başvurulan tanrılardan gelmektedir. Tanrıları Atalarının Pers ve Yunan toplumlarına dayandığı da düşünülürse, bu uygulama ile dönemin en büyük kültürel geleneklerine sahip gruplarına kolaylıkla ulaşabilecekti. Bunun için seçilen yerinde anlamı büyüktür. Öyle ki Strabon'un aktardığına göre Pers geleneginde en büyük tanrılar dağ tepesinde aranmaktaydı. Yunan inanışında ise tanrıların Olympos Dağında yaşamaları Nemrut Dağı gibi yüksek ve hakim bir tepenin seçilmesi her iki inanış içinde tanrıdır.

Doğu ve Batı teraslarındaki heykel gruplarının her iki yanında da aslan ve kartal figürleri görülmektedir. Cepheden görülen hayvan figürleri de aslında kendi içinde Doğu-Batı ilişkisini göstermektedir. Çünkü aslan figürü, burada da verildiği şekliyle doğu etkilidir. Devletlerin güç ve kuvvetlerini simgeleyen aslanlar özellikle açık ağız, dalgalı yeleleri ve geniş burnuyla Pers etkisini yansıtmaktadır.

Kartallar ise özellikle Yunan toplumunda Zeus'un sembolü olarak sıklıkla kullanılırdı. Her iki hayvan figürü de Pers ve Yunan geleneklerinde güç ve kudretin temsilcisi olduğundan dolayı kullanılarak Kommagene Krallığı'nın da simgesi olmuştur.

Teraslarda bulunan heykellerin hepsi geleneksel doğu giysileriyle görülmektedir. Erkek tanrılarda pantolon, neredeyse yere kadar uzanan bir gömlek ve üstüne manto giymişlerdir. Manto sağ omuzdan fibula (Giyileri birbirine tutturmak için kullanılan iğne) ile uçları birbirlerine tutturulup bütün vücudun sol tarafını sarmaktadır. Üç parçadan oluşan bu giysi için dogulu özelliği pantolondan gelmektedir ve bu bir zorunluluktur. Batı terasında ise giyim şekilleri bir değişiklik göstermemiştir. Tek değişiklik üzerlerindeki mantoları tek omuzdan takmak yerine komple giyerek önlerini kapatmış ve böylelikle de önlerinde "V" biçimli çizgiler ortaya çıkmıştır. Bu çizgiler aslında mantonun ön tarafta kapatılması için kullanılan bir kuşak parçası olduğu düşünülmektedir ki zaten bu şekildeki örnekler Pers atalarının giysilerinde de görülmektedir. Heykellerin arasındaki tek tanrıça olan Kommagene, aslında erkek tanrılara göre pantolon hariç çok da farklı giymemiştir. Üzerinde yine bir manto, altında ise khiton (Tunik benzeri Antik Yunan giysisi) görülmektedir.

Devasa heykeller, deksiosis sahnelerinde ve atalar kabartmalarında görülen önemli ikonografik öğelerden biri de başlıklardır. Başlıklar en başından beri değindiğimiz doğu ve batı arasındaki sentezin doğu tarafını temsil eder. Bunlarda kendi içlerinde farklı özellikler taşımakta olup dört grupta incelenirler. Doğü özellikleri taşıdığı için başlıkların hepsi baba tarafının atalarında görülmektedir.

İlk olarak Pers Başlığı (Persian Tiara) olarak adlandırılan başlık sadece Persler için değil, Oryantalizm etkisindeki çoğu halkı tanımlamak için kullanılıyordu. Bu başlık yukarı doğru daralarak devam eden ve en yukarıda öne doğru yuvarlak çizerek biten bir çıkıntısı bulunmaktaydı. Başlığın altında bittiği yerde tiara bant şeklinde arkaya kadar uzatılarak bağlanıyordu. Arkada ise başlığın uzantısı omuzlara kadar devam eder ve yıldızlarla süslenirdi. Atalar kabartmalarında bu başlığı takan 5 kişi sırasıyla: Hystaspes oğlu Dareios, Dareios' un oğlu, kesin olarak bilinmemesine rağmen Aroandes ve son olarak Orontes'in oğlu Artasouras'da görülmektedir. Ataların yanı sıra bu başlığı takan tanrılarda mevcuttur. Zeus - Oromasdes heykelinde başındaki diadem şimşek demetleriyle süslenmişken, Apollon - Mithras - Helios - Hermes heykelinde ise dörtgenler ve diskler ile süslü olarak gösterilmiştir.

İkinci tip olarak Sivri Uçlu Başlık (Pointed Tiara) olarak bilinen Pers Başlığına benzeyen ancak ucunda yuvarlak kıvrımı olmayan, arka tarafında ise yine aynı şekilde omuzlara kadar devam eden uzantıya sahip başlık olarak tanımlamak mümkündür. Bu başlık tipi ataların kabartmalarında yine sırasıyla, I. Antiochos'un babası I. Mithridates Kallinikos, I. Mithridates'in babası Samos ve 8. atası olarak verilen Aroandes'in oğlunda görülmektedir. Yine aynı şekilde bu başlığı Nemrud Dağındaki devasa tanrı heykellerinden Artagnes - Herakles - Ares olarak tanımlanan heykelde görülmektedir. Başlığın ucu her iki terasta da kopmuş olsa da Pers Başlığındaki gibi ucunda herhangi bir kıvrımın olmadığı fark edilmektedir.

Bahsettiğimiz başlıklar birbirlerinden küçük detaylar ile ayrıldığından, üçüncü başlık tipi de aslında öncekilerle oldukça benzer bir şekilde gösterilmektedir. Satrap Başlığı (Satrapal Tiara) olarak bilinen üçüncü tip başlık, diğer iki başlığa göre ön tarafta alnın ve diademin üst kısmını kapatan bir parçaya sahiptir. Genellikle Akhaemenid Dönemindeki satrapların (Eyaletlere atanan yöneticiler) taktığı başlıklara benzediklerinden dolayı bu ismi alırlar.

Nemrud Dağında görülen son tip Ermeni Başlığı (Armenian Tiara) olarak bilinen diğer bahsettiğimiz başlıklara göre daha süslü ve karmaşıktır. Geç Helenistik Armenia Krallığı'na ait sikkelerin üstünde gösterilen büyük kralların başlarında görüldüğünden dolayı bu isim ile anılmaktadırlar. Ancak Nemrud Dağında heykel ve kabartmalarında genel olarak görülen tip tamamen İran kökenlidir. Başın çevresini saracak şekilde kullanılan ve yukarıda beş adet sivri uçtan oluşan bu başlıkların süsleme motifleri yan taraflarda sergilenmektedir. Başlığın en altında ise tiara, aslan motifleriyle süslü bir şekilde başı çevreleyerek arkada birleştirilir. Süslemenin olduğu kısmın altı ve üstü çiçek motifleri ile doluyken ortasında da yine aslan veya kartal bulunmaktadır. Başlığın üstündeki sivri uçlar palmet yapraklarından oluşmaktadır. Başlığın arkasındaki uzantı yine omuzlara kadar dökülerek kullanılırdı. Nemrud Dağındaki örnekler ise I. Antiochos'un deksiosis sahneleridir. Batı terasındaki deksiosis sahnelerinin hepsinde tanrıların karşısında bu başlık ile bulunmaktadır.

Ataların onurlandırılması fikri aslında Anadolu ve Kuzey Mezopotamya bölgelerinde MÖ 2. binyıldan beri bilinmekteydi. Bunların örnekleri Geç Hitit devletleriyle birlikte anıtlarda ve mezar stellerinde görülmektedir. Özellikle başta da bahsettiğimiz gibi bölgedeki Kummuh adıyla bilinen Geç Hitit Krallığı, içerisindeki kendinden önceki dönemlerden gelen kültürleriyle birlikte birbirinden farklı halkları barındırdığı bilinmektedir. Öyle ki Erken Demir Çağında varlığı bilinen Kummuh Krallığı, yıkılmış olsa dahi yaşayan halk Helenistik Dönem ve devamına kadar kültürel etkilerini sürdürmüşlerdir. I. Antiokhos kendi dinini oluştururken halka daha kolay ulaşabilmesi içinde kullandığı araçlardan birisi olarak atalar galerisi karşımıza çıkar. Ağırlıklı olarak yaşayan normal halk Luvi, üst sınıftaki insanlarda Pers ve Yunan kökenli olduklarından bu uygulamaya gayet kabul edilebilir olmuştur. Böylelikle bölgede yaşayan hem yerli halkın dinî inançlarına göre bir onurlandırma yapılmış hem de dışardan gelen Yunan ve Pers topluluklarının da dikkatini çekmiştir. Atalar galerisiyle birlikte I. Antiokhos Helenistik Dönem de daha önce örneği görülmemiş bir yapıtı ortaya koymuştur.

Nemrut Dağı kutsal alanıyla birlikte I. Antiokhos oluşturmak istediği yeni dinî tam anlamıyla ortaya koymuş ve kendini de bir ilah olarak ilan etmiştir. Ancak bunu yapabilmesi için çalışmalara daha öncesinden başlamış ve farklı projeleri ile alt yapıyı oluşturmaya başlamıştır. MÖ 69 yılında tahtta çıkmasıyla birlikte çok sayıda inşaat ve düzenleme faaliyetinde bulunmuş, Helenistik Dönem'in önemli kutsal merkezlerine bağışta bulunmuştur.

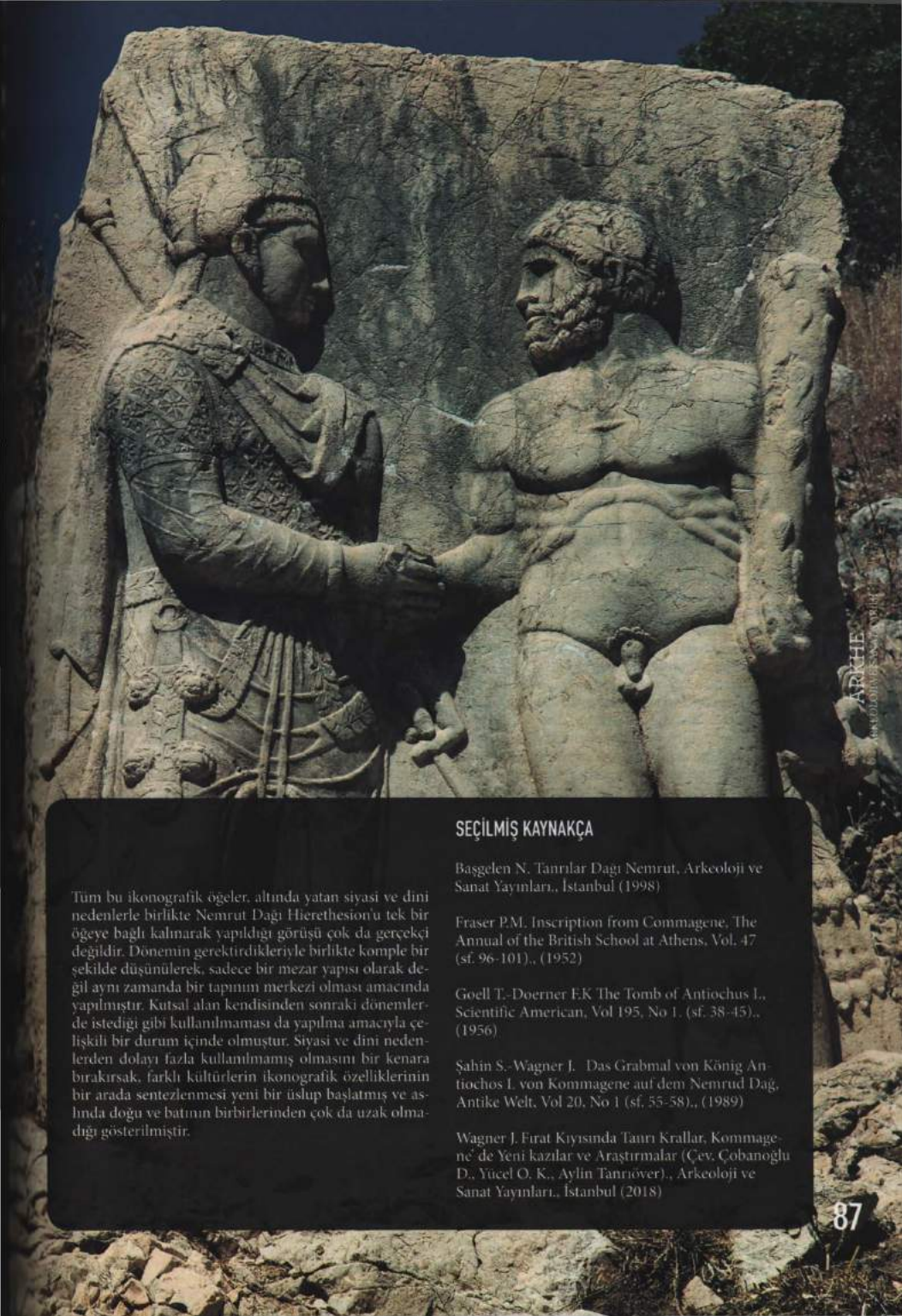
Kendi krallığından önce dedesi II. Samos'un ve babası I. Mithridates Kallinikos'un mezarlarının bulunduğu Firat Arsameia'sı (Gerger Kalesi) ve Nymphaios Arsameia'sı (Eski Kale) I. Antiokhos'un düzenlediği önemli kutsal alanlardır. Her ne kadar ataları da olsa her iki mezar alanında da kendisinin büyüklüğü gösterecek yazıt ve heykeller mevcuttur. II. Samos'un mezar anıtındaki büyük kült yazıtında kendisinin dinî görüşleri verilmiştir. I. Mithridates'te kendi mezarın yapımına daha hayattayken başlamış olmasına rağmen ancak oğlu döneminde bitirilebilmiştir. Bu dönemde de mezar yapısı heykeller ile süslenerek Nemrut Dağı'nda görülen el sıkışma sahneleri ile donatılmış, el sıkışan ise babası yerine daima I. Antiokhos olmuştur. Atalarının dahi mezar anıtlarında kendisini bu kadar öne çıkarması onun tamamen ileriki dönemlerde kendi dininin alt yapısını oluşturmaya çalışması olarak kabul edilebilir.

Nemrut Dağı Hierotherion'u oluşturulurken I. Antiokhos, kendisi için yaratmış olduğu senkretik din ile paralel olarak şekillenmiştir. Bahsettiğimiz bütün heykeller, deksiosis sahneleri ve atalar kabartmaları bunların bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İkonografik öğelerin yanında bu konu kapsamında değinmediğimiz ancak var olan epigrafik belgeler ile birlikte oluşturulan din hakkında elde edilen bilgiler, I. Antiokhos'un ortaya koyduğu kavramlar hakkında bilgi sahibi olmanızı sağlamaktadır.

Nemrut Dağı'nda yapılan ve öncesinde hiçbir yerde örneğinin görülmesi mümkün olmayan kutsal alanla birlikte I. Antiokhos'un amacı aslında tartışmalıdır. Pers ve Yunan çekışmelerinin yaşandığı dönemlerde her iki kültüre sahip toplumları birbirlerini düşman olarak görmekteydiler. Öyle ki Yunanlılar tarafından haklarında barbar olarak bahsedilirdi. Bunun sonucunda her iki dünyanın da birbirlerine yaklaşması çok da öngörülemezdi. Ancak İskender'le birlikte kurulan imparatorluk sayesinde her iki toplum arasındaki sınırlar ortadan kalkmıştır. Helenistik Dönem boyunca birbirleri ile ticari ve kültürel faaliyetlerin gelişmesiyle etkileşim içinde olmuşlardır. Öncesinde savaş halinde olan toplumlar yüzyıllar içinde birbirleri ile aynı bölgede yaşamaya başlamışlardır. Her iki toplumun da ardından gelen devletler bu sürtüşmeler devam ettirmiş olsa da halk birlikte yaşayarak kültürel etkileşim içinde olduklarından dolayı yeni kavramlara ihtiyaç duyulmuştur. Ancak I. Antiokhos tamamen halkın ihtiyaçları için mi böyle bir dinî yapı oluşturmaya çalışmış, yoksa tamamen kendi devletini ve tanrısallığını vurgulayarak meşrulaştırmak için mi yapmıştır? Her iki soru da aslında siyasi yönünü ele almaktadır.

Tanrı heykelleri ve ata kabartmaları genel olarak bakılıp ele alındığında burada anlatılmak istedikleri hakkında yorum yapılabilir. Kabartmaların I. Antiokhos'un babası I. Mithridates Kallinikos ve annesi Laodike'ye kadar gelmesine rağmen steller daha fazla devam etmeyerek ataların içinde kendisine yer vermemiştir. Yeni oluşturulan din ve bu dinin mabedi olarak inşa edilen kutsal alan her zaman kullanılmak için tasarlanmasına rağmen kabartma stellerinin I. Antiokhos'un babasına kadar gelmesi düşünülmelden yapılmış olduğunu gösterir. Kendinden sonrakilerin stellerinin buradaki yerlerini alamayacak olması aslında yapılırken ki mantığa da ters düşmektedir. Ancak eğer I. Antiokhos kendisinin kabartmasını atalarınınkini yin yama koymuş olsaydı o zaman da tanrı ünvanını hiçe saymış olacaktı. Çünkü I. Antiokhos tanrıların yanında oturmuş, oturan heykellerde diğerlerine göre çok daha büyük ve daha yukarda verilerek ata kabartmalarının daha çok kahrmanın ünvanına sahip olduğunu hiyerarşik düzende göstermektedir.

Öncesinde bahsettiğimiz bölgenin içinde bulunduğu politik durum I. Antiokhos'un düşüncelerini şekillendirmiş olabilir. Dışarda Roma - Parth çekışmesinin ortasında kalan, içeride ise Pers ve Makedon kökenli halkların mücadelesiyle boğuşan Kommagene gibi küçük bir krallık için ağır bir durum durumdu. Bunun üstesinden gelebilmek içinde önce içerideki istikrarı sağlamak önemliydi. Ortaya çıkan yeni dinin özellikleri her iki kesime de hitap ettiğinden dolayı mantıklı bir harekettir. Helenistik Dönemde aslında İskender'in yaptığı da tam olarak budur. Öylesine büyük bir imparatorluğu idare edebilmek için ele geçirdiği bölgelerde ki toplumı gören tanrılara ibadetin hem devam etmesini sağlamış hem de bazılarını kendi dinine uyarlamıştır. Kommagene'de de başarılı şekilde hayata geçirilen bu uygulama ile karşı kesimlerin ortak bir payda da buluşturulması yeni bir dinle sağlanmıştır. Dinin yanında bir de I. Antiokhos'un atalarının her iki tarafta da ilişkisiyle ortaya çıkan hükümdar, din ve krallık toplumun ortak değerleri olduğu görülmüştür. Nemrut Dağı kutsal alanı da böylesine küçük bir krallık için gerektiğinden fazla şatafatlı olması bunun sonucunda oluşmuş olmalıdır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Başgelen N. Tanrılar Dağı Nemrut, Arkeoloji ve Sanat Yayınları., İstanbul (1998)

Fraser P.M. Inscription from Commagene, The Annual of the British School at Athens, Vol. 47 (sf. 96-101), (1952)

Goell T.-Doerner F.K The Tomb of Antiochus I., Scientific American, Vol 195, No 1. (sf. 38-45), (1956)

Şahin S.-Wagner J. Das Grabmal von König Antiochos I. von Kommagene auf dem Nemrud Dağ, Antike Welt, Vol 20, No 1 (sf. 55-58), (1989)

Wagner J. Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni kazılar ve Araştırmalar (Çev. Çobanoğlu D., Yücel O. K., Aylin Tanrıöver), Arkeoloji ve Sanat Yayınları., İstanbul (2018)

Tüm bu ikonografik öğeler, altında yatan siyasi ve dini nedenlerle birlikte Nemrut Dağı Hieretheson'u tek bir ögeye bağlı kalmarak yapıldığı görüşü çok da gerçekçi değildir. Dönemin gerektirdikleriyle birlikte komple bir şekilde düşünülerek, sadece bir mezar yapısı olarak değil aynı zamanda bir tapının merkezi olması amacıyla yapılmıştır. Kutsal alan kendisinden sonraki dönemlerde istediği gibi kullanılmaması da yapıma amacıyla çelişkili bir durum içinde olmuştur. Siyasi ve dini nedenlerden dolayı fazla kullanılmamış olmasını bir kenara bırakırsak, farklı kültürlerin ikonografik özelliklerinin bir arada sentezlenmesi yeni bir üslup başlatmış ve aslında doğu ve batının birbirlerinden çok da uzak olmadığının gösterilmiştir.

Mazdaizm ve Orta Anadolu'daki Tarihsel Varlığı

Okan SEZER

Dinler tarihinde önemli bir basamağı temsil eden Mazdaizm; molla karşısı Farslar adına bir sığınak, acemilik ile profesyonellik arasında gidip gelen genç-yaşlı araştırmacıların ayağına dolanan bir bilmece, Kürtlerin ulus-tarih yazımında kullanmayı tercih ettikleri yeni bir eğilim ve diğer kesim için eş dost sohbetlerinde anılabilecek ilgi çekici bir konu sadece. Genel kabul onun tek tanrılı (monoteist) dinlerin atası olduğu ve tanrının temsiliyeti noktasında sadece antropomorfik değil, sosyal yaşama dair çağrışım yapabilecek her türlü belirgin şekli reddeden anikonik bir anlayışı benimsediği yönünde. İkinci söylediğimiz bilginin her zaman geçerli olmadığı kolaylıkla kanıtlanabilir. Bunun için yapmamız gereken tek şey Persepolis gibi büyük Akhaimenid Pers kentleri ile Nakş-ı Rüstem gibi anıtsal mezarlık alanlarındaki heykeltıraşlık eserlerine bakmak olacaktır. İkincil ve üçüncül öneme sahip figürlerin yanı sıra evrenin yaratıcısı Ahura Mazda taşlara betimlenmiştir. Aslına bakılırsa Akhaimenid Pers Dönemi'ne tarihlenen faravahar ikonu hakkında fikir birliği bulunmamaktadır. Büyük bir kısım araştırmacı söz konusu ikonun Ahura Mazda'yı, diğerleri ise inanışın kurucusu-peygamberi Zerdüş'tü yahut da Ahura Mazda tarafından insanlara sunulan ve onun parçası olan koruyucu ışık fravashiyi temsil ettiğini savunmaktadır. Tarihte ve günümüzde anlaımın-bağlamın sabit kalmadığı, farklı amaçlar için kullanıldığı unutulmamalıdır. Günümüzde -Mazdaizm'in insanın ya da inanmanın- birçok Fars geçmişte ve şimdi tam olarak neyi temsil ettiğine bakmaksızın faravahar ikonu ile İslam öncesi İran'a ait soyut ve somut birçok kültürel nesneyi sahiplenmektedir. Bu şey ilgililerin Mazdaizm araştırmalarında ivedilikle farkına varması gereken bir gerçekle ilgilidir; Mazdaizm tarihi yekpare bir bütün değildir, inişli-çıkışlıdır, her din gibi doğmuş, gelişmiş ve yozlaşmıştır. Her bir dönemi birbirinden ayırmak, incelemeleri bu esasa göre yapmak akla yatkın olandır.

Anikonik anlayış uzmanların Demir Çağı toplumlarında saptayabildiği istisnai olmayan bir durum. Örneğin Anadolu Phrygler panteondaki başat ilahi güç olan tanrıça Kybele dışındaki diğer ilahi varlıkları antropomorfizmin etkisinde betimlememiştir. Onlar adına sadece altınlar-basamak anıtlar yaptıkları düşünülmektedir. Mazdaizm uzmanı ve takipçileri anikonizm açısından ilk oldukları yönünde bir söylem sahibi değiller. Ancak monoteizm adına ilk olma iddiası güncel ve güçlüdür. Bir zamanlar var olmuş ve henüz saptayamadığımız daha erken tarihli monoteist inanış ya da inanışların olasılığı ise akıldan çıkarılmamalı.

Avrupa, Antik Yunan geleneği sayesinde erken tarihlerde Mazdaizm'den haberdardı. Zoroaster (Zerdüş'tü) bir dinin peygamberinden ziyade bir bilgi, bir çeşit düşünür olarak algılanıyordu. Aracı olmaksızın ilk temas MS 17. yüzyılda Fransız Katolik Kilisesi adına, Ermeni kiliselerini tek bir çatı altında toplayıp Katolik Kilisesi'ne bağlamak gibi özel misyonlar için görevlendirilmiş olan Gabriel de Chinon tarafından gerçekleştirilmiştir. Görevi sırasında İran'a ve Hindistan'ın batı sınırına geçmiş ve burada yaşayan Mazdaizm'e bağlı toplulukları ziyaret etmiştir. Surat gibi Hint kentleri MS 7. yüzyıldaki Arap istilası sırasında ve sonrasında Mazdaizm'e bağlı toplulukların (üst sınıf Sasani aileleri de dâhil) iltica ettikleri yerler arasındaydı. MS 18-19. yüzyıllarda Hindistan'a doğru ikinci bir zorunlu göç dalgası gerçekleşmiş ve bu iki nüfus hareketinin sonucunda günümüze kadar ulaşan ve Parsis olarak adlandırılan bir topluluk oluşmuştur. Rusya, Kafkasya ve Çin coğrafyaları da göç tercihleri arasında yer almaktaydı. Çinde MS 13. yüzyıla kadar varlığını koruyan bir ateşgede bulunun, diğer coğrafyalarda sınırlı bir ilerleme kaydedilmiş ve Hint coğrafyası dışında kalan topluluklar yok edilmiş yahut da din değiştirmişlerdir.

Chinon'un tanıklığına göre bu toplulukların elindeki kutsal kitaplar tek bir dilde yazılmamıştı ve özgün metinler yorum ve çeviriler olmaksızın anlaşılamiyordu. İkinci büyük temas Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'ndan Abraham H. Anquetil-Duperron'a aittir. Anquetil-Duperron, MS 18. yüzyılda Zerdüş'tü kitaplarının çevirilerini tamamlamış ve ilk kez çağdaş bir Batı dilinde basılmalarını sağlamıştır. Fransızca çeviriler Pehlevi adı verilen eski bir İran dilinde yazılmış kitaplardan ve Hindistan'daki magilerin sözlü aktarımlarından yapılmıştır. Tam da bu noktada dikkat çekici tartışmaların yaşandığını öğreniyoruz. Antik Yunan geleneğinin önemsenmesi gereken bir bilgi olarak aktardığı Zerdüş'tü figürüyle, kutsal kitapların inceleme ve çevirileri sonrasında zihinlerde oluşan Zerdüş'tü figürü arasında belirgin bir fark meydana gelmiştir. Aydınlanmacı düşünürlerden François-Marie Arouet (Voltaire) kitapların aptalca hikâye ve yasalarla, absürt tanrı ve şeytan betimlemeleriyle dolu olduğunu ve Zerdüş'tü gibi bir bilgiden böylece şeyler yazmış olamayacağından bahisle kitabın Zerdüş'te ve Mazdaizm'e ait olamayacağını belirtmiştir. Voltaire, anonim bir kimlik kullanılarak yayınladığı ve döneme göre fenomen bir yan taşıyan yaygın çalışmasında Zerdüş'te ve Mazdaizm'e ayırdığı maddeler için -olasılıkla- Thomas Hyde'in incelemelerini kaynak olarak kullanmıştır.

Voltaire'in eleştirdiği kitapların Sasani Dönemi'nde (MS 3-7. yüzyıllar) kaleme alındığı bilinmektedir. Bu kitapların MS 18. yüzyıla ulaşana kadar yıpranmasına neden olan hayatta kalabilme savaşı ve söz konusu savaşın etkileri Fransız misyoner Chinon tarafından belgelenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken asıl nokta ruhban sınıfı varlığını sürdüren bir inanışın tahrifat tehlikesini henüz kuruluş aşamasındayken dahi yaşayabilme ihtimalidir. Mazdaizm'in ruhban sınıfını oluşturan magilerin sabikalı olduklarını, I. Dareios (Büyük Dareios) tahta çıkmazdan evvel bir darbeyle Akhaimenid Pers tahtını ele geçirdiklerini ve daha sonra bürokraside birçok önemli pozisyonu kontrol ettiklerini tarihi kayıtlar aracılığıyla öğreniyoruz. Sadece ruhani değil, aynı zamanda günlük hayata dair kuralların işletildiği Mazdaizm inanışında güce yakın, politika ve iktidarla içli-dışlı olmuş magilerin kişisel çıkarları doğrultusunda inancı tahrifat yapma olasılıkları göz ardı edilemeyecek kadar yüksektir.

Tahrifatı izleyebildiğimiz metinlerin sayısı oldukça fazla. Eski Avesta dilinde bizzat Zerdüş tarafından yazıldıklarına ve/veya aktarıldıklarına inanılan gathalar (ilahiler) arasında yer alan Ahunavaiti, inanışın ilk aşamalarındaki monoteist yanını göstermesi açısından önemli. İlahi; "Ahura Mazda, günahkâr daevaların ve takipçilerinin yaptıklarını biliyor. Ve onların gelecekte ne yapacaklarını biliyor. Efendi Ahura Mazda tek hâkimdir. Bizim için emrettiği gibi olsun (Yasna 29:4)." demektedir. İnananları tarafından bugün dahi kabul gören ve Mazdaizm'in yaratılış kozmolojisini aktaran Bundahishn (İlk Yaratılış) kitabına baktığımızda ise bambaşka bir tabloyla karşılaşmaktayız. Buna göre sonsuz aydınlık (Ahura Mazda) ve sonsuz karanlık (Ahriman) başlangıçtan beri var olmaktadır. Ahura Mazda -dünyevi şeylerde- önce gökyüzünü, sonra sırasıyla suyu, toprağı, bitkileri, hayvanları ve Gayomard'ı (ilk insanı) yaratmıştır. Son olarak ateşi yaratmış ve onu ilk insanın hizmetine vermiştir. Ahriman'ın ise ilk yaratılanları kendi yarattığı kötücül güçlerle yok etmeye ant içtiğini, bu durum karşısında Ahura Mazda'nın çaresiz kaldığını ve Ahriman'a barış teklif ettiğini ancak onun çatışmayı tercih ettiğini görüyoruz. Bu iki güç arasında süregelen çatışmayla evren şekillenmeye başlıyor. Başlangıçta tıpkı yeni serilmiş bir çarşaf gibi dümdüz olan toprakta Ahriman ve kötücül güçlerin darbeleri sonrasında dağlar meydana geliyor. İnsanlığı yok edemiyorlar, ancak hastalık buluşturuyorlar. Anlaşıldığı üzere tereddüde yer bırakmayan açık bir düalist sahne canlandırılmaktadır. Pehlevi dilinde yazılan kitabın MS 6. yüzyılda oluşturulmaya başlandığı tahmin ediliyor.

Oluz Höyük ve Anadolu'daki Ayrışma

Sasani Dönemi'nde tahrifatın doruk noktasına ulaştığını anlayabiliyoruz. Bununla birlikte inanışın daha erken tarihlerde değişime uğradığı ve kuruluş ilkelerinin tahrif edildiği açıktır. Bu gerçekliğe arkeolojik kanıtlar vasıtasıyla kolaylıkla ulaşabilmekteyiz. Susa, Persepolis, Behistun Yazıtı ve Büyük Dareios'un anıtsal mezarında birbirini takip eden ve geç dönemlerde küçük değişikliklerle taş eserlere uygulanmış bir çeşit standart izlenmektedir. MÖ 6. yüzyı-

lın sonu ile MÖ 5. yüzyılın başında tamamlanan söz konusu standart ana ikon faravaharı çevreleyen yatay-dikey odağın iz düşümüdür. Yazıtlarla birlikte Akhaimenid Pers imparatorunun bir zafere ya da sona ulaştığını ve bundandır ki Ahura Mazda'ya minnet sunduğunu anlıyoruz. Büyük kanatlı bir halka içindeki Ahura Mazda imparatorun karşısında, yüksek bir konumda ve elindeki küçük halkayı imparatora uzatır şekilde görülür. İnanışın anikonik yanı tamamıyla yok olmuş ya da yıpranmaya başlamıştır.

Akhaimenid Pers Arkeolojisi adına büyük bir şans olan Oluz Höyük bu noktada önemli bir pusula görevi üstlenmektedir. İstanbul Üniversitesi'ni temsilen Prof. Dr. Şevket Dönmez başkanlığında sürdürülen kazılarda dini ritüellerin yürütüldüğü ateşgede yapısı, kutsal ateşten geriye kalan kül yığını ve yapıyla bağlantılı mimari unsurlara ulaşılmıştır. Kül taşıdığı kutsallıktan ötürü gelişigüzel atılmak yerine bir mekânda biriktirilmiştir.

2013 yılındaki kazılarda ortaya çıkmaya başlayan kalınların 2017 yılı itibarıyla bir ateşgede ve kutsal alana ait olduğu anlaşılmıştır. Ateşgede (ataşkahdeh) terimi Sasani Dönemi'nde kullanılmaya başlanan ve Afgan Farsçası olarak da adlandırılan çağdaş Dari lehçesindeki kadeh (ev) kelimesi kullanılarak oluşturulmuştur. Kutsal yapıları adlandırmada kullanılan birkaç farklı terimin olduğu bilinmektedir. Part dilindeki (Arşak Pehlevicesi) aturoshan kelimesi kutsal yapıları adlandıran bir terimdir. Kişisel görüşüm ateşgededen farklı olacak şekilde bu terimin üstü kapalı basit bir altar yerine daha büyük bir tapınağı ve/veya tapınak kompleksini ifade ettiği yönünde. Çağdaş Farsça ve Türkçede de kullanılan xān - han kelimeleri konak gibi birkaç ailenin ya da yolcu grubunun aynı anda barınabildikleri yapıları tanımlamaktadır. Etimolojik devamlılık olasıdır.

Ateşgede yapısının dışında Oluz Höyük'ü orta büyüklükte bir Akhaimenid Pers yerleşimi yapan saray ile apadana ve/veya kral yolunun işletilmesinde idari görevleri bulunan yapılar tespit edilmiştir. Ancak, anikonik anlayışı zedeleyebilecek taş ya da bir başka malzemenin üstüne işlenmiş herhangi bir Ahura Mazda ikonuna rastlanmamıştır. Sadece Ahura Mazda değil, Oluz Höyük Mazdaizm inanışında ikincil ve üçüncül öneme sahip hiçbir figürün ikon ya da betimine sahip değildir. Ateşgedenin inşa edildiği mimari yapı katının başlangıcı şimdilik MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Burada sorulması gereken şey; mükemmele yakın bir standardın arılabileceği takip edildiği Akhaimenid Pers Sanatı -ve/veya propaganda aygıtı- temel alındığında ve çağdaşı olan önemli yerleşimlerle karşılaştırıldığında Oluz Höyük'ü söz konusu standardın dışında bırakan etken neydi?

MÖ 6. yüzyılın sonunda Ahura Mazda'yla birlikte dini figürler belirgin bir şekle sahip oluyor ve imparatorluğun önemli kent ve anıtsal mezarlık alanlarında yer alan yapıların duvarları ile Behistun gibi görkemli yazıtlarda betimleniyorlar. Hatta kimi tartışmalı örneklerde düalistik bir yan taşıyan savaş-mücadele sahneleri bile mevcut. Şöyle bir itiraz yükselebilir; ateşgede yakınlarında dini figürleri konu edinen betimlemelere hiç rastlanmadı. Aslına bakılırsa karşılaştırma yapabileceğimiz korunagelmis ya da kısmen korunagelmis Akhaimenid Pers ateşgede yapısı maalesef sınırlı sayıdadır. Gösterdiği mimari özelliklere göre iki (kimisi zaman üç) tipe ayrılan ateşgedelerin, kullanıcı-cemaat bağlamında farklılaştığı konuya dair önerilen görüşlerden birisidir. Buna göre Pasargadae'da yer alan iki kuleyle desteklenmiş ateşgede (Zindan-ı Süleyman) gibi örnekler üst düzey soylular ve onların Mazdaizm anlayışları için, etrafı kolonlarla çevrilen ve üstü bir çatıyla kaplanan ancak kimi zaman açık bırakılan altarlara üst düzey soyluların dışında kalan inanamlar için inşa edilmiştir. Bir an için karşılaştırma yaptığımız takdirde güçlü ve aygıtı yere basan sonuçlara ulaşabileceğimizi kabul etmek dahi, Oluz Höyük'ün Mazdaizm bağlamında taşıdığı ünik özellik ortadan kaybolmuyor.

Oluz Höyük, saray ile apadana ve/veya idari görevlerin yürütüldüğü yapılara sahip ve bu tip orta büyüklükteki bir Akhaimenid Pers yerleşiminde bir süre sonra imparatorluk propaganda aygıtına yerleşmiş Ahura Mazda'ya ait ikon ya da ikonları bulmayı beklemek kendi içinde tutarlı bir yaklaşımdır.

Şimdiye kadar yapılan kazı çalışmalarında Ahura Mazda ile diğer dini figürleri betimleyen herhangi bir buluntuyla rastlanmaması iki temel varsayımın üretilmesine olanak tanımaktadır. İlki, Oluz Höyük'teki Mazdaizm anikonik ve monoteist bir yapıda olup Akhaimenid Pers çekirdek bölgesinde yaşanan tahriyat ve değişimlerden etkilenmemiş, Anadolu'ya özgü mezhepsel bir ayrılmayı temsil etmiştir. Bir ikincisi, Oluz Höyük'teki Akhaimenid Pers yerleşimi ve buradaki Mazdaizm geleneği Büyük Dareios ve oğlu I. Kserkses (Büyük Kserkses) iktidarlarında daha erken bir tarihte başlamış ve inanca yön veren bir merkeze dönüşmüştür. Aksi bir durum gerçekleşmiş olsaydı, bu iki imparatorun kendi iktidarlarında Oluz Höyük'e anikonik yanı yıpranmış bir Mazdaizm geleneği taşımalarını beklememiz gerekecekti. Tüm bu saydıklarımız MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında başladığı düşünülen ve içinde ateşgede yapısının da bulunduğu Akhaimenid Pers mimari yapı katını daha erken tarihlere yerleştirmemize izin vermektedir. Varsayımı ilave arkeolojik kanıtlarla desteklenmemiz halinde Orta Anadolu'nun kültürel ve politik tarihinde çözülme bekleyen satraplık sorunuyla ilgili önemli adımlar atılabilir. Nerede ve ne zaman kurulduğu netleştirilemeyen Kappadokia Satraplığı'nın kuruluşu için önerilen ve genel kabul gören tarih MÖ 5. yüzyılın sonudur. Ancak Büyük Dareios döneminde Kappadokia Satraplığı'nın var olduğunu ve satrap Ariararnes'in İskit ülkesine sefere çıktığını aktaran tartışmalı tarihi kayıtlara sahibiz. Anılan tarihi kayıtlar ve varsayımımız Kappadokia Satraplığı'nın daha erken tarihlere kurulmuş olabileceği yönündeki seçeneği güçlendirirken, Oluz Höyük'ü başkent adaylarından biri haline getirmektedir.

Akhaimenid Pers Sonrası

III. Aleksandros (Büyük İskender) Doğu sefieriyle sadece Akhaimenid Pers İmparatorluğu'nu değil bir anlamda Mazdaizm'de de yıkılmış oluyordu. Persepolis önderinde huzuruna çıkan yaklaşık 800 kişilik Yunan topluluğunun hikâyesi Büyük İskender'i oldukça etkilemiş olmalıdır. Elimizdeki tarihi kayda göre çoğunluğu yaşlılardan oluşuyordu ve vücutlarının kimi uzuvları kesilmişti. Önceki Akhaimenid Pers imparatorları tarafından çalıştırılmak üzere buraya zorla getirilmişlerdi. Tarihi kaydın devamında Persepolis'i Asya'nın en nefret edilesi kenti olarak tanımlayan altın Büyük İskender'in, kentin neredeyse tamamının yok olmasına neden olan yağmaya izin verdiği anlatılmaktadır. Pehlevi dilinde yazılmış kitaplarda magilere ve Mazdaizm'e ait kutsal metinlere verdiği zarar, yıkım ve işlediği cinayetlerden ötürü Ahriman'ı anmak için kullanılan gajastak (guzastak) sıfatıyla adlandırılmaktadır, ki bu durum Büyük İskender'in Mazdaizm'e verdiği zararın büyüklüğü ve söz konusu zarar karşısında ona duyulan nefretin hangi boyutlara ulaştığını açık bir şekilde göstermektedir. Sığır derisine altın sırmayla nakşedilmiş kutsal Avesta yakılmış, magiler, şifacılar ve inanışın önemli savunucuları öldürülmüş ve inananların Ahura Mazda'ya şüphe duymasına neden olan kaotik dönem egemen kılınmıştır. Seleukos Dönemi'nde ise başta Batı İran olmak üzere geçmişte Akhaimenid Persler tarafından yönetilen geniş bir coğrafya Antik Yunan inanışları adına yeni bir yayılım alanı, onlara direnç gösteremeyen kolay bir hedef haline gelmiş olmalıdır. Bu bağlamda Ermeni Hristiyan kronikleri söz konusu bölgenin tarihi hakkında birtakım kayıtlara sahiptir. Bunlar arasında MS 4. yüzyılda gerçekleştiği düşünülen Hristiyanlaşma ve/veya Hristiyanlaştırmaya dair bilgiler önemlidir. Kiliseye dönüştürülen tapınakların birinden Artemis, Apollon ve Antik Ermeni tanrılarına ait heykellerin kaldırıldığı bildirilmektedir. Bununla birlikte aynı kayıta geçen kimi ifadeler araştırmacılar arasında tartışma ve fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Bir kısım araştırmacı söz konusu ifadelerden yola çıkarak kaldırılan heykeller arasında Mazdaizm'e dâhil edilebilecek örneklerin de olduğunu iddia etmektedirler.

Sasani Dönemi'ne baktığımızda ana problemin dışında ikonoklazm (put kırıcılık) gibi problemlerin de ortaya çıktığını görmekteyiz. Pehlevi dilinde yazılmış Mazdaizm kitaplarında idol-heykel merkezli tapınak ve tapınımlara karşı ifadelerin yer aldığı bilinmektedir. Buna karşın Taht-ı Süleyman'da gerçekleştirilen kazılarda saray yapısıyla birlikte altar ve kutsal alanda antropomorfik ve zoomorfik kabartma parçaları ele geçmiştir. Sasani put kırıcılığı bağlamında konuya eğilen kimi araştırmacılar bunların dini bağlamı olmayan dekoratif şeyler olduklarını, Mazdaizm'e bağlı günümüz toplulukların sahip oldukları hoşgörünün yanı sıra Sasanilerin de tanrıların antropomorfik temsillerine yasak getirmediklerini ancak Sasani kültürünün anikonik olduğunu ve İslam'ın güç kazanarak Sasani topraklarını tehdit eder konuma yükselmesiyle birlikte, Mazdaizm'in de idol-heykel merkezli tapınıma karşı olduğunu kanıtlamak adına put kırıcı bir kimlik geliştirdiğini iddia etmektedir.

Geniş bir perspektifle bakıldığında birden fazla göstergeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bir nesnenin dini bir bağlam taşıyıp taşımadığı ve yine başta tanrı olmak üzere dini figürleri temsil edip etmediği sorusunu çözüme bağlayabilmek adına kuşkusuz bütünlüklü bir yaklaşım geliştirmek ve toplumun her türlü soyut ve somut kültürünün birlikte incelenmesi bir zorunluluktur. Akhaimenid Pers Dönemi'yle karşılaştırıldığında Hellenistik ve sonrası dönemlere ait elimizde daha fazla tarihi kayıt ve arkeolojik malzeme bulunmaktadır. Sasani Dönemi'ndeki Mazdaizm'in anikonik bir yan taşıdığını, tanrıların somutlaştırılıp temsil edildiğini kabul etmekle beraber kutsal yapı ve anıtsal mezarlardaki antropomorfik ve zoomorfik kabartmaların dini bir bağlama sahip olmadığını (üstelik bu tür kabartmaların ne amaçla yapıldığını anlatan tarihi kayıtların yokluğunda) hata payı bırakmaksızın kesin bir şekilde iddia edemeyiz. Anikonizm ve put kırıcılık kavramları bu yazının sınırlarını aşan uzun ve kapsamlı bir teknik tartışmayı beraberinde getirmektedir. Ancak herhangi bir arkeolojik buluntunun bağlamını ele geçtiği tanımlı mekân belirleyebilir ilkesi üzerinden Taht-ı Süleyman'daki kutsal alanda ele geçen antropomorfik ve zoomorfik kabartmaların tek başına dekoratif bir amaç taşımadıklarını, bununla birlikte dini bir bağlama sahip olabileceklerini söyleyebiliriz. Tüm bunlar dâhilinde Hellenistik Dönem'de ikonik pagan inanışlarla olan diyalog-etkileşim sayesinde artış gösteren ve tartışmalı Ermeni Hristiyan kronikleri aracılığıyla da kısmen takip edebildiğimiz anikonik yani yıpranmış bir Mazdaizm coğrafyası tanımlayabiliyoruz. Batı İran ve Doğu Anadolu söz konusu coğrafyayı oluşturmaktadır.

Strabon'un Kappadokia'daki dini yaşam hakkında anlattıkları arasında, Hellenistik ve sonrası dönemleri ilgilendiren diğer tarihi kayıtlarla karşılaştırıldığında önemli sayılabilecek ayrıntılar yer almaktadır. Hellenistik Dönem'in bitimine tarihleyebileceğimiz anlatıda ateşgödelerin (pyraethia) başında ibadet eden magilerin yanı sıra Omanus ve Anahiti adlı tanrı ve tanrıçalara inanan topluluklar ve kutsal geçit törenlerinde taşınan Omanus'a ait heykeller bildirilmektedir. Ahura Mazda'ya ya da Mazdaizm'e ilişkili diğer bir dini figüre ait olası betimlemeler anılamıştır. Ateşgöde açık hava tapınağı olarak tanımlanmış, üstünde kutsal ateş yanan sunaktan oluştuğu anlatılmış ve herhangi bir antropomorfik betimlemeden bahsedilmemiştir.

MÖ 6. yüzyılın sonunda Akhaimenid Pers İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelen Mazdaizm sürgün ve yıkımlara dolu bir tarihe sahip. Tapınım gibi günlük işleyişi ilgilendiren konulara kurallar getiren ve yaratılış gibi temel sorunlara dair açıklamalar sunan ana geleneğin, inanışın kritik dönemleri arasındaki derin boşluklar nedeniyle kusurlu ve/veya eksik aktarılmış olabileceği bir gerçekliktir. Sıklıkla Sasani Dönemiyle ilişkilendirilen ve doğal olarak inanışta bir çeşit yozlaşmaya neden olan tahrifat eren tarihlerde başlamış olmalıdır.

Zerdüş'tün hayatını kapsayan arkaik dönemde geleneğin nasıl muhafaza edildiği bilinmemektedir. Sözel aktarım her zaman insan zihninin yarattığı tereddüt ve unutkanlık saldırılarına maruz kalmıştır. Aktarılacak istenen şeyin genişliği de hesap edildiğinde, bölünüp parçalara ayrılarak her bir parçanın ayrı bir zihinde muhafaza edilmek istenmesi olasıdır. Herhangi bir parçadan mükellef taşıyıcının zamansız ölümü ise kendinden sonra gelecek kişiye malum parçayı aktaramamasına neden olur. Yazılı aktarım görece daha güvenilir bir yöntem gibi durmaktadır. Ancak her bir parçayı kopyalayıp bütün halinde ilgili yerlere göndermek yerine bir merkezde saklamak ve yahut belli başlı parçaları göndererek kısıtlı bir erişim sunmak olası tehlikelerle gebedir. Persepolis örneğinde olduğu üzere merkezler düşebilir, yazılı kopyalar yok edilebilir.

MS 4. yüzyıla değin Mazdaizm'in Orta Anadolu'da hayatta kalmayı başardığı Hristiyan piskoposların kendi aralarında gerçekleştirdikleri mektuplaşmalardan anlaşılmaktadır. Magi'lerden ve onların etrafında birleşmiş topluluklardan bahsedilmektedir. Günümüze ulaşan mektupların birinde uzun zaman önce Babylonia'dan geldikleri, geleneklerini korudukları, önemli bir nüfusa sahip olup ülkenin (Kappadokia) her yanına dağılmış oldukları, ateşe tapıtları ve kitaplarının olmaması nedeniyle dini eğitimin babadan oğula sözlü bir şekilde aktarıldığı bilgileri yer almaktadır. Antik Yunan geleneği Kappadokia kraliyet ailesinin anlatıldığı bir hikâyeden bahsetmektedir. Buna göre Kappadokialı krallar magi'lerle birlikte uzaklara gönderilen ve/veya giden yedi Pers'ten Kappadokia'ya ulaşan soyundan gelmektedir. Kappadokia kralları adına övgü duyulması bir yan taşıyan hikâyede ince ama etkili mesajları olan ayrıntıların unutulmuş olması beklenemez. Magi ve/veya magi'leri beraberinde getiren efsanevi Pers'in yanında kitap ve/veya yazılı kopya bulunmamaktadır. Farklı tarihler içeren bu iki tarihi kayıt Mazdaizme bağlı ana geleneğin sınırlı sayıda kopyalanıp imparatorluğun tamamına yollanmadığını, kopyaların büyük merkezlerde muhafaza edildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Yazılı kopya bulunmaksızın sürdürülen gelenek; aktarım esnasında oluşan eksiklikler, kusurlar ve sonradan eklenenler nedeniyle tahri'f olmakta ve böylelikle bölgelerarası ayrışmaların önü açılmış olmalıydı. Probleme rasyonel bir şekilde eğildiğimizde; imparatorluğun tamamına yayılan magi'lerin aynı torna tezgahından çıkmışçasına birbirlerinin tıpatıp benzeri olması beklenemez. Bu nedenle yeni bir nesil gelmeden aynı zaman diliminde yeni ayrışmalar ortaya çıkmış, eski ayrışmalar giderek derinleşmiş ve bunun sonucunda da mezhepler, mezhepler içinde ekoller ve ekoller içinde ateşgede grupları ortaya çıkmış olabilir.

Oluz Höyük ateşgedesi, kutsal alanı ve bir bütün Akhaimenid Pers mimari yapı katı şimdide kadar yapılan kazı çalışmalarında antropomorfik taşınabilir ya da taşınmaz bir dini ikon/betim üretmemiştir. Katı bir anikonik anlayışın egemen olduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluğa ait büyük kentlerde ise dini figürlerle ait betimlemeler ilk kez MÖ 6. yüzyılın sonunda görülmeye başlanmıştır. Ele geçen arkeolojik buluntu ve bulgularla şimdilik MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında kurulduğu düşünülen Oluz Höyük Akhaimenid Pers mimari yapı katının geleneğe eklenen söz konusu yenilikten ayrı kalabilmesi dikkat çekicidir. Bu durum Oluz Höyük'teki Mazdaizm'in her türlü dini ikon ve betimi reddeden eski ana geleneğin güçlü bir takipçisi olmasıyla açıklanabilir. Akhaimenid Pers mimari yapı katının dini figürlerin betimlenmeye başladığı ve/veya betimlemelerin sıklaşmaya-yayılmaya başladığı tarihten önce başlamış olabileceğine dönük olasılık mevcut kronolojiyi değiştirebilir, ilave arkeolojik kanıtlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Antik Yunan geleneğinden ve Kappadokialı piskoposlardan öğrendiğimiz kadariyla söz konusu ana gelenek Akhaimenid Pers İmparatorluğu'nun yıkılışından MS 4. yüzyıla kadar geçen süre zarfında Orta Anadolu'da bozulmadan hayatta kalmayı başarmıştır. Batı İran ve Doğu Anadolu'ya baktığımızda ise Hellenizm etkisini kabul etmiş bir coğrafya görmekteyiz. Antik Yunan tanrı-tanrıçaları ile onların Antik Ermeni pantheonundaki karşılıkları betimlenmiş ve tapınaklara yerleştirilmiştir. Ermeni Hristiyan kroniklerinde geçen ve tartışmaya açık olan bir pasaj, Antik Ermeni tapınaklarında Mazdaizme ait tanrı-tanrıça heykellerinin de bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu tarihi kayıtların dışında Taht-ı Süleyman'daki altar ve kutsal alanda ortaya çıkarılan antropomorfik ve zoomorfik kabartmalar problem adına üretilen diğer kanıtlardır. MÖ 6. yüzyılın sonundaki yenilikle birlikte dini figürlerin betimlenmesine yabancı olmayışları ikonik pagan özellikleri kabul etmelerinde onlara kolaylık sağlamış olmalıdır. Orta Anadolu'nun Hellenizmi reddeden bir görüntü çizmesinin altındaki neden ise buradaki eski ve anikonik yanı yitirmemiş Mazdaizm geleneğinin güçlü karakteriyle açıklanabilir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- Boyce, M. 1979
Zoroastrianism, Their Religious Beliefs and Practices, London
- Cereti, C. G. 1995
The Zand I Wahman Yasn, A Zoroastrian Apocalypse, Roma
- Dönmez, Ş. 2018
"Amasya-Oluz Höyük Ateşgedesi ve Erken Zerdüşt Dini Kutsal Alanı", *Tüba-Ar*: 22, s. 145-160
- Dönmez, Ş. 2019
"Kürtlere Yeni Din, Yeni Köken Arayışı", *#Tarih*: 67, s. 42-46
- Dönmez, Ş., Saba, M. 2020
"Anadolu Demir Çağı Pers Tarihi ve Oluz Höyük", *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* (Ed. A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işık ve M. Saba), İstanbul, s. 1-66 (Basım aşamasında)
- Haug, M. 1872
The Book of Arda Viraf, The Pahlavi Text, prepared by D. H. Jamaspji Asa, assisted by E. W. West, London
- Jackson, B. 1894
The Treatise de Spiritu Sancto, The Nine Homilies of the Hexaemeron and the Letters of Saint Basil the Great of Archbishop of Caesarea, reprinted by Christian Literature Company, London
- Root, M. C. 1979
The King and Kingship in Achaemenid Art, *Acta Iranica, Textes et Mémoires*, tome IX, Leiden
- Thomson, R. W. 1978
History of the Armenians, Moses Khorenats'i, Cambridge
- West, E. W. 1880
The Pahlavi Texts, Part I, the Bundahis, Bahman Yast and Shâyast Lâ-Shâyast, The Sacred Books of The East series, Oxford
- West, E. W. 1884
Dinâ-i Mainog-i Khrdad or Opinions of the Spirit of Wisdom, The Sacred Books of The East series, Oxford

Antik Sanat Atölyesi

Atölyemiz **'Her dönemin sanatı'** sloganı ile geçmişten günümüze Anadolu medeniyetlerine dair eserler eski teknikler kullanılarak üretilmektedir.

Neler üretiyoruz;

*Mermer büst, tors ve heykeller

*Antik mozaikler

*Replika Yunan, Roma ve Bizans sikkeleri

*Antik takılar

*Mozaik logo tasarımları

*Özel siparişler ile antik sanata dair her şey

İletişim: www.antiksanatatolyesi.com

Tel: Atölye 1: Asaf ÖZALP:05359202931-
Konyaaltı/Antalya

Atölye 2: Abdullah
ÖZALP:05363185051- Defne/Hatay

WhatsApp: +905359202931

Mail: info@antiksanatatolyesi.com